

Mi az hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtunk, ő utána indúltunk, ezt az irást is az ő akaratjából adjuk be.«

A hajdúk ezen nyilatkozatán az ináncsi békealkudozások megtörttek, a gyűlés eredmény nélkül oszlott szét. Hogy azonban a törökök izgatása sem most, sem később a hajdúkra nézve csak bátorítás, de nem irányt adó volt, és utolsó szóbeli nyilatkozatuk nyomás akart lenni kívánalmaik kierőszakolása mellett, ezt bizonyítja az, hogy hasonló s ugyan azon fennálló körülmények között, röviddel az ináncsi gyűlés után, a kassai biztosok által Mátyás főherceg a hajdúkkal ötvennapos fegyverszünetet kötött, ¹⁾ később pedig, Illésházy István közbenjárásával, a főherceg szolgálatában látjuk őket, ²⁾ s 1608-ik év márczius 27-én Preiner János, Thurzó György, Illésházy István, Kollonich és Puchheim Érsek Újvárott Nagy Andrással a hajdúk főkapitányával, Mátyás főherceg nevében egyezsége lépnek, ³⁾ míg végre, a mint Rudolf császár a bécsi békekötést helybenhagyá, a hajdúság ápril 19-én leszállott és letette fegyvereit. ⁴⁾

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország története. V. k. 64. l.

²⁾ U. a. u. o. 66. l.

³⁾ U. a. u. o. 70. l.

⁴⁾ Erdélyi tört. adatok: Sepsi Laczó Máthé krón. III. k. 123. l.

A

PETRARKA CODEX

KÚN NYELVE.

IRTA

GYÁRFÁS ISTVÁN,

I. T.

(Olvastatott a II. osztály 1882. máj. 8. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA

(Az Akadémia épületében.)

A Petrarca codex kün nyelve.

I.

A jászkúnok nyelve és nemzetisége iránt a XVIII-ik század közepén megindult mozgalom nemsokára a magyar fajú összes népek nyelve, nemzetisége és őstörténelme ellen rendszeres ostromot folytató iskolát hozott létre a történelmi irodalomban, melynek a külföldi irók legnagyobb része, s a hazai irók közül is némelyek tagjaivá lettek.

A XVIII-ik század második felében, 1769-től kezdve, a göttingai egyetemen a történelmi tanszéket Schlözer Lajos Agoston foglalta el, ki már előbb 1761-ben Müller által Pétervárra hivatván 1765—1769-ig mint az itteni egyetem történelmi tanára, széles olvasottsága, kitünő tudományossága s éles történelmi bírálatával európai hirre emelkedett, úgy, hogy őt Meusel hizelegve elnevezte a németek legnagyobb történetirójának, sőt a történelmi ég Zeusának, ki ellenfeleire szórja hatalmas villámait. De másfelől sötét árnyoldalát képezte e nagynevű tudósnak véralkatából származó mogorva természete, ingerült heves kedélye, mely goromba irmodorban nyilatkozván, őt Basedov, Gatterer, Herder, Büsching, Thunman és Heyne jeles tudós társaival sok kellemetlenségbe hozta, s munkáiban a magyar nemzet iránt nyilatkozó ellenszenvet őt hazánkban is a nem kedvelt egyének közé sorozta.

Az erdélyi szászoknak már a régi időkben, magyaroknak közöttök megtelepedésének ellenzése miatt, a XVIII-ik század első felében pedig az erdélyi három nemzet között az adózási arány végett sok és keserű surlódásaik valának; majd 1770-ben bizonyos kisebb tizedek miatt a szász nemzetet a kir. ügyész perbe fogta, s felmutatott régi kiváltságlevelöket úgy alakí, mint anyagi részben erősen ostromolván, követelte, hogy az érvénytelen, s a szász nemzetnek az általa lakott terület nem öröktulajdoni, hanem csak használati joggal adatván, ök a földjökön lakó oláhoktól tizedet szedni jogosítva nincsenek. Majd Mária Terézia leiratában a szászok védelmére kelt, azonban

II. József császár uralkodása alatt ellenük még szigorubb rendszabályok hozattak.

Az 1781-ik márcz. 13-ki — udvari rendelet behozta egész Erdélyországba a concivilitást, azaz, végetvetett azon felállított kiváltságnak, hogy a nem valódi német származású erdélyit vagy külföldit a szászok földjén házvételből és polgári jogokból kizárni lehessen. Később a császár 1784. júl. 3-án elrendelte a szász székeknek és városoknak a megyékbe való beosztását, sőt eltöröltnek mondta ki a szász nemzet nevét is; a szász nemzeti vagyon jövedelme az országos kincstárhoz tétetett át; a szász nemzeti levéltár 1787-ben bezáratott s a gubernialis levéltárba vitetett át.

Midőn rendeleteit a császár később visszavonta, akkor sem szűnt meg e veszélyes mozgalom; sőt az 1791-ki országgyűlésen hosszas és keserű tárgyalásokra adott alkalmat; végre a 27-ik tezikben kimondatott, hogy magyar és székely nemesek a szász városok polgárai lehessenek és viszont. E törvény végrehajtása ellen a szászok nagy elkeseredéssel küzdött; Bécsbe felterjesztések és követségek küldettek, — azonban siker nélkül. Végre a szászok főbbjei Göttingában Schlözert kérték fel, nemzeti gazdag jutalom ígérete mellett, hogy régi kiváltságos jogaikat egy tudományos munkában derítse fel és védelmezze. Schlözer ezt elfogadta, a szászoktól nyert adatok alapján a munkát elkészítette, mely Brandes titkos tanácsi titkár birálata után sajtó alá adatván, már a II. Endrének a szászok részére adott kiváltság-levelét magyarázó 35-ik ir volt nyomda alatt, midőn — hihetően a bécsi udvar megkeresésére — Schlözer 1796. nov. 1-én egy neheztelő leiratot kapott a kormánytól a miatt, hogy e munkáját a magyar nemzet kívánatára írja oly czélből, hogy ezzel a magyaroknak némely kiváltságos szabadságait felvilágosítván, visszakövetelje. Schlözernak ezt megezfólni, s a valódi tényállást felderíteni könnyű volt, s egy másik leirattal neki elégtétel adatott ugyan, azonban e közbejött kellemetlen esemény még is elég volt arra, hogy megbizói, a szász atyafiak bátorságukat elveszítsék, úgy, hogy sürgetésökre kénytelen vala Schlözer az előbeszédet mivel abban a szász nemzet részéről nyert felhívása megemlítve volt, ennek kihagyásával újra nyomtatni; végre az ígért nemzeti jutalom se elégítette ki várakozását, s a pénznél az ennek kíséretében küldött valódi tokaji bor neki nagyobb örömet okozott; míglen ezt is egyik volt tanítványa, a jeles Engel megzavarta az által, hogy munkájáról a jénei Litteratur Zeitungban a magyarok védelmére erős birálatot tett közzé. Ez bár mennyire fájt is neki, mégis hallgatott, s megelégedett azzal, hogy erre csak írásban válaszolt, melyet dr. Gyarmatyval s

Heyneval közöltt elolvasás végett; minek következtében őt pártolói bukott angyalnak nevezték. ¹⁾

Igy jelent meg Schlözernak 1795—7-ben az erdélyi szászok történelmére vonatkozó híres munkája a »Kritische Sammlung zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen«, s ezzel megalapította a régi magyar történelem irányában gúnynyal vegyített ellenséges állást foglaló Schlözeri skolát; melynek ezéjla a tősgyökeres valódi magyarok számát lehető kis mennyiségre alászállítani, s ez által a magyarok politikai fensőbbiségének nemzetiségi túlsúlyától ez alapot elvonni; a magyarokat vad barbár csoportnak rajzolni, s a műveltség egyedüli letéteményeseiül a beköltözött németeket, különösen az erdélyi szászokat feltüntetni.

E czél elérése végett szükséges volt történelmileg kimutatni, hogy a hazánkba beköltözött kozárok, besenyők, palócok, jászok, kúnok, valamint a székelyek eredetileg nem magyar nyelvűek és nemzetiségűek valának, hanem beköltözésök után ősi nyelvöket elfeledték, nemzetiségökről lemondtak, s beolvadtak a magyar nemzetbe. De ez ismét csak úgy volt elérhető, hogy az, e nemzetek magyarságát igazoló régi magyar krónikák minden hitelességöktől megfosztassanak, s hogy e részben csak az legyen igaz, a mit a külföldi, különösen a német írók, papok, szerzetesek, a magyar fegyverek csattogásától remegő tollal megírtak.

Ezért kiált fel Schlözer mindjárt a bevezetésben, hogy a szászoknak beköltözésekor ezek új földijeinek, a magyaroknak se valának évkönyveik, hanem csak a hegedűsök csacska énekei, a parasztság csalfa meséi és legendáik. E forrásokból merített a Névtelen jegyző és az 1358-ki krónikairó Túróczy, a magyaroknak Sz. István előtti eseményeire nézve, mely értesítések részint az egykorú évkönyvírók igaz történelmével a legdurvább ellentétben állanak, részint valódi ostobaságot tartalmaznak; s mégis legközelebb ez ostobaságra az erdélyi németek boszantása végett egy történelmi rendszert akartak építeni. Az egyedüli méltó belföldi évkönyvíró e hosszú korszakban, nagyváradi kanonok Rogerius mester, ki a németeket is illető több érdekes adatokat jegyzett fel.

900-tól 1300-ig terjedő korszakban főszerepet játszottak a magyarok, besenyők, kúnok; »mind a három — úgymond — ikertestvér, nem nyelvi leszármazásban, hanem az ázsiai műveltségben. A besenyő és kún régóta elenyészett, a magyar még létezik Európában, mint önálló, hatalmas, tiszteletre méltó

¹⁾ Schlözer's öffentl. u. privat Leben von ält. Sohne Christ. v. Schlözer. Leipzig 1828. 195—450. l.

nép, mely jelentéktelen durva ázsiai hordából hatalmas és művelt európai nemzetté alakult át; németek, ez a timunkátok, legyetek erre büszkék, s ti magyarok, ezt el ne feledjétek, történelmeteket meg ne tagadjátok, s legyetek hálások behívott vendégeitek — a szászok — iránt!»

Ezután Turócynak korcsnak nevezett krónikáját, mely a mi nemzetére néve dicsőséges, mindent költ és túlhajt, nyilvános ostobasággal vádolja, hogy hol vette azon statisztikai adatot, miszerint a Scythiából kijött magyarok nem több, mint 216 ezer fegyverfoghatóból állottak; majd áttér a Magyarországba legrégebb időben történt beköltözésekre, és itt a Névtelen jegyzőt egyrészben forrásul elfogadja; jelesen hogy Zoltán alatt oroszok és besenyők jöttek be, kiket a fejedelem a németek ellen Mosony megyében telepített le; a besenyő rabló nép, szövetség és fejedelem nélkül. Később ezekből egy csapat, valószínűleg egy kún horda, messze földre Erdélybe szállítottatott határőröknek vagy székelyeknek; — — ezen keleti székelyek most is megvannak, de nyelvöket a magyarral felcserélték, s határőri szolgálatuktól nyerték a nemzeti székelly nevet.

A magyarországi jövevény nemzeteknél Schlözer Kézát is nemzedékrendi ostobasággal vádolja, s ezt és Turóczyt félbarbárnak czímezi, s ez utóbbit mégis a német családok betelepődése iránt forrásul elfogadja.

A kúnok beköltözésénél említi Schlözer, hogy II. István 1125-ben egy Tatár nevű kún vezért fogadott be népével az országba, kik a király kegyének nagy mértékben részesei lettek. Az, hogy ezen vad, piszkos nép hogy jutott e kegyhez, mily ingert gyakoroltak a kún nők — Schlözer szerint az ó-szövetségi Midian és Moab leányaihoz hasonlók — különösen némely későbbi királyokra, kiknek velök való szerelmeskedésével, a magyar, még inkább a lengyel történelem tele van, hogy alázták le a magyarok magokat, és ezen undorító néppel, mivel ez az udvari kegyet élvezte, magokat különben egyenlővé tették, süvegeiket utánozták, fejöket — mint azok — félig megnyirták, a mi pedig az ország törvénye szerint szolgaság jelvénye volt, mindez a régi magyar történelem sok megfoghatlansága közé tartozik. Kún László alatt e csöcselék nép garázdasága — úgymond — tetőpontra hágott. A magyar királyoknál Géza idejétől kezdve a külföldiek iránti előszeretet hagyományos volt ugyan; de még is ritkaság ezen királynak külföldiekhez való ily méltatlan ragaszkodása . . . még nádora is saracen volt. Hanem, hogy e király a német gyarmatosok iránt, kik már ekkor magokat teljes fényben és soha nem sértett hűségben mutatták fel, a legcseké-

lyebb kegyet tanusított volna: erről történelmi adat nem emlékezik.

Ezután a philisteus és jász névről, s a kúnok katonáskodásáról emlékeztet, a később Erdélyből kapott adatok nyomán ezt írja: Pest vidékének mostani lakosai közoklevelekben és országgyűlési tárgyalásokban ma is kúnoknak és jászoknak nevezetnek; ámbár természetesen ezek a régi kúnoknak csak nevét tartották meg, s már a nyelvet, erkölcsöt, szokásokat, s vallást a körülöttük lakó magyaroktól vették át, tehát ezekkel egy nemzetté lettek; így tehát — a kúnok Magyarországból teljesen elenyésztek. Ott, hol hajdan ezek és a besenyők legeltettek vagy laktak, most a Boszniából bevándorolt Wassercroat nevű szlávok vannak. Ők magok vagy is inkább utódaik a XVI-ik századtól kezdve vallás, erkölcs és nyelvre nézve egészen magyarokká lettek. Közülök egy csoport, mint nemzet, viseli a szolgálati székelly nevet, s magát némely íróitól esztelen mesék és költött oklevelek által ráengedi beszéltetni, hogy kún származását megtagadja, s akar lenni az Etele húnjainak maradéka, tehát az országnak régebb birtokosa mint a magyarok és németek.

Majd e nemzeteknek nyelvére nézve így ír: besenyő, magyar, kozár és bolgár, négy egykorú, gyakran szomszéd s még is egymástól különböző nép, azaz mindegyiknek vala saját nyelve . . . ki a magyart és besenyőt alapjában egy nyelvnek mondja, köteles ezt bebizonyítani, de ez még nem történt meg, míg az ellenkezőre erős bizonyítékok vannak. A besenyők és kúnok azonban nyelvrokonok, tehát a kettő egy nép, ha szójárásban különbözők lettek volna is. Következésképp, ha a magyar nem besenyő, tehát még kevesebbé kún; ha tehát a székelyek, kik most magyarul beszélnek, eredetileg kúnok, úgy előbbi nyelvöket el kelle nékik felejteni.

Ezután Schlözer egy utóiratot ad a besenyők, kúnok és magyarok ősi állapotukban való jellemzéséről — egykorú évkönyvírók előadása nyomán; önként érthető — úgymond — hogy ezen írók némely dolgot csupán hír után beszéltek el, sokat pedig túlozva adtak elő, hogy rettegett ellenségeiken vélt bosszújokat töltsék. Még is elfogadja Schlözer ezek állításait, s hirdeti, hogy e három nép Európába beköltözésekor ázsiaian nyers volt, lovak, rókák, farkasok, macskák nyers húásával élt; hogy a magyar még 1158-ban is, nyáron és ősszel sátorokban, télen falukban, de itt leginkább nádból készült kunyhókban lakott. Ezek ellenében annyival inkább kiemeli az erdélyi szászok műveltségét, munkásságát, szelid arczkifejezését, mely nem ázsiai, nem vesevő vala, s feltünteteti harci dicsőségeket.

A besenyők krónikájának bevezetésül azt írja, hogy ezen megvásárolható, áruló, hűség és hit nélküli rabló nép egy tulajdonképi történelemre annyira érdemtelen, mint képtelen. Nyelvökről mást nem tud, mint azt, hogy a kúnokkal egy nyelvűek valának. Hogy ezen besenyőkún nyelvnek a kozár, bolgár, magyar és mongol nyelvekkel valami hasonlatossága lett volna, ezt hinni egyáltalában semmi alap nincsen.

Hasonló bevezetéssel kezdi a kúnok krónikáját: »ki ismeri — úgymond — ez utálatos népet, melyet keleti Európának meg kell átkozni, mely egy századig Erdélynek művelését, megtelepítését lehetetlenné tette. Teljesen kihalt nyelvéről semmi mást nem tudni, mint azt, hogy ők a besenyőkkel egynyelvűek valának. Leibnitz ugyan Petrárka könyvei sorjegyzékében látott egy kún nyelvű szótárt, de vajjon e jegyzék szerkeztője nem hibázott-e? Hogy a kún és magyar nyelv egy volt, ezt még Pray is hitte, de erre nem csak, hogy egy derekas bizonyítvány nincsen, hanem erős ellenbizonyítványok vannak. Minthogy azonban a bizanti és orosz íróknál több mint száz kún tulajdonnév fordul elő, nem mond le Schlözer azon reményről, hogy idővel fel fog fedeztetni egy még élő ázsiai nyelv, melyből ezen nevek erőltetés nélkül megmagyarázhatók lesznek; s így meghatározható lesz azon néptörzs, melyhez e két nagy nemzet, a kún és besenyő tartozik.

Ezután elmondja, hogy a kúnok Európában legelőször 1061-ben tűnnek fel, mert a mit újabb évkönyvírók előbbi eseményeiről említenek, az csupa kortévesztés. Így, hogy 866. év után Oskold és Dir Konstantinápolyig hatolván, hozzájok oroszok vagy kúnok is csatlakoztak volna, ezt csak a »Makarische Stufenbuch«-nak egy példánya és a Nikoni krónika mondja; — továbbá Kiewnél a magyarokhoz hű kún vezér csatlakozása csak Béla jegyzőjének meséje; hogy Taksony magyar vezérnek neje a kúnok földjéről való lett volna, ezt szintén a Névtelenjegyző állítja, holott ekkor, legalább névszerint, még kúnok nem voltak, ennek tehát besenyő nőnek kellett lenni; végre, hogy Volodár palóc 996. körül népével Oroszországba beítván, itt megveretett, ezt bizonyosság megnevezése nélkül Sczerbatov beszéli, de erről a Schlözer által ismert orosz krónikák közül egy sem emlékezik.

Végre a moldvai kún országról értekezését így fejezi be: nincsen tehát többé egy kún se a régi Cumániában, hanem a kik ezek közül kiköltöztek, fenn voltak legalább nevök után 1481-ig Magyarországon; de nevök is csak a kis és nagy Künság elnevezésében áll fenn. Egyedül Erdélyben maradtak fenn mint külön nép »székely« név alatt, de nyelvre, erkölcsre és vallásra nézve mind magyarokká lettek.

Munkája a 3-ik részénél előre bocsátott jegyzetekben ismét neki ront a magyar krónikásoknak, elmondván, hogy ezek nem évkönyvírók, hanem mesélők, nem csak minden történelmi ismeret, hanem emberi ész nélkül . . . utóbb nyíltan bevallja, hogy ő mint német, nem ment a nemzeti részre hajlás erényétől, melyet nála a művelt szászok irányában a vad-ság által intézett boszantások idéztek elő; bár ő az európai műveltségre emelkedett magyar nemzet iránt kiváló tisztelettel viseltetik.

Ezután részletesen ismerteti az erdélyi szászok részére, II. Endre által, 1224-ben kiadott kiváltságlevelet, örömmel említi, hogy az ebben foglalt szabadsággal hívtak be — vocati — Gejza király által, (holott a szöveg és a kir. oklevelek szokásos irrodora a *donati* — ajándékoztattak meg — szóra látszik utalni); majd az oklevélben a szászok »a mi hű erdélyi német vendégeink — hospites — czímmel nevezetvén,« a »hospes« szó jelentését hosszasan magyarázza, hogy e név hazánkban a beköltözött külföldieknek általános czíme volt, s némi nehezteléssel említi, hogy e szó századokig használtatott, holott a magyarok erőhatalommal foglalták el országukat, a németek pedig hivatra jöttek be.

Arra azonban nem terjeszkedik ki Schlözer: mi az oka annak, hogy a besenyők, jászok, kúnok, palócok ez országba beköltözésök után sem hazai íróknál, sem oklevelekben soha és sehol hospes = vendég czímen nem említettek; holott Schlözer szerint ezek is külföldről, a magyaroktól különböző nyelvel és nemzetiséggel jöttek be e hazába, még sem tekintette őket a magyar idegeneknek, nem nézte s nevezte hívott vagy hivatlan vendégeknek; sőt azok a »rettenetes, nyershüsevő, piszkos, vad csordából álló kúnok« mindjárt bejövételökkor a magyar korona tagjaiul tekintetvén, résztvettek a kir. tanácskozásokban; s azon »behívott, nem csöcselék, sőt művelt, szelid arczkifejezésű erdélyi szászokkal« együtt valának jelen az 1298-ki országgyűlésen; s ezen féktelen vad kúnok seregei verték le 1325-ben azon lázadást, melyet a kiváltságaikat alig néhány évvel előbb megerősítő I. Károly király ellen »ad retinendam coronam« jelszó alatt megtelepített erdélyi hű szászok támasztani megkísérlettek!

Egyébiránt Schlözer, míg a »nemzeti részrehajlás erényét« el nem sajátította, Béla névtelen jegyzőjéről nem ítél oly lenézőleg, midőn 1771-ben megjelent »Allgem. nordische Gesch.« című, s önmaga által legjobbnak mondott munkájában így ír a magyar történelem hazai régi forrásairól: »legrövidebb — a mennyire én tudom — Sz. István élete, melyet Hartvick püspök irt 1100 körül. Legjobb azonban — úgymond

— egy nővtelennok krónikája, ki Béla király jegyzője vala. E krónika már nehányszor megjelent nyomtatásban, de még egy kiadó által sem magyarázttatott, a mire pedig szüksége van; s ezt még is érdemli.

Azonban már Nestor orosz krónikájának 1805-ik évi kiadásában ismét folytatja a Névtelen jegyző ellen epés kifakadásait, s többek között ezt írja róla: »de ki tudja, nem volt-e ez embernek — a Névtelennok — politikai terve is. Az ő korában megkezdett a harc Vladimir és Halics orosz herczegségek felett, melyeket a magyarok nem igazolható úton magokhoz akartak ragadni; talán ez által jött a jegyző azon gondolatra, melyszerint elterjessze, hogy e két szép tartomány 300 évvel elébb magyar hódítmány volt. Továbbá épen az ő idejében fészkeltek be magokat a piszkos, vad kúnok Magyarországra, s több kormány alatt udvari kegyenczekk lettek, különösen a kún hölgyek kiváló szerepet játszottak. Talán volt a tisztelendő úrnak — úgymond — oka, hogy e nemzetnek udvaroljon, s ennek Magyarországra befészkelődéséről egy mesét mondjon, hogy elfelejtsék, hogy ezek elébb mint foglyok, azután mint szegény szökevények fogadtattak be az országba?»

Hogy Schlözer mennyire habozott a turk fajú népek nemzetiségére nézve, kitetszik 1797-ben kiadott »Kritisch historische Nebenstunden« című munkájából, melyben a törökök történelmének kritikai megírására tervet terveztvén elő, ezt írja: »mint a macedónok a görögöktől, a svédek a finnektől, a magyarok a szlávoktól: úgy különböznek a törökök az araboktól, mongoloktól, persáktól, párthusoktól, a besenyőktől, kúnoktól, vagy palócoktól, nincs semmi bizonyíték, hogy ezen vadak a török néptörzshöz tartoztak; különböznek a magyaroktól, kazároktól, scytháktól, hunnoktól, bolgárok, avarok és úzoktól stb. »Majd később azt kérde: ezen kazarok valóban törökök? azt én — úgymond — bizonyosan nem tudom — még kevesebbet tudok az egész északi kiterjedésű nagy földről . . . itt gyílt össze a középkorban a tatárok bámulatos tömege. A nyugoti rész neveztetett különböző időben Chazariának és kipszaki pusztaságnak, a keleti rész egy ideig e nevet viselte: Komania; de a »kúnok nem törökök.« Majd Nestor kiadásában valószínűnek mondja, hogy a kazarok a török törzshöz tartoznak, bár nyelvöket nem ismerjük.

Schlözernak ezen habozó és alaptalan véleményét s állításait szükség vala részletesen ismertetni; mert ez szolgált és szolgál ma is — majdnem egy század után oraculumúl mindazon hazai és külföldi tudósok előtt, kik a magyar régi krónikáknak hitelességét, s a jászok és besenyők magyar nyelvét

s nemzetiségét megtagadva, ezeket, a kúnstótár és kún miatyánk segítségül hívása mellett török-tatár eredetűeknek, sőt jövevény nemzeteknek hirdetik!

A történelmi téren való eljárását Schlözer önmaga jellemzi legjobban, midőn 1768-ban így ír¹⁾: »engedjenek meg nekem, hogy én többet rombolok, mint építek, többet kételkedek, mint eldöntök, több mesét elvetek, mint igazságot megalapítok. Prima lex historiae, ne quid falsi dicat, inkább tudatlan, mint megcsalatott akarok lenni.« E mellett — mint láttuk — nyíltan bevallja, hogy ő mint német, nem ment a nemzeti részrehajlás erényétől. Ily nézetek mellett azt lehet kérdezni, hogy lehet-e tőle történelmi igazságot várni? s még inkább feltűnő az, hogy ő a szigorú történelmi bíráló, az igazságkereső, nemzete dicsőségeért rajongó, elfeledi megemlíteni, hogy az általa »piszkos és vad csöcselék«-nek címzett kúnoknak vitéz serege volt legfőbb tényezője az Ottokár cseh királynak, a német elem érdekében 1278-ban nyert győzelemnek, mely Ottokárnak, s vele az alapítani czélzott szláv birodalomnak elejét eredményezte, s a német elem hatalomra emelkedésének alapját megvetette. Ezért mondja Palacky is, hogy a magyarok letelepedése a legnagyobb szerencsétlenség volt, mely a szláv világot évezredek folyamában éri vala; hogy a magyarok ez épen alakulásnak indult óriás szláv birodalom szívébe fészkelvén be magokat, a szlávok reményeit örökre elenyésztették.

Készakarva feledi el a nagyhírű német író megemlíteni, hogy a magyarok százados harcrai mentették meg az ő németjeit a török hatalmától s talán a megsemmisüléstől; s mint ő tett az erdélyi szászokkal, úgy mi itt a magyarokra nézve az ő modorában elmondhatnánk: Magyarok! ez a ti munkátok, legyetek erre büszkék, s ti németek ezt el ne feledjétek, történelmetöket meg ne tagadjátok s legyetek hálásak a magyarok iránt!

A magyar törzsű nemzetek nyelvéről határozottan állítja, hogy a besenyő, magyar, kazár, bolgár különböző nyelvű négy nép; a kún és besenyő azonban egy nyelvű, de se nem magyar, se nem török; mi nyelvűek tehát, ezt Schlözer nem tudja; hanem várja felfedezését azon ázsiai nyelvnek, meghatározását azon néptörzsnek, melyhez e két nyelv nemzet, a kún és besenyő tartozik. Azt azonban mint feltétlen igazságot kimondja, hogy a székely a besenyő-kúnok származéka, hogy úgy a besenyő-kúnok, mint a székelyek nem magyar nyelve és nemzetisége a magyar elembe beolvadás által elenyésztett. Ez állítását azon kérdés feltevésével kívánja bizonyítani: a ki a ma-

¹⁾ Probe russ. Annał. 51. 1.

gyart és besenyőt egynyelvűnek mondja, köteles ezt igazolni. Szerintünk azonban erősebb alappal bír azon állítás: a kún és székely ma tiszta magyar nyelvű nép, ez valódi tény, s hogy valaha más nyelven beszélt volna, erre nézve a legkésőbb századokból sem merült fel bizonyíték; a ki tehát e valódi ténynek ellenkezőjét állítja, az köteles ezen állítását alaposan indokolni. De ez, hogy így szóljunk Schlözerrel — még nem történt meg, s az erre vonatkozó — szerinte erős bizonyítékok, még homályban lappanganak, egy század óta.

Különben Schlözer iskolájának a névtelen jegyző ellen szórt torsalkodó kifakadásait Szabó Károly jeles hazai tudósunk még 1860-ban alaposan megczáfolta,¹⁾ s tudományos értekezéseiben a jászkúnok magyarnyelvűségét s nemzetiségét okadatolva kimondotta.

II.

Térjünk át az ellenvéleményesek egyik legerősebbnek hirdetett bizonyítékára, a velencei Petrarka-féle Kún-szótárra.

A kún miatyánkkal egy időben kezdett figyelmet kelteni egy kún-szótár létezése Velenczében. E szótár 1303-ik évből való, mint azt címe mutatja a következőkben: »1303. júl. 11. a mi urunk Jézus Krisztus, s annak anyja a b. Szűz Mária s minden szentek nevében Amen. Isten és k. János evangélista tiszteletére. E könyvben foglaltatik persa és coman abc. sorrendben. Az A. betűből ezek az igék és nevek: »audio mesnoen eziturmen« stb. Ez tehát, az elnevezés szerint, latin-persa coman szótár, mert az abc sorrendjét a latin szavak után követi.

All 82. levélből vagy is 164. lapból. E kézirat a 156-ik lapon olvasható jegyzet szerint néhány évig a liguriai származású Finale Antal birtokában volt, majd nem sok idő múlva a Petrarka Ferencz tulajdona lett, ki azt szerkesztése után már 59 év múlva, 1362-ben több ritka könyveivel együtt a velencei köztársaságnak ajándékozta, s a Márk egyház könyvtárában őriztetett, azonban századokig ismeretlen maradt. Tomasinini olasz tudós ugyan 1650-ben már említette »Petrarka redivivus« cz. munkájában, hogy Petrarka a híres olasz költő egyéb kéziratokon kívül, egy 1303-ban szerkesztett persa-kún-latin szótárt is hagyott kéziratban a velencei köztársaságnak. De ezután is több mint egy századig hővebb kutatás tárgya nem lett.

¹⁾ Budapesti Szemle XI-ik köt.

1768-ban Leibnitius Gottfried újlag felemlítette, ő látta Petrarka könyveinek sorjegyzékét, melyben többek között előfordult a kúnnyelv szótára is, de ezt feltalálnia nem sikerült; azt azonban megjegyezte, hogy neki mindig volt gyanúja, hogy Dáciának valamely szegletében a kún nyelvnek lehetnek fenn némely maradványai, mert a kúnokat a XIII. században a magyar király befogadta, bár később, midőn a tatár háború bekövetkezett, legnagyobb részben eltűntek, úgy látszik azonban, hogy Kúnország a magyar tartományoktól kezdve a Fekete-tengerig terjedt.

Leibnitznak ezen figyelmeztetése következtében a jeles Cornides 1770-ben gróf Teleki Józseffel Velenczében járván, a kún-szótár után a velencei könyvtárban nyomozást tett, s azt nemcsak felfedezte, hanem abból 23 lapot az E. betűben eddig: »equito, uarmesin, atan« le is másolt, s erről Prayt 1773. febr. 14-én, midőn már e két tudós között a kún miatyánk alapján a kúnok nyelve iránt a vita folyt, a fenn közölt levélben értesítette.

E felfedezés következtében a kúnok nyelve és nemzetiisége felett a tudományos vitatkozás mind a hazai, mind a külföldi tudósok között nagy elevenséggel folyásnak indult.

Ezután Klaproth, a kitűnő nyelvtudós Tomasini munkájából e szótár létezése helyéről értesülvén, barátja Salvinak közbenjárása útján azt Velenczében 1824-ben lemásoltatta, s 1828-ban kiadta. ¹⁾ Klaproth maga az eredeti kéziratot nem látván, abból csak az első részt »victualia quae nascuntur« cz. fejezet végéig kapta meg, s ezt tette közzé; a hosszabb szöveget tartalmazó 2-dik rész nála hiányzik. E szótárra tett magyarázó jegyzeteit Klaprothnak Blau Otto 1876-ban ²⁾ igyekezett kijavítani, kifejezván azon óhaját, hogy a kún codexnek teljes és kritikai kiadása igen szükséges volna.

Ez óhajtsáknak, e szükségnek tett eleget hazánk jeles tudósa gróf Kuun Géza, midőn 1880-ban az egész kún codexet az eredetiről bő másolatban s kritikai s történelmi jegyzetekkel ellátva az Akadémia kiadásában latin nyelven világ elé bocsátotta. E nagy szorgalom s tudományos készültséggel irt munkának azonban könnyebb használhatóságát nem kis mértékben gátolja az, hogy ha már a magyarországi kúnok nyelvéről a magyar nyelvet nem értő külföldi tudósok kedvéért s könnyebb-iségeért e munkát latin nyelven kellett is kiadni; azonban a magyarázó jegyzetekben, a nálunk oly kevesek által értett

¹⁾ Mémoires relat. à l'Asie T. III.

²⁾ Über Volksthum und Sprache d. Kumanen-Zeitschr. d. d. Morg. Gesell. Tom. XXIX. p. 556—87.

keleti nyelvek arab vagy török betűi mellé, azoknak olvasása latin betűkkel is hozzátétegetett volna, hogy ekkép e munka ne csak a keleti nyelvekben alaposan jártas kis közönség körére lett volna szorítva, annyival inkább, mert maga a kún codex is nem keleti, hanem latin betűkkel íratott.

A kún codexnek már Klaproth által habár nem teljes kiadása után, még nagyobb hangon hirdette több tudós, hogy a jászkún nem magyar, hanem török-tatár nyelvű nemzet volt, mely azonban ősi tatár nyelvét Magyarországon letelepedése után elvesztvén, azt a magyarral cserélte fel, s hogy ősi tatár nyelvének utolsó nyomai a kún-sz.-miklósi kún miatyánk és néhány kún köszöntés valának. E vélemény mellett nyilatkoztak: Neuman Károly, Hammer, D'Avezac, Castren, Roesler, Müller M. Pott, a magyarok közül 1876-ban Hunfalvy »Magyarország Ethnographiája« cz. művében, 1881-ben »a kún vagy Petrarcha-codex és a kúnok« cz. értekezésében, végre maga gróf Kuun is a codex kiadója; ennek ellenében Praynak hazafias véleményét pártolták: Horvát István, Jerney, Fejér, Horváth Mihály, Szabó Károly és ez értekezés írója.

Hogy a kúnok kereszttelt Petrarcha-féle codexről helyes ítéletet mondassunk, tekintsük meg annak keletkezési viszonyait.

Hunfalvy írja: a kúnok töröknek vélt nézet leginkább a Petrarchától a velencei könyvtárba jutott kéziratra támaszkodik, mely a kún nyelvet az olasz kereskedők számára tárgyalja, a kik Krimeában és Déli Oroszországban nagy kereskedést űztek az ottani kúnokkal. Ez a kún nyelv, mint külön nyelvjárás vagy dialectus némiben különböző ugyan az ozmán töröktől, de azért az egységes török nyelv jellemét mutató. Ezen nyelvű kúnok hazája a Fekete-kún ország, melyet a magyar krónikák is emlegetnek. Szintén odáig juthatott a kún nyelv, midőn a legyőzött szökevény kúnokat onnan visszahozta. A krimeai és déli oroszországi kúnok tehát 1303. táján nem lehettek ismeretlenek a magyarországi kúnok előtt.¹⁾

Gróf Kuun szerint a kún szótár szerzői velenceiek és német hittérítők valának.²⁾

Hunfalvy értekezésében (4. 6. l.) a kún miatyánk bizonyító erejéről mintegy lemondva, állítja, hogy a Petrarcha codex egyetlen kún nyelvemlék; melyet olasz hittérítők készítettek, azért olaszos a latinságuk. De német hittérítők keze is látszik rajta, mert ott van a kún-

¹⁾ M. orsz. Ethnogr. 406. 277. 280. 374. l.

²⁾ Col. Cuman. XLV. l.

német glossarium kún-német nyelvtani töredékekkel. Az olasz hittérítők leginkább genuaiak lehettek. »Genuának« kereskedése nagy vala a Fekete tenger partjain és a beljebb lakó kúnokkal is; (11. l.) »alkalmasint dominikánusok kezdtek és franciskánusok folytatták a térítéseket.« Franciskánusok írták meg a codexet is (12—13. l.) »1300. táján a kúnok a kipszaki tatár khánság alattvalói valának, kiknek nemzeti neve a magok nyelvén is kún, hún volt; azonban a török népek úz-nak nevezték a kúnt.«

Ezek s maga a codex tartalma is odamutatnak, hogy a codex készítését az olasz kereskedelmi érdekek és térítési célok tették szükségessé.

Az olaszoknak keleti virágzó kereskedelméről olvassuk a történelemben, hogy Genua már 1155-ben, Konstantinápolyban, Manuel császárral kereskedelmi szerződést kötött, majd a genuaiak gyarmatuk helyéül Galatát is megkapták; végre 1266-ban Kaffában, a mai Krimben, tatár földön szintén telepedési helyet nyertek. Hasonlóan Velence is mind inkább terjeszkedett keleten; 1281-ben egy tatár khánnal kötöttek egyezséget, s a genuaiaknak a Don torkolatánál Tana városban való kereskedésük is ez évben veszi kezdetét; Krimben a gabonával és sóval való egyedáruság a genuaiak kezében volt.

Genuának ezen terjeszkedése, versenytársainak: Velenceinek és Pisának irigységét felgerjesztette, mely 1295-ben erőszakoskodásban s véres harcokban tört ki. Karamsin a genuaiaknak Krimben volt kereskedéséről írja¹⁾, hogy 1272. körül a genuaiak Kaffát felépítvén, köfállal megerősítették, azután elfoglalták Sudakot, Balaklavát Tanával, s a velenceieket kiszorították; Kaffától nem messze volt Krim, nagy és gazdag város, központja a genuaiak kereskedésének. — A kereskedés igen virágzott, mert a kereskedők Chivából veszély nélkül útzahattak Krimbe, s három hónapi útzásuk alatt a megszálló helyeken élelmezést találtak; mi nagy bizonyítéka annak, hogy a mongolok a kereskedést mily nagyon szerették és védelmezték! Krim lakosai úgy nagy gazdagságukról, mint határtalan fősvénységükről ismeretesek valának; az aranyat elzárták szekrényeikbe, s kegyesség ürügye alatt, büszkeségük és gazdagságuk megőrkítéseül fényes moschékat ugyan emeltek, de a szegényeket nyomorogni engedték.

Az olasz városok ily gazdagon jövedelmező krimi kereskedési érdekeik biztosítása végett a tatár khánokkal, többször megújított kereskedelmi szerződéseket kötöttek, s kiváltság-

¹⁾ IV. B. 3-e Haupt. 98—9. l. Deguignes Gesch. d. Hun. Greifswald 1769. III. B. 372. 3. l.

leveleket szereztek, melyeknek díjjába a khánoknak az eladott kereskedelmi cikkektől az árnak bizonyos részét fizették; ezenkívül kereskedelmi bíróságot alapítottak, mely Kaffában »Offizio della Gazaria« nevet viselt; a kereskedelmi érdekeket Krimben rendes olasz követek, ügyvivők, consulok képviselték.

Ily kereskedelmi szerződések az olasz városok levéltáiraiban több nagy kötetekben korunkig fenmaradtak.

1333-ik évi aug. 7-n Coban folyó mellett a velenceiek a kipesáki uralkodó Usbeg nevében, ennek helytartója Kutluctemir, helyesen Kutlugh Timurnak Tana városában lakó főembereivel egyezségekre léptek, mely szerint részökre a khán Tana mellett bizonyos posványos földet, házak építése végett átengedett. Ezen oklevél zárszavai a következők: »én a Predikátor szerzetbeli frater lengyel Domokos — Dominicus Polonus — felkéréstvé, átfordítottam szóról szóra a fennebbieket cum a n b ó l l a t i n r a — de Cumanio in latinum.¹⁾

Egy másik kereskedelmi szerződést 1358. szeptemberben Quirinó János és Bonó Ferencz velencei követek a tatárok fejedelmével Berdibechel kötöttek; e szerződés olasz fordítású szövegének kezdetén Berdibeg szavát a mongolok és kumánok uraihoz, s az ország 10 bárójához intézi, s e szerződésben előbb Usbeggel 1333. aug. 7-én és Dsanibeggel 1346. febr. 15-én kötött egyezségek erősítették meg. E szerződés is igazolja, hogy a kúnok ez időben mongol uraik hatalma alatt állottak, s a szerződés nem ö velők, hanem mongol uraikkal kötöttet.²⁾

Fenmaradt egy 3-dik szerződés is, mely 1380-ban Kaffa és Jachim hegysége között, a három kút előtt, Kaffával átellenben Ihancas mint Solcat ura, a maga és a tatárok császára nevében Janonus de Boscoval a caffai consullal, s a genuai köztársaságnak Gazaria birodalmában, azaz a genuaiak fekete tengeri minden telepítvényeiben levő más tisztviselőivel kötöttet; tanúk nevei: Akboga Sándor beg fija, Tholus bey Cachimas beynek fija, Molana Meharram az úrnak — Ihancasnak — küldöttje, Coscheldi Omar khodja a császárnak — imperator — küldöttje, Cenach bey, Moí Sichassam írnök, ki a tanúk nevét aláírta. Kelt a saracen (vagy oldaljegyzet szerint musulman) időszámítás szerint. — Ezen egyezség 1383-ban a caffai consul Meliaduce Cataneonak rendeletére »u g a r e s e a« nyelvből, melyen az eredetileg íratott, Julianus Panicarius jegyző és ugaresca nyelvbéli tolmács által latinra fordítottatott.

¹⁾ Hämmer Gesch. d. osman. Reichs. Pest, 1828. II. 665—6. 1. Gesch. d. gold. Horde 283. 297—8. 1.

²⁾ Hammer Gesch. d. gold. Horde 297. 308. 314—5. 519—22. 1.

A 4-dik egyezség 1387-ben készült Gentilis de Grimaldis és Janonus de Bosco, mint a kaffai tisztség meghatalmazott követei és a kipesáki mogul khán Toctamishnak követei között; kezdő szavai ezek: Nagyságos és hatalmas urak Oglan Jouniki bey, Cotelboga bey ura Solcatnak és a jobb karnak (vagyis az ország jobb felőli részének), s Gazaria birodalmának, és Boya bey Daroga (azaz rendőrfőnök) mint követek... Gazaria részein... urunk Toctamys tatár császár helyett, kitől van főmegbízásuk az alább irtakra, mint ez kitészik magának a császárnak leveléből, mely »u g a r i c h a« nyelven íratott, s a császár névjegyével megjelöltetett, s mely olvasztatott s átfordítottatott — vulgarizata — »u g a r i c h a« nyelvből latinra Gebelete Ferencz tolmács által. Ezután így folytatja: »értésökre esett, hogy vannak bizonyos békeokmányok és szerződések, melyek a császár és a genuai köztársaság között »u g a r i c a« nyelven — in littera ugarica — a császár tamogájával ezer... (a kelet többi része hiányzik) s más egyesség, mely a császár nevében Cotelboga úr és Jakab Bertalan caffai consul között »u g a r i c a« nyelven 1300. (a többi szám hiányzik) évben a Cotelboga névjegy alatt keletkezett; ezen szerződéseknek megtartását Oglan és társai a saracenok szokásai szerint, a genuaiak pedig az evangeliumra tett eskü alatt fogadták. Ez oklevél kelt egy nagy térségen Solcat város mellett, Oglan úr sátora alatt 1037 (itt ismét a római három CCC és L. betűszámok kimaradtak) Aug. 12-n, jelenlévén: Chomarici... Otarihi bey, és Acholat bey tatárok (a kaffaiak nevei olvashatlanok) Kaffa város tolmácsa és fordítója ezen oklevélnek tatár nyelvből latinra, és Otomis Cotalbuga úrnak korlátnok.¹⁾

Ezen oklevelek 1333—87-ik évek közötti időben s azon vidéken adattak ki, hol hajdan Gazaria és Cumania, s ma Krim és Tauria orosz tartományok fekszenek; mind-egyikben az olasz városok képviselőivel a tatár khánok, fejedelmek s ezeknek képviselői szerződnek; ezekben Cumania sehol, kúnok egyszer, Gazaria pedig többször említetik. A szerződések nyelve az elsónél: cumaniai, a 3-iknél ugaresca, a 4-iknél tatárnak nevezetik; de ugyan e 4-ikben a tatár császár meghatalmazó levelének, valamint a császár és a genuaiak között előbb kötött szerződéseknek nyelve is mindég ugarichának mondatik; s mivel e nyelveket a genuaiak nem értették, azok tolmácsok által fordítottak le latin nyelvre cumaniai, ugaresca és tatárból.

¹⁾ Notices et extr. des Manusc. de la Bibl. du roi Paris 1827. T. XI. p. 52—3. 62. 1. par M. Sylvestre de Sacy. Hammer Gesch. d. gold. Horde p. 338.

Ghazaria és Cumania a régi Kipcsák országban feküdt, mely a mongolok beütése előtt a Jaik és Dnieper közötti területet foglalta magában, s így a régi Kipcsák határai az ázsiai kún vagy palóc országával ugyanazok voltak, vagyis a régi keleti irók Kipcsákja az ázsiai Kúnország volt.

Hogy a kúnok egy része régi hazájában lakott a mongol uralom alatt is, azt bizonyítja többek között Plancarpin, ki 1246-ban írja, hogy a kúnokat a tatárok megölték, némelyek azonban előlük elfutottak, mások szolgaságba estek, legtöbben azonban az elmenekültek közül amazokhoz ismét visszatértek; de ezek is a tatár zsarnok uralma alatt saját régi honjokban hontalanokká, rabszolgákká lettek; a fegyverfoghatók a tatárok seregébe soroztattak, a többiek pedig földművelésre kényszerítettek. Országuk fővárosa Sara, földig lerontatván, később mint egyik tatár klán székhelye fényesen fölépítettet.

E siralmas helyzetöket látszik kifejezni Rubruquis, ki 1253-ban utazási jelentésében a kúnok lakására nézve mindig a múlt időt használja, midőn ezeket írja: e síkságon szoktak vala lenni a kúnok, mielőtt eljöttek volna a tatárok, — majd hogy e nagy pusztaságon szoktak vala legeltetni a kúnok, kik Kapchatoknak mondatnak, — ezt egészen a kapchat kúnok lakták vala, — ismét: ezen két folyó — a Don és Volga — közötti földeken laktak vala a kúnok, mielőtt azokat — a földeket — a tatárok elfoglalták volna; míg ez író a tatár urakról a jelen időben beszél.

Országuk megtartotta ugyan a tatár uralom alatt is régi Cumania nevét; de a földrajzi munkákban: tatároknak Kún országa — Comania Tartarorum — névvel említettik.

Hogy azon kúnok, kik a mongolok által leigáztatván, mint rabszolgák laktak a régi Cumania-ban, ezen helyzetökből kifolyólag mennyire eltűntek a történelem teréről: láthatni a byzanti írókból, kik által 1222-ik évről még említetnek, de ezután Lascaris II. Tódor és IV. János alatt nevék se fordul elő; majd 1261-ben annyi említettik, hogy az egyiptomi szultán az elfogott kúnokból sokat összevásárolt; később csak a thraciai kúnokról van rövid említés téve, a kipcsakiakról pedig az irók hallgatnak.¹⁾

Hogy a mongol uralom alatt mily állapotuk volt a leigázott kúnoknak, erre nézve az egykorú irók felvilágosítást nyújtanak.

Julián domonkosi szerzetes fennemlített 1239-ik évi ázsiai második utazási jelentésében ezt írja: a tatárok a meg-

¹⁾ Stritter Memor. Tom. III, 985. l.

hódított ország fejedelmeit, és főembereit, kik még valaha ellenállhatnának, megölik. A katonákat és harczképes parasztokat azonban felfegyverkezve magok előtt a csatába küldik; a többi parasztokat pedig földművelésre otthon hagyják; ezenkívül a harczba hajtottaknak vagy itt elesetteknek családjaikat a földművelésre hagyottak között felosztják, s általában megparancsolják, hogy ezentúl tatároknak nevezessenek. A harczba hajtottak, ha győznek vagy elesnek, reájok kevés a figyelem, de ha hátrálnak, őket a tatárok kiemélet nélkül megölik. Bellovaci Vincze szerint Batunak 600 ezernyi seregében tatárok csak 160 ezeren, keresztyének és hitetlenek azonban 450 ezeren valának.

Plancarpin szerint a földművelő rabszolgáktól minden termés uraik magtáraiba viteték be, s csak annyit hagynak nekik, a mennyi vetésre és költségekre elegendő; másoknak, különösen városba saját ezéljaikra bevitt iparosoknak naponként egy font kenyert és hetenként háromszor valami kevés húst adnak. Ezenkívül uraik, mikor nekik tetszik, összefogdostatják a fiatalokat feleségeikkal s fiaikkal, s ha tatárok is, rabszolga gyanánt tartják, s mint más foglyokat, küldik ezeket elől minden veszélybe, ezek az elsők a csatában, tavon vagy veszélyes vizen való átkelésben. Ha hibáznak, vagy engedetlenek, ütik-verik őket, mint barmokat; ezenkívül túlságos munkával dolgoztatják, úgy hogy a téli nagy hideg és nyári forróság miatt közülök sokan nyomorékká lesznek.

Hasonlóan írt a XIII-ik század közepén élt francia prédikatori szerzetes bellovaci Vincze, hozzátévé, hogy a tatárok az emberekből is tizedet vesznek, akár fiú, akár leány, 10 gyermekből egyet elvesznek rabszolgául, s ezekkel kereskedést űznek. Ugyanez leírja a tatárok határtalan kapzsiságát, hogy a tatárok a mit meglátnak s megszeretnek, azt ajándéku erővel is kicsikarják, hogy pénzt kölcsön igen nagy uzsorára adnak, 10 denárért havonként egyet vesznek kamatúl. Adófizetőiket is adó, szolgálatok s ajándék-adással rendkívül terhelik. Csordáik, nyájaik szaporításán nagyon gyönyörködnek, de azért ők magok csak megdöglött vagy bajba esett marhát használnak fel eledelül.

A tatár mint úr, s a kún mint alárendelt szolga közötti viszonyt a Petrarka codex is érdekesen világosítja: midőn e szavakat: tatar tilgü koneldi, mind a német magyarázó, mind a szótár így értelmezi: őszinte nyelven vagy kereken beszél, holott szó szerinti jelentése ez: tatár nyelven beszél; majd a 17. számú talány ily fordításban jelenik meg: két falat kenyértől vagy kalácstól meghízik, s a rejtély megfejtése

ez: ol huun, azaz: a kún. Ezekben, mint Hunfalvy megjegyzi ¹⁾ társadalmi különbség nyilatkozik; a tatár az úr, a parancsoló, az ő szava döntő, ki fenségének érzetében tatáros kereken beszél; a kún pedig alattvaló, neki a kenyérmorzsa, egy falat kenyér is elég, — gúnyosan szólva — s ettől is meghízik. ²⁾

Már csak egyedül ezek is nem támasztanak-e kétséget az iránt, hogy a Petrárka codex nem a kúnok nyelvét tünteti elő, mivel nem lehet hinni, hogy urait a kún rabszolga a fentebbi módon saját nyelvén magasztalja, a maga rabszolgai állapotára vonatkozólag pedig lealacsonyító gúnyos talányt saját nyelvén szerkeszsen, s oly nyilvánosan használja, hogy az az idegenek által kúnok czimzett nyelvtan és szótárba felvéteessék.

Hogy mely nyelvek voltak a nagy khán birodalmi irodájában hivatalos használatban, erre nézve Hammer azon felvilágosítást adja, hogy Mengku 1251-ben trónra lépve, a mongolok hatalma fölemelkedett, ő rendezte az adózás módját, felállította a birodalmi cancellárságot, s ez államirodában készítették a mongol, chinai, ujjur, tibet és tangut nemzetekből való titkárok az iratokat és rendeleteket, a birodalom hét fő nyelvén: mongol, tibet, tangut, ujjur, arab, persa és chinai nyelven; tehát a kún nyelv nem vala szokásban, holott egy mongol titkár kinevezési oklevelének bevezető részében ezt olvassuk: »uralkodási elvül ösmertük, hogy minden nép a rendeleteket saját nyelvén írva kapja, hogy annál jobban megérthesse; ezért az üdv városában Bagdadban és Iraknak többi városaiban arab, a persa népeknek persa, hasonlóan a mongoloknak és törököknek az ő nyelvükön és írásukkal adatnak ki. ³⁾

Arra nézve, hogy Krimben ez idő tájban mely nyelven szerkesztettek a kereskedelmi szerződéseket, szintén birunk történelmi adattal. Az 1450-ben meghalt Ahmed Ben Arabsa arab történetíró Timur khánnak életrajzában így szól: »a dsagatájok (ez azon tiszta török törzs, melyből Timur is származott) más írásmódot használnak, az ujjur nevűt, mely mint a mongolok írása ösmertes. Ezek (t. i. a mongolok) ezen szerkesztik okleveleiket, rendeleteiket, parancsaikat, nyílt és más leveleiket, jegyzőkeiket, mértékeiket, évkönyveiket, költeményeiket, történelmeiket, elbeszéléseiket, nyilvános tárgyalásaikat, az élelmi szerek törvényes árait stb. A ki ez írásmódot érti, nem megy tönkre, mert náluk ez a kulcsa a nyerészkedésnek. »

¹⁾ Érték. 12. l.

²⁾ Cod. Cuman. 144. 153. 229. 284. l.

³⁾ Gesch. d. gold. Horde 145. 184. 470. l.

Az arab írónak ez idézete után Klaproth így folytatja, mivel az ujjur törökbeszédmód, bölcsen tette Dsingis chau, hogy ezen írást és nyelvet saját népéhez bevitte (tehát a török írás és nyelv e népnél előbb nem volt szokásban) . . . nyugati hadjáratai által lett az ujjur írás felső Azsiában ismeretes, s utódai Persiában és Kipcsákban ezt használták mint udvari írást, sőt pénzeiket is egyik oldalon ujjur, másikon arab betűkkel verették . . . a genuaiaknak Krimben a mongol fejedelmekkel kötött szerződéseikben ezen nyelv »ugaresca«-nak nevezteik; sőt Kutlugh Timur oklevele szerint a törökujgur nyelv és írás 1397-ben a déli Oroszországban uralkodó mongol fejedelmek által használtatott ¹⁾. Vámbéry is a kipcsaki arany horda hivatalos írásul és nyelvül határozottan az ujjurt mondja. ²⁾

Azon czikkekről, melyek a régi Kúnországban a tatár uralom alatt kereskedési forgalom tárgyát képezték, szintén vannak adatok feljegyezve.

Rubruquis írja 1253-ban, hogy Gazáriában híres kereskedelmi város Soldaja, mert ide jönnek mindazon kereskedők, kik Turchiából az északi vidékekre, valamint a kik Oroszországból s az északi tartományokból Turchiába folytatják az üzletet. Északról Orosz, Nagybolgár és Pascatir vagy Nagy-Magyarországból, s Kersit és más erdős tartományokból szállítatik az oroszok két ökrü szekerein azértkes szürke és más drága prémbőrök nagy sokasága téli ruházatra; keletről: China és más országokból, valamint Persiából vásznak, gyapot kelmék, selyem és arannyal átszőtt posztók nyári öltözetül, és szagos fűszerek nagy mennyiségben. Matriga másik város a Donnak tengerbe szakadásánál; a Konstantinápolyból jövő kereskedők ide küldik hajóikat, hogy a szárított halak különféle nagy sokaságával megrakodjanak.

E tartomány szélein vannak oly források, melyekből jegezes só válik ki; ezt egész Oroszországba hordják szekereken, minden két ökrü szekér sóteherére adnak két vég gyapot vásznat; ezenkívül e só tengeren is sok hajón hordják, úgy, hogy e sóforrásokból Batu és Sartach khánoknak nagy jövedelmök van.

E kereskedelmi czikkeket magok a tatárok saját szükségleteikre alig használják, mert magok készítik ijjaikat, nyilaikat, kengyeleiket, zabláikat, szekérhúzaikat, szekereiket, őrzik és

¹⁾ Abhandl. über die Sprache und Schrift der Uiguren. Paris 1820. 56. 58. 68. l.

²⁾ Gesch. Bokhar. 228. l.

fejük lovaikat, köpülik a cosmos italt és a lótejet, magok varrják az ezek eltartására való bőrtömlőket; nejeik pedig varrják a bőrruhákat, eszimat, bocskort, készítenek a házaik fedeléhez és ajtóihoz szükséges szőrnemezeket stb. A tatárok vagyona leginkább barmaikból: ló, teve, szarvasmarha, juh, kecskenyájából áll, s a lótejen kívül ezeknek, s vadászaton elejtett vadaknak húsa a főélelmök. A földművelésre rabszolgáikat alkalmazzák, vetnek búzát, rozsot és különösen sok kölest.¹⁾

Krimnek tengerparti városaiban és az azovi tengeren főleg a génuaiak folytattak nyereséges rabszolgakereskedést; fiatalokat, gyermekeket, leányokat ezerekenként vásároltak össze a tatároktól, s ezeket Kisázsia, Szíria, Egyiptomba, Észak-Afrika és Spanyolországba vitték el piacra; így vásároltatott meg nem csak Beibars, hanem ennek gyermekei gyámja Seifeddin is, ki született kipesaki kún volt, s ezt az utolsó egyiptomi szultán Sahlí ezer aranyon vette.²⁾

Ezenkívül a génuaiak Krimben gabona és só egyedárúsággal is bírtak; e kereskedelmi viszonyokra vonatkoznak az olasz városoknak a tatár fejedelmekkel kötött s többször megújított szerződéseik, melyek némelyikében a rabszolgákról is van intézkedés.

Ha végigtekintjük a Petrarca-féle codex tartalmát, abban találunk: latin, persa és kúnnyelvtant, továbbá általános fogalmakra vonatkozó, majd istentiszteletet, ezenkívül ipart és kereskedelmet tárgyazó szavakat ugyanezen három nyelven; továbbá van abban kúnnyelvi szótár és mondatok, kúnlatin és latinkún szavak, ezután kúnnyelvi és vegyítve latin szavak gyűjteménye, ötven talány elébb kún, azután a megfejtés latin nyelven, kún nyelvtan, s kún nyelven himnuszok, imák, úri imádság és hitvallás.

E tartalom mutatja, hogy ez úgy világi, mint egyházi célra, használatra s olyanok részére készített, kik latinul tudtak, de a persa, kún és német nyelvet nem értették, hogy tehát ennek segélyével a persa és kún nyelvet megtanulhassák; hogy azonban a kúnnyelvi szavak és mondatok, s egyesesen a német és latin szavak gyűjteménye mi célra vétetett fel abba, nehéz elhatározni, mert az olasz kereskedőknek a német nyelvre itt szükségük nem vala, s ha lett volna is, azt e codex szűk tartalmából meg nem tanulhatták volna.

Egyes szakokra vonatkozó szógyűjteményekben képviselve vannak: 89 szóval a fűszerek nevei, kereskedelmiek 70, szelid- és vadállatok 42, lótartrások 31,

¹⁾ Haeklytnál Rubruquis 80—6. l.

²⁾ Wolf Gesch. der Mong. 395. 407—8. l.

termények 23, drágakövek 17, bőreszerzésiek 24, polgári állások 21, és az irodaiak — másokkal is vegyítve — 91 szóval. A mi oda mutat, hogy e szótárkészítésnek egyik célja volt a kereskedés, ipar, barontenyésztés, és földművelési tárgyakra vonatkozó érintkezést s irodai eljárást persa és kún nyelven a latinul tudóknak könnyíteni. Az isteni tiszteletre tartozó 24 szó, a számos egyházi beszédek, evangyeliomok, imák, himnuszok, úri ima és hitvallás azt jelzik, hogy másik cél volt, a latin nyelvű térítőknak a ker. vallást a kún nyelvű pogányok között ezeknek, saját nyelvükön hirdetni és terjeszteni; mert az egyes 24 szó ugyan persa és kún nyelven megvan; ellenben az imák stb. csak kún nyelven vannak a szövegbe felvéve.

III.

Hunfalvy írja¹⁾, hogy Genua nagy kereskedést üzött Krimeában a Feketetenger partjain, és a beljebb déli Oroszországban lakó kúnokkal; gróf Kuun előbb csak annyit állít²⁾, hogy 1303-ban a kún nyelv Taurisban még elterjedt nyelv volt, s az akkori genuai, velencei kereskedők nehezen nélkülözhettek; később azonban³⁾ már oda nyilatkozik, hogy »ekkor a kúnok nemzeti nyelve nemcsak Tauriának azon részében, melyet az olasz földrajzírók Cumaniának neveztek, hanem a Volga parti vidékein is, s nyugat felé Moldvában, Bessarábiában és Magyarországon még használatban volt, s az e korbéli kereskedőknek, ha a fekete és caspi-tengeri igen nagy vidéken kereskedni akartak, általában a kún nyelv ismeretére szükségük volt.«

Mindkét állítás bizonyítást kíván; mert eltekintve attól, hogy a kúnoknak még saját fejedelmeik alatt is főéletmódjuk nem a kereskedés, hanem a harezzi zsákmány és marhatartás volt, hogy a génuaiak a kúnokkal kereskedtek volna, ez csak annyiból állott, hogy a tatár uraik által elfogott, s leigázott kúnokat, mint rabszolgákat a génuaiak megvették, s azokat jó nyereséggel távol országokban eladták; hogy azonban a kúnokkal mint kereskedőkkel folytattak volna üzletet, ez történelmi adattal nem igazolható. Olvassuk ugyan a történelemben, hogy a kúnok 1259-ben Kázmér kujavi fejedelem ellen harezoltak, ezt azonban mint a tatár seregbe besorozott katonáskodtak; ezek 1261. és 1269-ben a görögök részén katonáskodtak; ezek azon kúnok valának, kik 1237-ben a tatárok által szétverettek, s egy részök a Dunán átmenekülve,

¹⁾ Ethnogr. 406. kún cod. ért. 6. l.

²⁾ Adal. Krim. tört. 18. l.

³⁾ Cod. cuman. LXXXVII. l.

Thráciában és Macedoniában vonták meg magokat, s innét a byzanti és bolgár fejedelmeket hadaikkal segítették, sőt vezérök a bolgár trónra is eljutott; olvassuk Oldamur moldvai kún fejedelemnek 1282-ben Erdélybe beütését; ez azon időben történt, midőn Nogai híres tatár vezér a kipesáki khántól magát függetlenné tette, s nyugatra hadjáratot tervezvén, hogy seregei számát növelje, a moldvai kúnokat a szolgaság alól felszabadította, s 1285-ben mongolok, neugarok, magyarországi menekült s régi moldvai kúnokból összeállított nagy hadtesttel Magyarországra, azonban szerencsétlen kimenetellel, beütött.

Mind ezen adatok csak azt igazolják, hogy a kúnok, a hol és mihelyest lehetett, régi vitéz fegyvereiket felvették s a harez terén megjelentek, hogy azonban ők akár a szolgaság, akár a felszabadítás idejében az olaszokkal kereskedést folytattak volna, az semmivel nem bizonyítható.

Hasonló alaptalan a másik állítás, hogy a kún nyelv a XIV. század elején a Volgától a Dunáig használatban volt, s ennek tudása az olasz kereskedőknek üzleti érdekből szükséges volt. Ez a fennebbi adatok által megezáfoltatik, mert a leigázott kúnoknak tatár uraik a kereskedést meg nem engedték; de különben is a fennebbiek szerint a kipesáki és feketetengerparti kereskedésnél a közforgalmi használatban a tatár urak az ujjur írást és tatár nyelvet használván, a kúnok nyelvére szükség nem volt. Az, hogy a tatárkún nyelv Moldva- és Magyarországra használtatott volna, oly egyszerű állítás, mely hitelt nem érdemel, sőt ennek — mint fennebb láttuk — az ez időből magyarországi kún oklevelekben fennmaradt hely- és személynévek határozottan ellene mondanak.

Kisérjük figyelemmel, hogy a fennebbi állítólagos kún nyelvű szerződést a velenceiek kikkel kötötték? vajjon a kúnokkal vagy ezek főembereivel? nem, hanem Uzbeg kipesáki uralkodó helytartójának Kutlug Timurnak Tana városában lakó tatár nagyjaival; kötötték pedig az 1333-ik évit a Kuban folyó partjain, az 1380-ik évit Kaffánál, az 1387-ik Solcatnál, s így a kipesáki uralkodó területén a régi Gazaria és Cumania egymástól nem távol eső pontjain. Lehet-e azt helyesen hinnünk, hogy míg Kaffánál ugaresca, Solcatnál tatár, addig Kuban mellett e szerződések egyike kún nyelven adatott volna ki, azon tatár fejedelmek nevében, kik — mint fennebb láttuk — a leigázott nemzetekből elfogott rabszolgáknak még azt is megtiltották, hogy magokat saját nemzeti nevéken nevezzék, s azt parancsolták meg szigorúan, hogy magokat tatároknak mondják.

De miért is lett volna szükség e szerződésnél a kún nyelvre? ez nem az alattvalóknak saját nyelvökön kiadni szokott birodalmi parancsolat volt, — azért talán, hogy ezt a velenceiek megértsék? Nem, mert ezek, akár cuman, akár ugaresca vagy tatár nyelven keltek a szerződések, azokat latinra magok részökre lefordították; vagy tán a másik fél, a kipesáki uralkodó részére? De ezek sem valának kúnok, hanem tatárok, kiknek meg volt saját nyelvök a tatár vagy hivatalos nyelvök az ujjur, s mint láttuk, a fejedelmi irodákban a hivatalos nyelvek közé a kún felvéve nem volt, kereskedelmi nyelvtől és írásól pedig az ujjur használtatott.

Láttuk fennebb, hogy az olaszoknak Krimben kereskedelmi czikkeik ezek valának: prémesbörök északról, kelmék, fűszerek keletről; hal, só, gabona és rabszolga mint hazai termények; láttuk, hogy a tatárok rabszolgáikat harezra és földművelésre használták, de a föld termését egészen magoknak takarították be; láttuk, hogy a mongol hódítás óta a kúnok elzüllöttek, majdnem teljesen eltűntek a történelemből. Ily viszonyok mellett lehet-e hinni, hogy a kevélyen parancsoló, s kapzsi hódító tatár nemzet fejedelmei, főbbjei megengedjék, hogy a nyereséges kereskedést az általa leigázott kún nép folytassa, s a nyereségből szeme láttára gazdagodjék; folytassa saját népéből összefogott rabszolga, a saját maga által termelt gabonával való kereskedést, melyre a genuaiak kiváltsággal bírtak? hiszen a kúnok lealázott helyzetökben csak mint rabszolgák vagy napszámosok szolgáltak a tatároknak és olaszoknak a kereskedelmi forgalomban, e viszony pedig nyelvök nyelvtani szabatos megtanulását szükségessé nem tette. Itt az olaszok tatárokkal valának kereskedelmi összeköttetésben, s hogy mégis e szótár-e nemzet nyelvéről saját nevében nem emlékezik, e körülmény is azt mutatja, hogy itt a kúnok címzett rovat a Kuthen kúnjainak nyelvét nem képviseli.

A fentebbiekből látjuk, hogy a Petrarka féle codexről csak annyit tudunk bizonyosan, hogy az 1303-ban készítettett, de hogy ki volt annak szerzője, mely nemzetiségű, mely országból való, kol készítettett az: Európában-e vagy Azsiában, s mi módon került az Petrarkához, mindezekre nézve semmi bizonyost nem tudni; sőt azt is, hogy az kereskedelmi és térítési czélból szerkesztettett, csak tartalmából lehet következtetni.

E kétes helyzet az oka, hogy Hunfalvy és gróf Kuun, kik e codex tudományos ismertetésével oly tüzetesen foglalkoztak, csak egyszerűen állítják, hogy a codex szerkesztője genuai hittérítő volt, azonban a német nyelvtani töredékek

német hittérítőknek is közreműködésére mutatnak, kik a közép német nyelvjáráson beszéltek.

Kérdés marad azonban, hogy a szerkesztőnek a német nyelvvel mi célja lehetett; mert a hittérítők a latin nyelv teljes ismeretével bírván, ezeknek, ha német nemzetiségűek voltak is, magokra nézve a latin nyelv mellett a német nyelvnek a codexben vezérszavaknál használására szükségök nem vala; a krimi gothi németeket illetőleg szintén nem vala erre szükség, mert már ekkor a krimi Gothiában püspökség állott fenn. Felvilágosítást vár azon körülmény is, hogy a hatalmas genuaiak hittérítőjétől mi módon és mi alkalommal kerülhetett az a genuai Finále Antal útján, Genua vetélytársa, Velonczének híres fia, Petrarca kezébe.

Tekintsük meg főbb vonásokban a XIII-ik század végén és a XIV. század elején a hittérítés lefolyását a tatárok között.

Abaga tatár fejedelem a törökök elleni szövetség végett a pápához követeket küldvén, III. Miklós pápa 1278-ban Ferencz-rendi válogatott szerzeteseket: Pratoi Gellértet, Pármai Antalt, Szentágotai Jánost, Florenczi Eudrét és Aretiumi Mátét küldötte el levelével Abaga és Koplai khánokhoz Tatárországba, s az itteni szerzetesek főnöke nem sok idő múlva egy püspöknek kinevezését kérte a pápától; ki 1278. okt. 7-én Fülöp fermói olasz püspököt és a szentszék követét útasította, hogy mivel neki a magyarországi Minoriták tartományi főnöke jelentette, hogy szerzetének több tagja a tatárok között lévén, ezek közül sokakat megtérítettek, azonban e távol vidéken 40 év óta a felszentelést teljesítő püspök nincsen; tegyen tehát Fülöp vizsgálatot, hogy ott szokott-e lenni püspök és tegyen hozzá jelentést.

Egyébiránt a térítés Tatárországban kedvező sikerrel folyt, mit a pápának a tatár khánhoz, s ennek nejéhez és fiához írt levelei igazolnak. 1299-ben VIII. Bonifác Bolea Sanctius, Bernardi Vilmos, Guille Bernát és több más predikátor szerzeteseknek, kik a saracen, bolgár, cumani, alan, gazar, ruthen, tatár és más keleti és északi népekhez mennek, a térítés ügyében utasítást ad, melynek folytán a minorita és predikátor szerzetesek a térítést Katanországban vagyis a tatár birodalomban, 1305. körül elég jó sikerrel folytatták.

Ezen olasz térítők munkája lehet a Petrarcaféle codex, mely azután a persa és cumaniai nyelvben járatlanok által Gazariában és Cumaniában jó ideig használtatott, úgy kereskedelmi, mint egyházi czélokra.

1320-ban a pápa krimi Tatárország fővárosába Kaffába püspökkül Montecorvinói János érseknek helyettesét Jeromos ferenczi szerzetest nevezte ki, kinek vezérlete alatt a ferenczi

és predikátor szerzeteseknek buzgalma következtében a tatárok közül mind többen elfogadták a ker. vallást, mely, hogy még nagyobb előhaladást nem tett, azt csak a vakbuzgó mohamedánok és saracenok hatalmas ellenszegülésének lehet tulajdonítani, kik a megtérteket 1323-ban, különösen Soldaia városában gyalázták, üldözték, a városból kikergették, s rangjaikat levévén, egyházaikat mosékká átalakították.

Ezenkívül a ferenczrendi szerzeteseket a genuaiak se szívelhették, úgy, hogy Jeromos püspök s egyházi társai a sok méltatlanságot tovább nem tűrhetve, végre is kénytelenek valának a várost elhagyni; s Jeromos sietett a pápához előterjeszteni a keresztyénség siralmas állapotát és sok szenvedését. A pápa azonban Jeromost visszarendelte székhelyére Kaffába, s az itteni ferenczieket felhatalmazta, hogy őt a püspökségbe újra beállítsák, s a genuaiakat egyházi fenyítéssel sújtsák; ezenkívül a hívőket az üldözések között is állhatatosságra lelkesítette; végre Uzbeg khánt megkereste, hogy a kiűzött keresztyéneket a városba engedje visszatelepíteni.

Ezután János pápa 1330-ban az északi és keleti részekben, különösen pedig Uzbeg és Elchigaday birodalmában lakó katolikus keresztyéneknek a hitbeli állhatatosságot szívökre köti, s ajánlja nekik a semiscati püspököt Mancasola Tamást és a predikátor szerzeteseket, kik e részekben a hit terjesztése végett megjelennek.

Időközben Montecorvino János, a camboli érsek meghalván, helyére János pápa 1333-ban kinevezte Miklós ferenczrendi szerzetest, oly útasítással, hogy 26 szerzetestársával menjen a tatárokhoz, ki azonban hivatalát ismeretlen akadályok miatt még 1338-ban sem foglalta el. Ez alatt nyugati Tatárországban Camerino Ferencz domonkosi és az angol Richard ferenczi szerzetesek 1333-ban az alánok és zichek királyait a ker. vallásra térítették; ezért a pápa még ez évben Ferenczet, a Gazariában püspöki székhellyé emelt Vospri városában, Rikárdot pedig Chersonnak Gothia városában püspökké nevezte.

Más helyeken némely ferenczi szerzetesek vértanúságot szenvedtek, mint István és Domonkos magyarok, és az angol Vilmos, kik közül az első a saracenok Salamaster városában megöletett, a másodiknak a tatárok bőrét testéről lehúzták, a harmadik pedig Saray városában megégettetett.

E közben Uzbeg tatár khán a mahomedán vallásra tért, azonban mind ő, mind neje és fia a keresztyénség iránt türelmes szelidséggel viseltetvén, ez boszúra ingerelte a vakbuzgó saracenoikat, kik titkon embereket fogadtak fel, hogy Uzbeg élete ellen leselkedjenek és palotáját felgyujtsák. Midőn pedig e

torv felfedeztetett, ezzel a keresztyéneket vádolták, kiknek ártatlansága kiderülvén, erről Uzbek a pápát követői által értesítette.

Nagy Tatárországban Armalech városában se nyugodtak a mahomedánok. A khánt megmérgezték, kinek utódja Ali-soldan, a keresztyénségnek esküdt ellensége lett, mi azon eredményt idézte elő, hogy az ottani hat ferenczi szerzetes térítő, ezek között Paschalis, ki az igét Nagytatárországban chamani nyelven hirdette, mint vértanú mult ki.

Hasonló változás történt nyugati Tatárországban, hol Uzbek khán 1341-ben meghalván, követte őt az uralkodásban Dsanibek buzgó mahomedán, s a keresztyének nagy üldözője. Mindjárt 1343-ban a keresztyének és mahomedánok által felizgatott tatárok között régi gyűlölség miatt támadás történt Tana városában, s bár 1344-ben a keresztyének lettek a győztes felek: mégis a khán parancsára az e városban lakó velencei és génuai kereskedők mindnyájan kifuzettek, értékes ingóságaiuk s árúik felprédáltattak. Ennyi gyász hírével jelent meg még ez évben a ferenczrendi magyar Illés a pápánál, ki őt egy levéllel küldte vissza, melyhen Dsanibegnek a keresztyének ügyét buzgóan ajánlotta.¹⁾

Minthogy pedig a kúnok nevezett codexet Petrarka, több könyveivel együtt, már 1362-ben a velencei köztársaságnak ajándékozta, a most említett vallási és kereskedelmi üldözési zavarok alatt kelle e codexnek a hazamenekült térítők vagy kereskedők útján előbb Finale Antal, majd ettől Petrarka kezére kerülni. Azonban a most előadottakból semmi nyomára sem találhatunk annak, hogy az e codexben kún czím alatt említett nyelv valóban kún és pedig a Kuthen kúnjai maradványainak nyelve lett volna. A codex kuman rovatának nyelve se volt, se lehetett más, mint azon chamani, vagyis mongol-tatár nyelv, melyet Paschalis szerzetes 1338-ban Sarrai városában nagy szorgalommal megtanulván, ezen, mint a nagy birodalom köznyelvén hirdette az egész Tatár-birodalomban a neki később itt életébe került keresztyén vallást.

A jászkúnok tatárnyelvűségére legerősebb bizonyítékul felhozni szokott két a d a t: a Petrarka codex és a kún miatyánk egymással megegyeznek elnevezés és származási helyre nézve; mert mind a szótár, mind a miatyánk kún czímet visel, s mert eredete s származásának helye egyiknek sem tudatik s hitelesen ki sem mutatható; a szótárnak egy rovatát kúnok nevezte el egy külföldi író, talán olasz szerzetes; a miatyánkot hogy ki nevezte el kúnok, nem tudni.

Maga a kún elnevezés azonban ezeket kúnnyelvmelékékké

¹⁾ Moshem. hist. Eccl. Tart.

nem teszi. Ily elnevezésekre nemzetiségek megállapításánál nem lehet építeni, mutatja ezt — mint fennebb láttuk — a Paschalis minorita szerzetes által 1338 körül Sarraiban megtanult nyelvnek chamani neve; mutatja sz 1587-ben élt Sarnicius Szaniszló lengyel írónak előadása, ki az 1226-ik évről ezt írja: hihető, hogy minden palócok tatároknak nevezettek, nem mintha tatárok lettek volna, hanem mivel a lengyelek ellen boszút forraló Leo és Román orosz hercegeknek Lengyelországba kalaúzai valának, ezért kapták irigységből a tatár nevet. Ezenkívül — mint fennebb láttuk — némely írónál a magyar turk, hazánk Pannonia néven említettik, állítják, hogy a palócok a gothok maradékai, s hogy ezek orosz, a jászok szláv, illyr, német nyelven beszéltek, hogy a székelyek siciliai katonáktól eredtek: mégis mind ezeknek ma már senki hitelt nem ad; holott ezeknél semmivel sem bir több alappal azon állítás, hogy mivel egy bizonytalan eredetű, nyelvű s nemzetiségű egyén, egy nem tudni ki által, s hol készített három nyelvű szótárnak egyik osztályát cumani névvel jelölte meg: tehát a szótár készítésének ismeretlen vidékén — hozzávetés szerint — lakott kúnok azon szótári rovatban kitüntetett tatár nyelven beszéltek volna.

E két, oly erősnek hirdetett adatra nézve első sorban az kíván bizonyítást, hogy a Kuthen kúnjai és a mongolok által leigázott régi Cumaniában lakott kúnok hajdan épen az e két nyelvmaradványban előtűntetett nyelven beszéltek. Erre nézve azonban nincsen semmi adat, sőt maga e két nyelvmaradvány az ellenkezőt igazolja; mert az ellenvéleményesek szerint a Petrarka codex Krimben készülvén, a krími tatár-kún nyelvet képviseli; a kún-sz-miklósi kún miatyánk, Vámbéry szerint krími tatár nyelvjárásan van átfordítva, s a két nyelvemlék még sem egy nyelvet mutat fel. E szerint, ha az ellenvéleményesek a magyar kúnokat két-féle tatárnyelven nem akarják beszéltetni, egyikről le kelletik nekik mondani.

A kún miatyánk történelmi alapja még gyengébb, mert 1239-től 1730-ig, tehát öt századon át se köz, se magán-oklevelekben, sőt még szájhagyomány útján is erről soha és sehol említés nem tétetik, hanem mintegy meteor egyszerre feltűnik, betanultatik, s leiratik oly egyének által, kik abból egy árva szót sem értenek; kik annak eredetéről, hogy hol vették, kitől került elő legelőször, voltak-e a régi időkben, s ki volt az utolsó, ki azt teljesen értette, sem Varró, ki azt Kollár előtt elmondta, sem Nánásy, ki azt az iskolában tanította, sem más jászkúnok legkissebb felvilágosítást adni nem tudnak.

Ha a régi kelta, csüd, etrusk és más a föld színéről eltűnt nyelvekre nézve több tekintetben homályban vagyunk,

ezt nem csodálhatni, azok elenyészlettől évezredek választanak el minket; de hogy a későbbi korban öt század alatt egy bizonyos nyelvet beszélő s a magyarokkal egy földön lakó emberek — a besenyők és kúnok — úgy kihaljanak az országból, hogy nyelvökről épen semmi hiteles emlék fenn ne maradjon, ezt képzelni sem lehet.

Mindezeknek alapján végeredményül kimondhatjuk, hogy mind az 1333-ki kereskedelmi szerződés, mind a Petrarca-codex kúnoknak címzett nyelve, nem a Kuthen kúnjainak nyelvét, hanem az akkor, a régi Cumania nevet megtartott tartományban, a tatár Cumaniaiban, hivatalosan használt s ezért cumaniainak nevezett tatár nyelvet állítja elének.

IV.

Tekintsük meg, hogy a jászkúnok török-tatárnyelvűségéből történelmi és nyelvészeti szempontból mi hasznót nyerhetünk.

Fennebb láttuk, hogy némely írók szerint a turk és kún nyelv egyeredetű, hogy a kozár nyelv hasonló a turkokéhoz, a bolgárok nyelve pedig a kazarokéhoz; hogy a besenyő turk nemzet; az pedig történelmi tény, hogy a besenyő és kún egy nyelv, s hogy a palócz és kún ugyanazon egy nemzetnek neve. Ezek szerint a kazár, bolgár, besenyő, jász, palócz és kún nyelvnek a töröktatárnak kellene lenni, mint ezt Vámbéry legújabb jeles munkájában határozottan ki is mondja. Ezen öt első nyelvből egyes szavakon kívül más nyelvemlékeink nincsenek; a kún nyelvből azonban annyival több anyag áll rendelkezésünkre; mert van három kún, s az ezzel egyenlő krimi tatár nyelvből egy miatyánk, kún köszöntések, kún ének; van egy egész kún codex, szótár, nyelvtan, rejtélyek, hymnuszok, imádságok s ez utóbbiaknak nagy része latin és persa párhuzammal kísérve, s így az állítólagos török-tatár kún nyelv még napjainkban is gazdag szókincsel bír.

Vámbéry »Magyarok eredete« című munkájában keleti nyelvekbeni való ismeretei gazdagságával a hún, avar, bolgár, khazar, különösen pedig a besenyő-kún szó- és névlajstromokban, az e nyelvekből fenmaradt szókincsek tudományos fejtegetése körül kiváló munkásságot tanúsított, s mintbogy ő a Petrarkaféle codex kún című rovatára határozottan kimondta, hogy a kúnok a mongolok becsapása előtt ennek nyelvén beszéltek, s így ez joggal nevezhető ezen kúnok — tehát a Kuthen kúnjai — nyelvének: azt lehete nagy érdekléssel várni, hogy az ázsiai

és hazai régi besenyő, jász, kún és palócz hely- és személyneveket e codex bő szótárából csekély fáradsággal meg fogja fejteni és magyarázni. Azonban mindebből semmi sem történt.

A kievi hét kún vezér nevei (173. l.) s a szerinte kún szavakkal is vegyített besenyő névlajstromban foglalt hatvan szó fejtegetésénél nagy nyelvismerettel használja: az ujur, török, kasan, keleti török, ozman, magyar, kirgiz, csagatai, turkoman és persa szavakat, de a velencei kún codexben fenmaradt állítólagos kún szókincsekre csak egyszer se hivatkozik, tehát ennek kún anyaga nemcsak a fejtegetések könnyűségére, de még csak segédadatul sem használható.

Hasonlóan maga e codexnek tudós kiadója, gróf Kuun, az általa felvett néhány kún hely és személynevek fejtegetéséhez e codexben talált legkevesebb alapot; s annyival nagyobb mértékben kelle neki segítségül venni: a csagatai, chwarism, kasan, mongol, arab, török és más keleti nyelvekből csak némileg is hasonló szavakat.

Ez annyival inkább feltűnő, mert e codexnek a fennebbi czélra sikeres felhasználása nyújtott volna nem csekély erejű bizonyítékot arra nézve, hogy a besenyő, jász, palócz és kún, török-tatár nemzetiségű és nyelvű nép volt. Kell-e tehát e codex nem használhatóságánál nagyobb és erősebb bizonyíték arra nézve, hogy ezen codexnek kún című rovata az egynyelvű besenyő, jász, kún és palóczok nyelvét nem képviseli, ezek e codex kún nyelvén soha nem beszéltek, s így ők e codex török-tatár nyelvű és nemzetiségű népei közé nem tartoznak.

A külföldi tudósok véleménye nyomán hazánkban is Korabinsky földrajzi és történelmi szótárában 1786-ban a »jászok« rovat alatt a jászkúnok az időben is szokásban volt külön itáláról a »bózárol« említést tévén, nyelvekre nézve azt jegyzi meg, hogy a régi időben külön nyelvek volt, mint ez kitűnik azon miatyánkból, mely más iratokkal együtt levéltárunkban híven megőriztetik. Ezután közli a kún-szentmiklósi ismert miatyánk szövegét.¹⁾ Majd gróf Teleki Domokos 1796-ban azt írta,²⁾ hogy a kún nyelv egészen kihalt, és alig találkozik valaki a Kúnságon, a ki még annak valami töredékét tudná.

Ezután gróf Teleki József jószágigazgatója közölvén Dugonicsnak »Etelka« című regényét Alter Károlylyal, a tudós jezsuita, bécsi egyetemi könyvtárőr, s tanárral,

¹⁾ J. M. Korabinsky geogr. hist. Lex. Presb. 1786. 254. l.

²⁾ Egyenlőhany hazai útaz. leírása. 111. l.

ez 1799-ben megjelent munkájában ¹⁾ a kún Miatyánk s közsöntési formuláknak eddig megjelent példányait s történetét röviden előadta, s Thunmann nyelvészeti megjegyzéseit mint kitünököt elfogadta, Praynak véleménye pedig tetszését megnyerte; végül azon óhajását fejezi ki, hogy e kún nyelvmaradványokban előforduló szavakat egy tatár nyelven értő hasonlítsa össze és világosítsa fel.

Az ekkép a jász-kúnok nemzetisége s nyelve iránt úgy a hazai, mint a külföldi irodalomban annyi hévvel és tudományal folyt vita jász-kún kerületi főjegyző, Horváth Péter lelkében megeremlítő a jász-kúnok első történelme megírásának eszméjét. E célra sikerült neki, hihetően József nádor pártfogása mellett, a gróf Teleki-könyvtárból Cornidesnek a jász-kúnok történelmére vonatkozó értekezését és jegyzeteit használat végett megnyerni. Horváth bíráló tehetsége nem követte vakon se a tudósok tekintélyét, se Cornides eszméit; 1801-ben latin nyelven megjelent munkája VI. fejezetében annyi ellenvélemények dacára kimondja, hogy a jász-kúnok mind nemzetiség, mind nyelvökre nézve eredetileg magyarok; a kún-szentmiklósi miatyánkot, Pray nyomán, tatárnyelvűnek nyilvánítja. ²⁾

Ezt követte Adelung százsz főkönyvtárnoknak 1806-ban megjelent »Mithridates« című nyelvészeti nagy munkája ³⁾ melyben írja, hogy a kún tatár törzs, nevét a Kuma folyótól vette, lakhelye a Dunától a Volgáig terjedt, egy részük a tatárok hatalma alá jutott s nevök idővel a nogajok között elenyészett, legtovább fenmaradt a Magyarországra beköltözötteknél . . . ezekről neveztetett a Nagy- és Kis-Kúnság, hol még most is mintegy száztizenkétezeren laknak, hanem már elfogadták a magyar nyelvet, a magokét pedig teljesen elfeledték; az utolsó, ki még abból valamit értett, Varró karczagí polgár volt, ki 1770-ben halt meg; Horváth őket tévesen magyaroknak tartja. Ezután Dugonics, Thunmann és Alter nyomán a kún Miatyánknak öt példányát közli, csak az a kár — úgymond — hogy azoknak egyike sem teljes, hiányozván azokból a második kérés; ennek nyelvét Pray magyarnak, Alter szlávznak, Thunmann tatárnak véli.

Adelungnak azon előadását, hogy a szerinte tatár törzsű cumánok, ezen nevöket a Kuma folyótól, hol valószínűleg fő lakhelyök vala, vették fel, nem lehet megjegyzés nélkül hagyni, mert a kún nemzet, lett légyen az akár magyar,

¹⁾ Philog. Miscel. Wien. 1799. 166—92. l.

²⁾ Comenatio. 119. l.

³⁾ Allgemeine Sprachkunde. I. 479. l.

akár tatár nyelvű, magát saját nyelvén cumannak soha nem nevezte, hanem húnoknak vagy kúnoknak, így nevezi magát magyarul, így fordul elő a Petrarka-féle szótárban is; e latinos nevet tehát reá a Kuma folyó vidékén lakásáról csak külföldi írők ruházták.

Követte Adelungot a híres göttingai tanár Eichorn, ki 1807-ben megjelent nyelvészeti munkájában ¹⁾ így írt a kúnok nyelvéről: a tiszta tatár nyelvekhez számítják 1., a nogai és krimi tatárok nyelvét, bár ez sok mongol szavakkal van elárasztva; 2. ellenben azon kúnoknak, kik a nogajok között el nem enyésztek, nyelve, míg élt, sok magyart fölvelt azon magyaroktól, kik között a kúnok 1086-tól kezdve a Kis- és Nagy-Kúnságban ordánként szerepeltek; azonban a magyar nyelv azoknak a tatár szójárását most már teljesen leszorította.

Ugyanezen véleményben volt, bár még ekkor a Petrarka-féle szótárt nem ismerte, a híres Klaproth, ki a pétervári cs. akadémia intézkedéséből a palócz maradványoknak is felkeresése végett a Kaukázust és Georgiát beutazván, utazását 1812-ben kiadta, ²⁾ melyben elmondja, hogy Jegorlyk folyó mellett utazása közben Besopasnoi és Donskaja állomások között két, egy férfi- és egy nő kőszoborra talált, melyekről Gündenstädt már 1770-ben emlékezik . . . e szobrok régi korból valók, mert már Amian Marcellin idejében léteztek. Mongol arczvonásaik után ezeket hún eredetűeknek lehetne tartani, annyi azonban legalább bizonyosnak látszik, hogy azokat kúnoknak tulajdonítani nem lehet, mint ezt 1253-ban Mangu khán udvarához utazott Ruisbroeck minorita szerzetes tette, ki ezen különböző népeknek síremlékeit, mert azokat a kúnok országában találta, kúnokéinak tartotta.

Ezután tudományosan értekezik Klaproth az általa türk fajúnak tartott kún nevű nemzetnek eredetéről s történetéről, melyben, mivel mindazon adatokat, melyek ennek türk származására vonatkoznak, elősorolja, érdekes lesz röviden előadni.

Mindenekelőtt annak igazolásául, hogy a kún és palócz egy nemzet, idézi a Nikon-féle orosz krónikát, mely szerint a chvalissok és bolgárok Loth leányaitól származnak, de ezen négy más népek: turkmenok, petsenetek, tortzyk és kumánok, helyesen poloczyk izmaelita eredetűek. Egy Schlözer által ³⁾ felhozott másik író pedig azt mondja:

¹⁾ Gesch. d. neuer. Sprachkunde. Gött. 1807. I. Abth. S. 388.

²⁾ Reise in den Kaukasus. Halle. 1812. I. 263—279. l.

³⁾ Gesch. v. Siebenb. S. 482.

kúnok, azaz palócok a pusztából kijöttek. De erre nézve legfőbb bizonyíték az, hogy ugyanazon eseményeket az orosz írók a palócoknak, a bizanti írók pedig a kúnoknak tulajdonítják.

Hogy pedig tatár eredetűek, azt igazolja Nikon fennebbi előadása, mely szerint őket a turkmenekkel és törökökkel atyafiaknak mondja.

Erre nézve még erősebb bizonyítékul szolgál nyelvök. A kúnok Magyarországon már 1086-ban, utóbb a tatárok elől menekülve, még nagyobb számmal megtelepedtek, itt rabló nomád életüket folytatták, mígnem 1410-ben keresztényekké lettek, tőlök nyerte mai lakhelyök a Kis- és Nagy-Künság nevet, 112.000 szabad emberekből állanak; azonban ők már a magyar nyelvet elfogadták; ellenben a magok két teljesen elfeledték; az utolsó, ki még abból valamit értett, Varró, karczagi polgár 1770-ben halt meg. E kúnok közül némelyek jászoknak neveztetnek, kik mint a könnyű sereg előcsapatai szolgálván, a sarmata jászokkal össze nem tévesztendők. E szerint bár a kún nyelv Magyarországon kihalt, azonban itt a kún Miatyánk néhány másolatai fennmaradtak, melyek úgy a szavak, mint nyelvtani szerkezet szerint, kétségtelenül bizonyítják, hogy e nyelv tatár vala.

Comnen Anna szerint a kúnok és besenyők egynyelvűek lévén, a kún a besenyő nyelvet is elének állítja. Hogy azonban a besenyők is tatárok valának, azt igazolja a pecsenég névnek a siberiai tatárok között fennmaradása, a mennyiben 1383-ban Paeszenka folyónál a tatárokkal vívott csatában elesett tatár fejedelem neve Pecseneg volt.

Szintén fontos adatot szolgáltat — úgymond — a kúnok turk eredetére nézve, Edrisi sherif arab földleírónak következő előadása: a hetedik éghajlat hetedik részében vannak a Badskirt ország többi vidékei... a bedsenag tartomány legnagyobb része... e tartomány nem jelentékeny, s nem tudni, hogy e népnél van-e nagyobb város mint Banamuni. Van azonban a turk fajból sok lakosa.

Ezenkívül Pachymeres, Nicephor és Abulmahasen nyomán előadja Klaproth, hogy egy rabszolgakép eladott kún, a XIII. század első felében, Egyiptomban szultánságra emelkedett. Ezen kún a kapesaki születésű Bibars volt, mely név mongol nyelven: fejedelem, Klaproth szerint pedig Barbaro Josafat nyomán tatár nyelven: úr vagy isten által adott, istenadta jelentéssel bír.

Az utolsó bizonyítvány a kúnok töröktatár eredete és nyelvére nézve Ruisbroecktól származik, ki azt írja, hogy a juguroknál van eredete és gyökere a coman és turk nyelvnek.

Kún, palóc, besenyő; ezek alkották a kapesák népet; s Ruisbroeck szerint a kúnok magok adták magoknak a kapesák nevet; más helyen pedig ezeket kapesák-kúnoknak nevezi. Abulghazi Bahadur chán szerint a kapesák tatár nép, melynek Oguz chántól származó mesés eredetét elmondván, így folytatja: Kibesak a férfikort elérvén, mint az Oguz seregeinek vezére, az: urus, wlack, madshar és baskir népeket a Don és Volga mellett legyőzte, melyeken ő és utódai háromszáz évig uralkodtak; minden kipesákok nevüket és eredetüket tőle vették s négyszáz évig a Don és Volga között csak ennek utódai és alattvalói laktak, s lakhelyök a Kipesakpuszta nevet most is viseli.

Ezután a kún-kapesák lakhelyét Ruisbroeck után, a besenyőket a bizanti írók, s különösen Constantinus porphyrogenitus után elmondván, azt adja elő, hogy a besenyők kangaroknak is nevezettek; Ruisbroeck utazott is a kanglek földjén, kik a kúnoktól származtak, ugyanezeket Plancarpin kangit néven említi.

Dsingis khán fia Dudzsi, 1223-ban Kipesákban véget vetett a kún-besenyők uralmának, kiknek egy része Magyarországra, más része a Caspi tengertől északra elmenekült, mások ismét a mongolok hatalma alatt Kipesákban maradtak, s összegyülekezvén, a vezérokről úgynevezett nogaj nemzetest alkották, melyből több horda kangli nevet viselt. Ezért találtak az orosz hódítók Szibériában kanglikat, s Nogaj hordáinak egyike most is viseli a kipesak nevet a Kuma folyónál, melytől e nemzet tudtán kívül nyerte a cuman nevet; e vidéket a persák Kumestán, Edrisi Alcomaniának nevezi.

A kúnok a mongolok előtt Krimben és ettől északra laktak, s Klaproth Ruisbroeck után adott leírásban azt mondja, hogy a hűz napi nagy pusztaságban nem találni mást, mint erdőket, hegyeket, köveket; a fű itt kitünő legelőt adott, itt laktak a kúnok nyájaikkal, ők magokat kapesáknak nevezték.

Petrus Vesconte d'Januának a bécsi cs. könyvtárban 1318-ból fennlévő s ugyane századbéli későbbi térképeken a ma Malotsnoi Oseronak nevezett tó vidékén Comaina vagy Chumania név van feljegyezve s ezelőtt negyven évvel itt még kangli nevet viselő több nogaj hordák legeltettek.

Mindez eléggé igazolja — folytatja Klaproth — hogy a kúnok vagy kipesákok és a besenyők vagy kanglik egy törzs-

höz tartoztak, egy tatár nyelvjáráson beszéltek s ismét egy néppé, a nogajba olvadtak össze. Mivel azonban az orosz krónikákban fennmaradt több palócz nevek közül a nogaj-tatároknál kevés, a cserkeszknél pedig sok található fel s mivel a szépségökről híres palócz vagy kún fejedelmek leányait több orosz nagyherceg és V. István magyar király vette nőül, ez pedig az európaiak tetszését nem nagyon megnyert nogaj szépségekkel oly gyakran meg nem eshetett volna, valamint a hagyomány szerint is nagyon valószínű, hogy a kúnok ez időben a cserkeszek alattvalói valának.

Végül azzal zárja be Klaproth értekezését: ha tehát valami szerencsés véletlen jobbra nem tanít, véleményem szerint legvalószínűbb lesz annak elfogadása, hogy a görögök kúnjai, a szláv krónikások palóczai kapcsáktatárok valának, kik cserkesz fejedelmek hatalma alatt állottak.

Utazása második kötetéhez függelékül van esatolva a »Caucási nyelvekről« irt értekezése, melyben a lesghi nyelveknél említetik ezeknek egy szójárása az *A v a r* vagy *K ú n s á g* kerületben (8., 10. l.); a tatár nyelvek között pedig felhossa a kumük-tatárokat, mint utódjait a hajdani híres *k o z á r o k* nak s e tatároknak egy törzse most is *c h e d s c h a r* nevet visel.

Ily kiváló tudományos készültséggel s ily nagy számban összeállított adatok után csaknem bizonyosnak látszhatnék, hogy a kúnok valóban török-tatár nyelvű s nemzetiségű népek valának; feltűnő azonban, hogy a tudós utazó végeredményben véleményét csak »*l e g v a l ó s z í n ű b b*«-nek mondja; de e valószínűség is teljesen el fog enyészni, ha a felhozott adatokat közelebbről megvizsgáljuk.

Klaproth az általa leírt *k ó s z o b r o k* ra nézve ezeknek mongol arcvonásai nyomán bizonyosan állítja, hogy ezek nem a kúnoktól származnak, s ezt teszi 600 év múlva azon Ruysbroeck utazása után, ki nemcsak Cumániát, hanem a mongol birodalmat is bejárván, mind a két nemzet tagjainak arcvonásait közvetlen szemlélés után teljesen ismerte, s a helyszínén szerzett tapasztalatai alapján teljes hitelességgel mondhatta, hogy azok a kúnoknak temetőhelyei; egy ily utazó állítását tehát Klaprothnak, a különben is durva faragású szobrokon, annyi századok alatt az idő viszontagságai által megrongált arcvonásokra alapított véleménye le nem ronthatja.

Hogy a kún és palócz egy nemzet, az tény. Ezeknek tatár eredetére nézve hivatkozik Klaproth Nikon krónikájára, mely szerint a turkomanok, besenyők, törökök és kúnok

izmaelita eredetűek; ezt megelőzőleg a chvalisokat és bolgárokat Lothnak két leányától származtatja. Tudjuk, hogy a népeknek, más hiteles adat hiányában, ily ó-szövetségi személyektől való leszármaztatása minden történelmi alapot nélkülöz s a kún-besenyőknek ismaelita eredetére vonatkozó állítás sem érdemel több figyelmet, főleg midőn az egy sokkal későbbi írótól s minden forrásmegnevezés nélkül származik.

Belátta ezt maga Klaproth is, mert a Nikon-krónikáról, melynek hitelességét különben már Schlözer is kétségbevonta, egyszerre átugrik egy szerinte erősebb bizonyítékra, a kúnok nyelvére, s kimondja, hogy a magyarországi kúnok a magok nyelvét teljesen elfeledték, azonban nyelvök emlékeül fennmaradt a kún Miatyánk, mely szerint kétségtelen, hogy a kúnok nyelve tatár volt.

Erre nézve a kún Miatyánk részletesebb ismertetésénél a czáfolat már elmondott.

Majd felhossa, hogy egy, 1383-ban elesett tatár fejedelemnek neve *P e t s e n é g* volt. Ha ily adat valamely nemzetiség megalapítására elegendő, úgy ennek ellenében fel lehet vizont hozni, hogy még előbb, I. Károlynak 1323-ban kiadott oklevelében, Magyar nevű jász említetik s így e jászoknak magyaroknak kellett lenni, vagy Török Bálint magyar hadvezér pusztja neve után mondható-e török származásúnak?

Fontos adatul említi Klaproth Edrisinek azon előadását, melyben bedsenag tartományról s ennek Banamuni városáról szól s megjegyzi: van azonban a turk fajból sok lakosa. Már akár e városnak, akár a besenyő országnak volt sok turk fajú lakosa, ez épen nem arra szolgál bizonyítékul, hogy a jász-kún turk faj, mert itt a besenyők és turk lakosok megkülönböztetve említetnek s így ebből épen az ellenkezőre lehet helyesen következtetni, hogy t. i. a besenyők nem a turk fajhoz tartoztak.

Azon másik felhozott körülmény, hogy a kipcsaki kún rabszolgából egyiptomi szultánságra emelkedett *B i b a r s* nak neve a tatár nyelvből jelentésileg megfejthető, szintén gyenge bizonyíték. E név, Hammer szerint ¹⁾ teljesen: *Beibars el Bondokdar*; itt az eredeti kún név a *Bondogdar*, a minthogy 1370-ből egy fennmaradt oklevélben van *Bondogar* nevű jász; a *Bei-bars* pedig szultáni név s ennek a régi kún nyelvvel semmi köze nincsen, mit e név első része, a *bi* vagy *bég* igazol, mely a török nyelvre mutat s ezen összetétellel a fennmaradt kún, palócz, besenyő személynevek közül egyet sem

¹⁾ Gesch. d. gold. Horde. 170., 181., 230. l.

találunk, a minthogy e nevet Vámbéry is fejedelmi párducznak vagy oroszlának magyarázza.¹⁾

Utolsó s talán legerősebbnek hitt bizonyítványul fel- említi Klaproth Ruisbroeck előadását, mely szerint s coman és turk nyelvnek eredete és gyökere a juguroknál van. Ez állítás tarthatatlanságára észrevételeinket fenebb már előadtuk.

Elmondja ezután a kapcsák szó eredetét, s az erről nevezett nép tatár származását s hogy Ruisbroeck sze- rint a kúnok magokat kapcsátoknak nevezték s így már csak ebből is világos azoknak tatár eredete. Hol vette a tudós Klaproth ez állítást, nem tudni, hanem, hogy az általa idézett tétel ez utazónak jelentésében nem foglaltatik, azt határozot- tan mondhatjuk. Fennebb lehető híven közöltük Klaprothnak állítólag Rubruquisból vett előadását, mely azonban ez utazó- nak mind Hakluyt által 1809-ben (I., 89) mind D'Avezac által 1839-ben (Rec. d. voy. 246) kiadott jelentésében követ- kező alakban fordul elő: »mentünk egyenesen keletnek, a mint Gazaria tartományból kijöttünk, lévén nekünk a tenger délre, s északra egy nagy pusztaság, mely némely helyen harmincz napi járásnyi széles, melyben nincsen sem erdő, sem hegy, sem kő, hanem igen jó fű. Ebben s z o k t a k vala legeltetni a kúnok, kik m o n d a t n a k Capchatoknak — qui dicuntur Capthar — a teutonok által pedig mondatnak valanoknak, a turtomány Valaniának . . . ezt egészen a k a p c h a t - k ú n o k lakták.« A két szöveg egybevetése azon nagy különbséget mutatja, hogy ellenkezőleg, e nagy kún pusztán nem vala se erdő, se hegy, se kő, s hogy ennek lakosai, a kúnok m o n d a t - t a k, tehát nem magok, hanem mások által kapcsá- t o k n a k. Ez által a fennebbi indok is megczáfoltatott.

A besenyőknek kangar vagy kangli neve s ezeknek és a kúnoknak a nogaj tatárok közé olvadása bizonyítékul nem szolgálhat; hogy a eserkeszek alattvalói lettek volna, erre nézve semmi történelmi adat nincsen.

Ennyiből, s mint látjuk, elég gyenge alapon, áll Klap- rothnak véleménye.

Engel K. Jánosnak 1812-ben jelent meg Magyar- ország története című tudományos munkája²⁾ német nyelven, melyben védelmére kel a Névtelen jegyzőnek, s kimondja, hogy ennek előadásai a külföldi tudósításokkal, mint egymást kiegé- szítők, szépen és erőltetés nélkül összegegyeztethetők, azokat

¹⁾ Magy. ered. 30., 40. l.

²⁾ Gesch. d. ungr. Reichs.

tehát vakon, dühvel s gyalázólag elvetni nem kell: előhossa, hogy a magyarok vérszerződésének 3-ik pontjában feltüntetett hajlama a magyar nemzetnek a képviseleti alkotmányra igen nagy szálla azon bizonyos írók szemében, s főindok arra, hogy a Névtelen hitelességét kétségbe vonják.

Engel azonban a kozárokat, besenyőket vagy kankáro- kat török-tatár nemzetnek, az úzokat, palóczokat, kúnokat ezek törzsrokonainak, a kúnokat tatároknak mondja, s arra, hogy Kuthen a nyelvvel való megismerkedés végett jött be elébb, azt jegyző meg, világos tehát, hogy a kúnok nem magya- rul beszéltek.

Ezt követte nem sok idő múlva Feszler 1815-ben kiadott Magyarok története cz. híres munkájával,¹⁾ melyben a nagy turk törzshöz számítja a kozárokat, bolgárokat, hajateli- tákat, ogurokat, magyarokat, pecsenégeket és az úzokat vagy kúnokat; majd Schlözernek bosszúsággal fogadott hatalom- szava ellen védelmezi a Névtelen jegyzőt; e szerint ő is a jász- kúnok magyar nyelvűségét pártolók közé tartozik.

Nem így vélekedett Kállay Ferencz a székely nemzetről 1829-ben megjelent értekezésében;²⁾ ő úgy véli, hogy a kúnok a székelyekkel és magyarokkal nem egy nemzet- ségből valók voltak, s a székelyek a kúnoktól nyelvre nézve is különböztek, de a magyarokkal se valának vér szerint egy nyelvű nemzet.

V.

Majd megjelent az 1823-ik évben magyar nyelven Horváth Péternek értekezése a jászkúnokról, melyben elmondja (37. l.), hogy a kún-szentmiklósi kún Miatyánk a magyar nyelvhez legkevésbé sem hasonlítván, az tatár fordí- tás, és ebben — úgymond — csak az adhatna világosságot, ki a tatár nyelvet érti. Megnézte ő is ezen kún-szentmiklósi írást, nyomozta, mikép került legyen oda, de csak annyit tapasztalt, hogy az féliű papirosra van írva, s itt annak szövegét Hor- váth szószerint közli; de se előtte, se utána semmi jegyzés nin- csen, hogy oda kitől s mikor került; ő továbbá is ragaszkodik azon véleményéhez, hogy e Miatyánk ott azon tatároktól ma- radt, kik Kún Lászlónak a kúnokon nyert győzelmekor fogságba esvén, Kún-Szent-Miklós környékén, mely rólok Tatár-Szent- Miklósnak neveztetett, és Tatár-Sz.-György faluban letele- pítettek, mely tatárok törvénykönyvünkben is említetnek.

¹⁾ Die Gesch. d. Ungarn. I. 184—5., 229. l.

²⁾ Hist. Ért. a sz. Székely nemz. ered. 58. l.

Klaprothnak tudományos munkássága, a jász-kúnok nyelvét illetőleg, még nagyobbra idézett elő, midőn 1828-ban¹⁾ a Petrarca-féle kún-szótárt tudományos értekezés kíséretében kiadta, melyben a kún Miatyánkról is említést tett. Mindjárt kezdő szavaiban kimondja, hogy a kún, a közép-kornak ezen leghíresebb népe, turk faj volt, s egy azzal, melyet az orosz krónikák palócznak neveznek. Ezután ismétli azokat, miket kaukazi útleírásában már előbb elmondott, s azt következteti, hogy tehát a kún nyelv többé nem létezik s egyedüli emlék, mi rólok fenmaradt, eddig azon hiányos Miatyánk volt, melyet Dugonics és Thunman megőriztek.

A Tatárországba küldött ker. hittérítők — úgy mond — ideutazásukban rendszeren a Fekete tengertől északra eső kúnok régi országán mentek keresztül. Az ezen nép által beszélt szójárás segélyével magokat érthetővé tették egész Közép-Ázsiában az Altai hegyig, hol a mongolok lakása kezdődött. Úgy látszik tehát, hogy e szerzetesek, mielőtt hosszú és nyomorteljes utazásukat megkezdték volna, e nyelvvel ismerkedtek meg.

A Krimben megtelepedett *genuiai* szintén közvetlen összeköttetésben valának a kúnokkal, s ennél fogva különösen érdekekben állott e nép nyelvét megtanulniok, melynek tudása Ázsiának legtovább országában kereskedelmi ismereteiket könnyítette. Hihető tehát, hogy a nagyszámú európaiak, különösen az olaszok, a XIII. és XIV. században a kún nyelv megtanulásával foglalkoztak.

Ezután elmondja, hogy Tomasini utasítása nyomán mikép jutott Salvi közbejárása mellett a Petrarca-féle kún-szótárnak másolatához, mely neki Velenczéből 1824. évi novemberben küldetett meg. Ennek szerzőjéről bizonyosat nem mondhatni; de úgy látszik, hogy az nem szerzetes, hanem kereskedő volt, mivel sok gondot fordított azon különféle árucikkek neveinek összeszedésére, melyek azon időkből Tatárországba bevitettek, s melyekkel az ázsiai népek nyereséges kereskedést űztek.

Ezen szótárbeli kún nyelv felmutatja nekünk — úgy mond — a besenyő, palóc, úz, bersili, kapcsák és más hasonlót népeket, kik többé nem léteznek, úgy, hogy e szótár Közép-Ázsiának a mongolok előtti néprajzi ismeretére nagy fontossággal bír. A szerzőnek helyesírási módja olasz.

Ezután közli a kún szótárt új perzsa és új török nyelvészeti fejtegetéssel; a szótár lemásolt része azonban nem teljes szöveg és csak a termények rovatában e szóig: *captaluc terjed*.

¹⁾ Mémoires relat. à l'Asie, T. III., p. 113—256. l.

Mіндеzen jeles történelmi fejtegetéseiben azonban a szerző csak azt mulasztá el, mint alaptételt, bebizonyítani, hogy a kún török faj volna, mert — mint fennebb láttuk — Ruisbroecknak a nyelvi közös eredetre vonatkozó állítása hitellességgel nem bír. Az sem áll, hogy a kúnok magok vették volna fel a kapcsák nevet, mert ezt Ruisbroeck sehol nem mondja; de ha állana is, ez csak azt igazolná, hogy az itt lakó kúnok a föld nevével s tatár uraik zsarnok parancsára mondattak kapcsákoknak: ebből azonban azoknak török-tatárságára következtetést helyesen vonni nem lehet. Különbösen szerző maga mondja (118. l.), hogy a régi hazájokban maradt kúnok ott a kipszákokkal összevegyültek, a mi azt látszik jelezni, hogy a kipszákok tőlök különböző nemzet valának.

Ellenkezik a történelmi valósággal azon állítás is, hogy a Magyarországra beköltözött kúnok három század alatt 1410-ig itt nomád életet éltek volna; mert a fenmaradt oklevelek szerint ezen korban a jász-kúnok kögyházakkal már több helyen bírtak, adomány és vétel útján birtokokat szereztek, ezek használásában magokat perek folytatásával s határjárásokkal védelmezték stb., mindezek pedig nem nomád életnek, hanem állandó letelepedésnek szolgálnak tanubizonyoságnak. Azt pedig, hogy a Volgánál maradt kúnok nemzeti nevéket hosszabb ideig megtartották, térítő szerzeteseik részére kiadott pápai oklevelek igazolják.

Azt, hogy a térítők a kún nyelvet megtanulták volna, Klaproth maga sem állítja határozottan, csak annyit mond, hogy úgy látszik, e nyelvvel megismerkedtek; de ezt is megczáfolják Plancarpin és Rubruquis, kik a régi Kúnországon átutazásuk alatt tolmácsokat használtak. Szintén csak hihetőnek mondja Klaproth azt, hogy a krími olasz kereskedők a kún nyelvnek megtanulásával foglalkoztak; de erre nem is vala szükségök, mert ők a kereskedést nem a rabszolga kúnokkal, hanem ezeknek nyereségvágyó uraival, a kipesaki tatárokkal folytatták, mint ezt a fenmaradt több újgur nyelvű kereskedelmi szerződés igazolja.

A jász-kúnok magyarnyelvűsége ellen folyt tudományos vitában Horváth István is nyilatkozott s a Tudom. Gyűjt. 1833-ik évi folyamában (VIII—XII. k.) nemes lelkesedés és nagy tudományos készütséggel az ellenérveket megczáfolva, kimutatta a jász-kúnok magyarnyelvűségét, mit a külföldi tudós világban könnyebb vala viszonzófeleletre nem méltatni s továbbra is megmaradni gyenge érvekre alapított s elfogultságból származott állítása mellett.

Hammer 1834-ben ¹⁾ a Fekete tenger vidékére vonatkozó öt rendbeli munkát ismertetvén, felemlíti a genuiaiak és velenceiek által Krimben üzött nagymérvű kereskedést s az ennek érdekében a kipesaki kánokkal a XIV. században kötött kereskedelmi szerződéseket s ezeknek eredményeül kimondja: hogy ha még valami kétség foroghatott volna fenn az iránt, hogy az ujgur, kuman és óturk tájnyelv egy és ugyanazon nyelv: úgy az ezen oklevelek által eloszlatott, mert az óturk, melyen Kutlugbeg oklevele szerkesztett, a tizenhét évvel előbb kötött szerződésben, ugaresca, az 1333-ik évi szerződésben pedig cumania nyelvnek mondatik.

Ezt követte Hammernek egy tudományos értekezése: a Magyarok eredeti lakföldéről . . . és a kúnokról, mely a M. Tud. Akadémia 1834—6. évi évkönyvében jelent meg; ebben előbb Béla Névtelen jegyzőjének hitelességét védelmezi Schlözer vádjai ellen, melyeket — úgymond — az ozmán és magyar nemzet eredetéről nem egészen tiszta szándék-ból nagy hatalomszóval terjesztett; áttér ezután a paczinacitákra, mint a Kipesak tartomány lakosaira, kik Kankarnak is nevezettek, s így folytatja: ha Porphyrogenitusnál a törökök magyaroknak, a paczinaciták pedig kipesak néven hívatnak: nem csodálhatni, hogy az újabb byzanti íróknál az az vagy ghuz nevezet használtatott a cuman név kifejezésére, mivel különben is ugyanazon nyelvvél, t. i. a törökkel éltenek s nem is vala nyelvközött más különbség, mint az, mely a keleti és nyugati szójétés között lenni szokott. A nyelvvizsgálók és történetírók abban ma már megegyeznek, hogy a nyelv — idioma — azon megkülönböztető jel, melyből egyik népnek a másikkal való ugyanazonossága elhatározható. Ezért többé nem lehet kételkedni a fölött, hogy a magyarok, kiknek nyelve a finnkelvel legnagyobb rokonságot mutat fel, ezekhez, nem pedig a mongol, perzsa vagy török népekhez számítandók. Hogy a kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt tagadni kell, mert mindazon kún szótár, melyet Klaproth Petrarkának kézírataiból kiadott, mind a kún Miatyánk példányai, melyekből Gévy kezénél tizenegy van összeszedve, merő turciák.

Ugyane szellemben nyilatkozik Hammer 1840-ben az arany hordáról ²⁾ írt jeles munkájában, midőn Kipesák pusztá későbbben beköltözött népei között a kúnokat megemlítvén, így folytatja: ezen kúnok eredeti nevöket még ma is viselik

¹⁾ Jahrb. d. Litterat. B. LXV. s. 1—31.

²⁾ Gesch. d. gold. Horde. 18. l.

Magyarországban, a nyelvnek a mult század végével elenyészte után is.

Ezekből látjuk, hogy Hammer is a jász-kúnok török-tatárnyelvűségére nézve nem a régi íróknak bizonytalan előadásaira támaszkodik, hanem ez iránt bizonyítékul a Petrarkaféle szótárt, a cumania nyelvű szerződést és a kún Miatyánkot hozza fel, melyeknek tarthatatlanságát már fennebb kimutattuk.

Klaproth, ¹⁾ Adelung ²⁾ és követői a palócokat s kúnokat kapcsák tatárokká teszik; ezekről Hammer ³⁾ azt jegyzi meg, hogy a kipesákoknak vagy kapcsákoknak kék szemök és vörös hajok van — hasonlóan mint a finneknek, — mivel pedig a régi kúnoknak magyarországi maradéki jelenleg általában feketére hajló, barnaszínűek, barnahajúak és szeműek: tehát az ellenvéleményesek szerint a mai magyar kúnok hat század lefolyása alatt, Magyarországra beköltözésük után ősi nemzetiségüket, vallásukat, nyelvüket, írásukat, sőt arc-, szem és hajok színét is az idők folyamában elvesztették volna! Már ily teljes átváltozásra példát a népek történelmében az ellenvéleményesek sem fognak találni.

VI.

A Petrarkaféle szótár és a kún Miatyánk nem tévesztette el hatását a jeles tudós Neuman Fr. Károlyra sem, ki 1847-ik évben megjelent pályanyertes munkájában ⁴⁾ szintén felhozta, hogy a kúnok nyelvéről egy meglehetősen kimerítő szótár maradt fenn, mely által ezen népnek, az úzoknak és besenyőknek, kik mint határozottan tudva van, ugyanazon egy nyelven beszéltek, származása kétségtelenné tétetik; továbbá, hogy a bárhol lakó kúnok őseiknek nyelvét régóta elfeledték, és más lényeges pontokban is az uralkodó magyarral egy néppé lettek s hozzáteszi Thunman nyomán, hogy az utolsó, a ki kúnul vagy törökül beszélt, mint mondatik, 1770-ben halt meg.

Ennek ellenében Fejér György fáradhatatlan hazai jeles írónk 1850-ben »A kúnok eredete« című munkájában ⁵⁾ határozottan kimondta azon erősen indokolt véleményét, hogy a kún a régi időben is magyar nyelvű és nemzetiségű nép volt.

¹⁾ Reise in den Kaukas. S. 263—79.

²⁾ Mithridates. I. S. 479.

³⁾ Gesch. d. gold. Horde. 96. l. 6. j.

⁴⁾ Die Völker d. südl. Russl. Leipzig 182., 146. l.

⁵⁾ Pest. 1850. 52—57. l.

E kérdés 1850-ben az Új magyar Múzeum című folyóiratban élénk eszmecsere tárgyát képezte Szontagh Gusztáv, Wenzel Gusztáv és Toldy Ferencz hazai jeles tudósaink között. Szontagh előadta, hogy a bolgárok, kozárok, palócok, kúnok és besenyők nyelvéről a hazai írók azt gyanítják, hogy ezek magyar népek, a külföldiek pedig így hiszik, hogy ezek — a kúnokat és avarokat sem véve ki — turk-tatárok valának. Ennek oka az, mert a hazai írók önszemléletből, a történelemből és régi oklevelekből tudják, hogy honunkba régenté kúnok, palócok, besenyők telepedtek le, egyszersmind látják, hogy most magyarul beszélnek, ebből egyszerű azon következtetés: most magyarul beszélnek, tehát ezelőtt is magyarok voltak. A külföldi historikusok és orientalisták pedig ezzel állnak elő: Közép- és Nyugat-Ázsiában most nem találai mást, mint mongol, finn és turk népeket, tehát a hunnok, avarok, bolgárok, kazárok, palócok, kúnok és besenyők is mind e fajú népek lehettek, mert, hogy mind elpusztultak volna a föld színéről, az nem gondolható. Legszívesebben a fennebbiek közül a turkok s ezek most is a régi históriában kijelölt vidékeket foglalják el; ha tehát a kúnok és társaik magyarok lettek volna, a szintén azon a földön maradt utódaik is mindmaig magyarul beszélnének, ezek azonban most turk nyelven beszélnek. Hogy a kúnok, palócok, besenyők Magyarországon magyarul beszélnek, ennek oka csak az, mivel itt magyarosodtak meg; mert ezek úgyszólván törökben csatolták magokat a nagyobb számú, műveltebb, földművelő és keresztény magyarokhoz, s megtérvén, nyelvüket is megváltoztatták.

Most már — úgymond Szontagh — döntse el e kérdést a kegyes olvasó, a mint neki tetszik; a régi történetekből eddigelé — talán a kúnokat véve ki, kiket én turkoknak tartok — semmi bizonyost sem a hazai, sem a külföldi írók nem valának képesek kinyomozni, mert egyes szók hasonlatossága igen keveset nyom . . . annyi áll, hogy jelen korunkban tényleg egyedül állunk a föld hátán, mint az árva virág!

Ezután nem sok idő múlva Wenzel Gusztáv tagtársunk »Eszmetörések a magyarok eredetéről« című értekezésében alaposan megfelelt Szontaghnak s történelmi adatokkal kimutatta, hogy a bolgárok, kazárok, besenyők, palócok, úzok, kúnok a magyarral vérrokon nemzetek.

Szontagh erre még ez évben meglehetősen hévvel válaszolt, hogy ő a hazai írókon kívül megtekintette a külföldieket is, s e tudósok, kik nemcsak régi krónikákkal, hanem a keleti nyelvekkel, a kérdéses vidékeknek föld- és néprajzával is fog-

lalkoztak, Ázsiát beutazván, a keleti népek között tartózkodtak: Klaproth, Fraehn, Humboldt, Ritter, Neuman, Hammer, Abel-Remusat, Prichard, stb., ezek mind azt tartják, hogy a kúnok és peesenégek török fajúak és nyelvűek voltak; ezután ismétli Sz. a fennebbieket.

Toldy erre jegyzetben azt válaszolta, hogy e népekről, melyeknek nagy része közénk vegyülve, életmódját, nevét, belső szerkezetét nagy részben megtartotta s így e népek történetének fele a magyar történelemben foglaltatik, tehát e népekhez szólni a magyar föld- és néprajz- s történelemben való teljes jártasság nélkül oly merészség, melyet csak ily külföldi nagyságoknak lehet megengedni!

Ehhez még hozzátehetjük Jerneyvel, hogy a mongolok győzelme okozta népek költözködése alatt a magyarokkal vér- és nyelvrokon nemzetek, minekutána polgári lételöket elvesztették, többféle, különösen mongol vagy tatár népekkel összekeveredvén, nyelvüket és nemzetiségüket is annyira elvesztették, hogy keverékmaradványinál csak némely helynek nevezete, s csak néhány szóbeli hasonlatosság maradt fenn, eredeti magyarságuk pedig örökre megszűnt. ¹⁾

Egyébiránt Szontagh és a külföldiek okoskodása a mily szép, annyira nem bír semmi történelmi alappal; elég legyen itt a fennebbiek után csak azt megjegyezni, hogy a kúnok sem Kiewnél, sem Kuthen alatt nem töredékben, hanem hét nemzetségben, negyvenezer családdal csatlakoztak a magyarokhoz s itt az országban is tömegesen telepedtek le.

Leghatalmasabb védelmezője volt a jászkúnok magyar nyelvűségének Jerney János kiskún hazánkfia, ki 1851-ben kiadott »Keleti utazása« című munkájában nyomós érvekkel s történelmi adatokkal támogatta azon állítását, hogy »a kúnok valamint most, úgy régebben is magyar nyelven beszéltek, és hogy nemzetünknek valóságos vérrokonai,« hogy a régi kún nemzet nyelve egy volt a magyarral és csak dialectusban különbözött tőle. »Én magam is járulék — úgymond — csekély tehetséggel, mintegy huszonöt év előtt (tehát 1825—6-ban) a Marczibányi-jutalom küldöttsége által föladvott ily értelmű kérdésre: egy volt-e a régi kún nemzet nyelve a magyar nemzet nyelvével, készített pályadíjat is vivő elég vaskos munkámmal, melynek némi szerencsétlen constellatiók nem engedék kellő időben köztudomásra jutását, ezért sikerére sem lehet számolni.« Hogy hova lett Jerneynek e koszorúzott és soha meg nem jelent pályamunkája, kipuhatolni nem sikerült; közelebb annak egyedül a szerző saját kezével

¹⁾ Avar-kunok. nyelv. 27—8. l.

írt rövid tartalomjegyzéke fedeztetett fel, mely szerint az három szakaszból állott; az elsőben előadatnak a régi kún nyelvnek magyar mivolta ellen harczoló okok 1—22. pontig, a második szakaszban a régi kún nyelv minémősége bemutatattik 23—54. pontig; a harmadikban a kún nyelv magyarsága ellen harczoló okok megezáfoltatnak az 55—105. pontig. Sajnálni lehet, hogy úgy e jeles munka, mint Jerneynek tudományos kutatásairól maradt iratai is az elenyészéstől halálakor meg nem mentettek, sőt a M. Tud. Akadémia által elrendelt emlékbeszéd tartása is épen az adatok hiánya s be nem szerzehetése miatt elmaradt, a ki pedig a maga korában a magyar őstörténelem körül tett tudományos vizsgálódásaival nagy érdemeket szerzett. Ő keleti utazásában kimondta (I. 74., 284—5. l.), hogy »nincs a kún nyelv tatársága mellett harczoló oly ellenvetés, melyet amúgy szépen megfejtteni, felvilágosítani, megezáfolni és tetőtől talpig semmivé tenni ne lehetne, vagy már azok magyar írók által el nem enyészettek volna. A ki pedig még most sem tudja, hogy a sok bajt és lármát okozta és kúnokénak vélt úgynévezett kún-szentmiklósi úri imádság nem kún, hanem tatár maradvány: annak különösen ajánlom — úgymond a IV. bizonyítvány — a magyarországi tatárokról figyelmes olvasását. A Velenczében lévő Petrarca-féle »Dictionarium Cumanicum« is, melyet Klaproth Párisban kiadott, valóságosan török-tatár szótár, és csak írója fogalmából, ki a régi Cumaniában lakó tatárokat nevezé cumánoknak épen olyan ügyetlenül, mint midőn a magyarokat pannonoknak írják, kifolyó hibás czímet hízog némi-kép a kún tatarismusnak«, majd biztos eredménnyel kimondja, hogy a besenyő-kún népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azon egy nyelvet beszélt a magyarral s hogy kutatásai végeredménye szerint a besenyő, jász, kozár, kún és palóc nevű népségek nyelvben azonos, a magyarral egy töröl szakadt ágazatok. »Jól érti azt — folytatja Jerney — a tudós világ, mennyi fontossággal bír a fennebb elsorolt népek miféle fajú- és nyelvűségének valahai megoldása és elhatározása; azért nem szűnik meg azokra jelenleg is tetemes nyomozó erőt fordítani, és ha a keleti írókból vagy más régi emlékekből bárminő parányi világosító adatot sikerül valakinek fölfedeznie, legott diadal és öröm harsány kürtével lépnek elő.«

Roesler Róbertnek 1871-ben megjelent »romänische Studien« című munkája alapos fejtegetéseivel nem csekély feltűnést keltett. Tárgyunkat illetőleg ő a régi oláhok történelmét fejtegetvén, kiterjeszkedett a bolgárookra, magyarokra; s hogy megezáfolhassa azt, hogy az oláhok már az Arpád előtti időben Erdélyben laktak s bírtak oly állami lét-

tel, mely magát a győztes magyaroknak szerződészerűleg alávetette, előveszi az erre adatot szolgáltató Kézait, még inkább a Névtelen jegyzőt, s ezt könnyelműség, önkény, csalás, tudatlanság, határtalan nemzeti dőlyf, mescirás és nem becsületességgel jellemezve, hazugságok atyjának czímezve s a Lajtát egy nagy műveltségi határvonalul felállítva, gúnyosan a magyarok által ünnepeletnek czímzett Szalay László történetirónknak neki ront, a miért ez a Névtelen jegyzőnek védelmére kelni merészelt, majd ugyanennek védőjét, Vas Józsefet veszi elő saját kiméltelen modorában azért, mivel ez elég vakmerő volt kimondani azon igazságot, hogy létezik Ausztriában és Németországban, főleg a Névtelen jegyző iránt ellenséges indulattal viseltető Schlözer-féle elfogult iskola, mely a magyarokat arra akarja rákényszeríteni, hogy multjoknak emlékeiről mondjanak le; ez iskola — úgymond — csak a Vas József fejében létezik s jó kívánatul elmondja azon óhaját, hogy valahára teremjen Magyarország földjén a Schlözeréhez hasonló bíráló fő, mely az ottani Augias istálló-ját kitisztítsa.

Ily előzmények után nem vala meglepő, hogy Moldva történetének kezdetét fejtegetve, midőn a vitéz kún nemzetel találkozik, ezt és a besenyőket turk fajbelieknek kereszteli; úgy látszik azért, mivel nem felejtethi, hogy a magyarországi kúnok a XIII. században »a nyugati műveltség országai«-nak nevezett tartományokkal magokat megismertették s itt elkövetett kegyetlenségeik a X. századbéli magyarokéival egyenlők valának. Ez őszinte vallomás után elmondja Roesler, hogy a XV. században történt a kúnoknak Magyarországon philisteus és jászokká átváltoztatása; mindkét kifejezés ugyanazt jelenti: ijász; a philisteus név a balistarius elferdítése.

Ez utóbbi állításai Roeslernek ellenkezőnek a történelmi valósággal, mert — mint alább részletesen látandjuk — nem a kúnok, hanem az ezektől mindig külön felemlített jászok már 1334—1399-ig számos hazai s külföldi írónál s oklevelekben Nápolytól kezdve Jászvásárig »philisteus« néven említetnek s Moldvának fővárosa a régi írónál Jászvásár és philistinok vására néven gyakran előfordul. Hogy pedig akár a finn-ugor, akár a török-tatár törzsű régi jászok a várak ostrománál használt balisták kezelésében fejtettek volna ki és pedig oly ügyességet, hogy épen erről neveztessenek el, erre nézve történelmi adat nem létezik.

Ezután kimondja Roesler, hogy a kúnok töröknyelvűek; említi Varrót a kún Miatyánkkal. Majd azon kérdést: miféle volt a kúnok nyelve, külön fejezetben tárgyalja; itt az arab és

Tolna-, Fejér-, Komárom-, Bars- és Torontál-megyékben nyertek szállás-helyeket, s a hol egy ezredév viharai az őskún törzsek maradványait teljesen el nem söpörték: ott az első letelepedés nyomait vagy helynevek is, vagy legalább a rendes magyar kiejtéstől eltérő, úgynevezett palóczos tájszólásmód fentartotta. ¹⁾

VII.

A következő 1872-ik évben gróf Kún Géz a jeles keleti nyelvtudósunk »A dalékok Krim történetéhez« című értekezése olvastatott fel az Akadémia nov. 4-iki ülésén, melyben a krimi félsziget történetét, s ennek kereskedelmi fontosságát szakavatottan tárgyalja, elmondván azon népeket, kik e félsziget birtokában egymást felváltották; a kazarovok zömét törökök, a közölök kivált kabarokat pedig finn eredetűeknek vallja azonban minden bizonyítási adat nélkül. A besenyőket Taurisban felváltották a kúnok s a kún nyelv mint nehezen nélkülözhető kereskedelmi üzleti nyelv, még 1303-ban is el volt terjedve, ennek megtanulhatása végett készült ez évben a Petrarcha-féle kúnyszótár; ezután ismerteti a fentebb általunk is közölt kereskedelmi szerződéseket, melyeknek töröktatár eredetije keleti török nyelven uigúr betűkkel volt írva, ezért a kipszaki kánság töröktatár nyelve a genuai okmányokban ugarescának nevezetik; mert — úgymond — úgy látszik, hogy az ugor volt gyűjtőneve a kipszaki pusztákon az avarok feltűnése óta szerteáradzott népeknek, s megállapítja, hogy ezen okmányok azon a török nyelven voltak írva, mely a kis tatárországi kánok udvarában divatos, s azon tartomány török eredetű lakóinál a mindennapi élet nyelve volt; végül az ezen okmányokban előforduló tatár, török és töröktatár személy és hivatalneveket elősorolja.

Hogy ezen okmányok nyelve a régi kún nyelvet állítaná előnkbe, erre nézve tagadó észrevételeinket már fentebb előadtuk; itt csak ismételve azt kérdezzük: lehet-e hinni, hogy a kistatárországi kánok udvarában, s a kánság lakosságánál a mindennapi élet nyelve a rabszolga kúnok nyelve lehetett volna? s hogy valóban ez nem is volt a khánok udvari nyelve, azt a fentebbi ugaresca vagy uigur nyelven írt kereskedelmi szerződések igazolják.

A jász-kúnok tatár nyelvűségét hirdetik a Petrarcha codexről nagy örömmel írják, hogy e könyv azon egyetlen kún

¹⁾ Munkám. II. 36—7. l.

nyelvműlék, mely a kún nyelvnek egyetlen ismertetője ¹⁾, s egyedüli oszlopa a kúnok nyelve s nemzetisége meghatározásának.

Ezek közé tartozik a tudós dr. Blau, ki 1876-ban megjelent értekezésében ²⁾ azonban bevallja, hogy maga a kézirat nem mutatja, hogy mely vidékről való, s erre nézve csak az által nyertünk biztos alapot, ha meghatározhatjuk, hogy ennek szerkesztése idejében, 1303-ban a kúnok mely tartományban laktak, és hogy a kún nyelv az üzletforgalomban használatban lehetett.

A kúnok lakását illetőleg felhossa Edrisit, ki a XII. század első feléből (1154) virágzó és népes kún városokról a Don és Dnieper között emlékezik; majd arra nézve, hogy a mongol hadjárat után is a régi Cumania népességének nagy része kún nemzetiségű volt, idézi 1245-ből Plancarpint és 1253-ból Ruisbroeckot; kik azonban — mint fentebb láttuk — a kúnoknak a régi Cumania síkságain lakásáról mult időben beszélnék.

»Ezen külső bizonyítékokhoz járul — úgymond Blau — azon belső valószínűség, hogy a mongolok hódító hadjáratai után ezekből csak a tisztviselők és harcosok rendének uralkodó osztálya töltetett be, a kereskedés és földművelés azonban, melyre a mongolok magokat soha reá nem adták, a védképességökből kivétkeztetett elemre, a kúnokra szállott. Csak ezen előfeltevésből magyarázható az, hogy a krimi kúnoknak uralma alatt a népesség és helynevek az egész úgynevezett Kistatárországban túlnyomólag törökök voltak s maradtak a XVIII. század végeig. A fekete és az azovi tengerpartnak török népessége nem későbbi bevándorlásból származott oda, hanem azon török törzsekből való, melyek már a mongol korszak előtt itt laktak, s ilyenek első sorban a kúnok.

Ily körülmények között a szótárnak létrejövetele éppen oly könnyen megmagyarázható, mint a mily történelmi szükségesség az abban képviselt szójárásnak jellege.

A XIII. század közepétől kezdve a XV. század közepéig a genuaiaknak és velenceieknek Krim, Moldva, Oláh és déli Oroszországgal való élénk kereskedelmi forgalma az olasz kereskedőknek gyakorta nyújtott alkalmat a kúnokkal való érintkezésre, s azoknak nyelve megtanulására.

A fentebbiekből láthatjuk, hogy mindez mily szépen elő van adva, a nélkül, hogy kivéve a kúnoknak Cumaniában lakását, a többi legfontosabb állítások csak egyetlen történelmi

¹⁾ Hunfálvi Értek. 3. 4. l. Ethnogr. 406. l.

²⁾ Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 1876. 557—88 l.

adattal is volnának támogatva; belső valószínűség, előfeltevések, s ezekből levont önkényes magyarázatokra vala a tudós írónak okvetlen szüksége, hogy kitűzött céljához vezető következtetésekre juthasson el.

Igaz, hogy Edrisi 1154-ben említi Kúnországnak több városát, ezek között Matrakha régi várost, mely igen népes és virágzó, szántó és szőlő-földekkel van körülvéve, piacza, vásárai híresek, hogy azt nemcsak a szomszéd, hanem távol vidékekről is látogatják. Hayto örmény történetíró pedig említi Sarait, Cumania fővárosát. Mindezen és a többi kún városokat azonban a mongol hadjárat fergetege elpusztította, romba döntötte; Sarait később Batu khán felépíté, s Kipcsák ország fővárosává tette. Ily körülmények között a régi virágzó állapotból az országot lényegesen átalakító mongol uralom alattira helyesen következtetést vonni nem lehet.

Az, hogy a terhes munkájú földművelésre e vidéken a mongolok a kúnokat kényszerítették, rabszolgai helyzetökből önként következnek; hanem hogy a nyereséget túlságosan hátrahátró tatárok a kereskedés közvetítését, a nagymérvű forgalmi üzletet oly önállósággal átengedték volna a kún rabszolgáknak, hogy ezekkel mint főtényezőkkel oly sokszor és oly nagy mérvben kellett volna érintkezni az olasz kereskedőknek, hogy ezek nyelvének megtanulása rájuk nézve mulhatlan szükségessé váljék: ezt a tények, a függési viszonyok még csak valószínűvé se tehetik előttünk. Támogatja ezt comoi Jovius Pálnak VII. Kelemen pápához (1378—94) Oroszországról írt föld- és néprajzi ismertetése, melyben írja, hogy a tatárhordák közül azok, melyek a moschovitákhoz legközelebb laknak, kereskedés gyakorlatáról — mercaturae commercio — és gyakori beütéseikről ismeretesek. ¹⁾

Vagy hol vannak azon árú- és kereskedelmi szerződések, melyeket az olaszok a kún kereskedőkkel kötöttek? sehol; a melyek fennmaradtak, azok ugarasca nyelven kötöttek, s ebből fordítottattak át latinra.

Ezek szerint dr. Blaunak valószínűség és előfeltevésből származtatott következtetései a történelemben semmi alappal nem bírnak.

Ugyanez évben jelent meg Jireček-nek a bulgárok története cz. munkája ²⁾, melyben Roesler nézetét elfogadván, kimondja, hogy a kún török nép; nyelvéről pedig tudjuk — úgy mond — hogy az közelebb állott a törökhöz, mint a ma-

¹⁾ B. Herberstein rer. Moscov. Coment. 1569. 102. l.

²⁾ Gesch. d. Bulgarn. 207. 379. l.

gyarhoz; egy velencei által a fekete tenger mellett a XIII. században szerkesztett szótár fennmaradt.

VIII.

1876-ban nagy feltűnést keltett szorgalmas és jeles hazai tudósunk Hunfalvy Pálnak »Magyarország Ethnographiája« czimű munkája, mely a jászkúnok nyelve és nemzetisége kérdésében újabb élénkséget idézett elő. Ő azon alap elvből indul ki, hogy az embert, a népet a nyelv és társadalmi lét teszi, s munkájában főleg azt vizsgálja, hogy milyennek mutatja a népet a történelem. Ezután az emberi nemek különböző osztályozási rendszereit tárgyalja, s elfogadja a Müller Fridrik osztályozását, mely szerint a mongol fajnak ural-altai csoportja finn ágának ugor családjához tartozik a magyar, a tatár ághoz soroztatnak a régi népek közül a skythák, húnok, alanok, roxolánok, avarok, bolgárok, kozárok, besenyők, cumánok. Ezután tárgyalja a magyar és erdélyi földet a magyarok bejövetele előtt és után, beszél a magyarok őstörténetéről a történelmi — külföldi — források, majd a magyar nyelv tanúsága, végre a magyar krónikák szerint. A mily érdekes fejtegetésekkel találkozunk amazokra nézve, annyival inkább lehet sajnálni, hogy szerző a magyar krónikák méltatása, helyesen semmire nem méltatására nézve alappjában a Schlözer tagadó rendszeréhez csatlakozik, s a végeredmény a finn rokonság és a német műveltség kimutatása.

A Névtelen jegyző, Kézai, Márk és Turóczy krónikáit rövid kivonatban ismertetvén, kimondja — mint Schlözer, — hogy a magyar krónikák egy mesevilágban élnek, mely a valót a költeménytől elválasztani nem bírja; más országok történetét nem ismerik, s az időszámításban járatlanok. Anonymus inkább költő, mint történetíró, kinnek a kúnok kedvező színben feltüntetésével bizonyos célja lehetett; a székelyek hűneredete csodás mese. Mindez teljesen egyez Schlözer fentebbi előadásával.

Ezután értekezik Hunfalvy azon jövevény-népekről, melyek a magyarsággal összeolvadtak; ilyenek szerinte a besenyők, kúnok, jászok, tatárok, vizsgálja ezeknek nemzetiségét; tagadja, hogy a palócok azon kúnok volnának, kik Kiew-nél a magyarokhoz csatlakoztak, hanem ezek beköltözése a XII. századnak első felére tehető; ezek megtelepedtek a Mátrában, hol még pogány korukban megmagyarosodtak, ha eredetileg magyar nyelvűek nem valának is, ezután magyarázza a philisteus név származását.

Az erdélyi székelyekre nézve úgy vélekedik, hogy ezeket az Árpádi királyok telepítették Erdély keleti határaitra határőrökül, azaz székelyekül, s ruházák fel kiváltságokkal,

mint a később oda telepített szászokat is; de hogy e telepítés mikor történt, erre — úgymond — nincsen történelmi bizonyosság; hogy e telepítés mely nemzetiségből történt, arra nézve itt még nem mond Hunfalvy véleményét; azonban már 1881-ben a »székely kérdéshez« című értekezésében ¹⁾, mint »magától tolakodó«, »nem alaptalan kérdést teszi fel, hogy vajon a besenyők és székelyek nem voltak-e egy nemzetbeliek, s vajon a székelyek nem voltak-e csak egy része a besenyőknek, kiktől csak köteles szolgáltatjuk által különböznek vala.« Ez által már kezd közelíteni Schlözerhez, ki a székelyeket határozottan mondja elébb határörökül letelepített besenyőknek, utóbb kúnoknak. ²⁾

Ezután áttér ezen — szerinte — jövevény-népek nemzetiségére. A húnoknak a magyarokkal kapcsolata monda; a húnok nyelvéről nem tudunk semmit; a bolgár nyelv egyez a kozárral; azonban ugorok mind a húnok mind a bolgárok, valamint az avarok; a kozárok és a kabarok esuvasféle töröknyelvűek; a besenyők nyelve ugor, tehát rokon volt a magyarhoz, s így a rokon nyelvű besenyők magyarosodtak meg a magyarok között; a kúnok pedig török nyelvű nép valának, mely bár különbözik az ozmán töröktől, de azért tökéletesen az egységes török nyelv jellemét mutatja.

»A magyarság jelen mivolta« című cikkben az ország népességéhez a magyarok számarányát tárgyalja, mely szerint 1870-ben 15 millió lakosból magyar volt 6 millió, s itt idézi Dr. Klun ministeri tanácsosnak következő szavait: »a magyarok a szlávok irányában kevésbé szaporodnak. Elég nagy dolog a politikusnak a gondolkodásra! Mert ha a magyarság kevésbé szaporodik mint a szlávok, a jelen politikai rendszer, mely akarva, nem akarva kénytelen a nemzetiségek számarányára is támaszkodni, elveszti a lételemét« a magyarság számarányának évtizedenként alábbszállásával. De ez a hat milliónyi magyarság is sokféle népelemből alakult meg, s alakul folyvást . . . a jövevény besenyők, palócok, kúnok, tatárok is, bármilyen ugor vagy török nyelvűek voltak is, tökéletesen megmagyarosodtak st.

Ily sokoldalú tudományosság s szoros bírálattal, a nyelvészet és történelem összhatása alatt keletkezett munka, nem csuda, hogy úgy hazánkban, mint a külföldön is kiváló figyelemben részesült; de éppen ezért szükséges annak némely tévedéseit, s különösen a j á s z k ú n o k m a g y a r n y e l v ű s é g e

¹⁾ Századok 1881. 113 l.

²⁾ Krit. Saml. 183. 503. l.

ellen felhozott állításait helyreigazító bírálat tárgyává tenni.

Fentebb láttuk, hogy Schlözer, midőn a magyar krónikásoknak hitelességét tanári állásához nem illő goromba modorban megtámadta, ezt — mint maga nyíltan bevallja — nemzeti részrehajlás erényéből, s az erdélyi szászoknak méltatlan bocsantásai miatt, ezeknek jogai védelme érdekében tette, kiknek ő nemzeti fizetésben részesült történetírójuk volt. Merész támadásainak őszinteségét nagyon kétségessé teszi az, mit e részben róla saját fia feljegyzett, hogy »Krit. Samlungen« című munkája nem a magyaroknak fellázítására — a mivel gyanúsítottatott, — hanem inkább két kis magyar, az erdélyi szászokkal szövetségben álló nép, a magyarok és székelyek ellen vala irányozva, kik a szászokat jogaikban folyvást háborgatták. Egyébíránt nyert volna — úgymond — hasonló megbízást Schlözer a magyar országgyűléstől, azt hiszem, ily csábításnak nehezen tudott volna ellentállani, habár az személyét, házáat, udvarát veszélybe sodorta volna is.« Ebből világosan láthatni, hogy ez esetben Schlözer másképen, tehát nem a szászok, hanem a magyarok jogai védelmében, s nem ezek régi történelme megtámadásával hallatta volna szavát; s mindez Schlözernek a magyar krónikások hitelessége ellen tett fellépéséig ennyire gyanús színben tünteti fel, s annyival inkább meglepő, hogy ezen, már eredetében nem a pártatlan történelmi igazságszereteten alapuló rendszernek, hazai jeles tudósaink közül is némelyek követőivé lettek.

Nem lehet tagadni, hogy hazai régi krónikásainknak némely előadásai a monda, a hagyomány színét viselik magukon, hogy a külföldi — többnyire elfogult — krónikások elbeszéléseivel nem mindenben egyeznek, hogy a történelmi események, földrajz, s időszámítás tekintetében némely pontoknál tévedésbe eshettek: de azt lehet kérdezni, melyik külföldi régi krónikás bír mindezekre nézve teljes és pontos ismerettel, főleg azon korban, midőn a tudományos ismeretek biztos irányban megszerzésének a tanintézetek hiányossága, s a nem nyomdai, hanem csak kéziratí másolások lassúsága s drága volta igen nagy akadályaiul szolgált.

Régi magyar történelmünkkel foglalkozó íróinknak nem lehet eléggé ajánlani Verancsics érseknek következő szavait: »én a magunk krónikáitól nem térek el, melyeknek, azt hiszem, a magyar dolgokra nézve minden más nemzetek bizonyításainál inkább kell hinni, mint a mit azokról a külföldi történelmek előadnak, különösen a hol a bármi módon hallottakat mondják el az utókornak, mert ki lehetné el azt, hogy

egy nemzetnek eseményeit jobban meg lehet másoktól érteni, mint önmagától; s hogy azok ezeket igazabban s bővebben beszéljék el.¹⁾

Azt sem lehet tagadni, hogy annyi török-tatár pusztítást kiszenvedett hazánknak történelmi eseményei régibb leírásaiban vannak hézagok, melyeket csak külföldi írók feljegyzéseiből pótolhatunk; de másfelől régi krónikáinknak adatait ne vessük el azért, mert azok a külföldi írók elbeszéléseivel nem egyeznek; hanem kössük össze a történelmi bírálatot a magyar nemzetiség és hazafiság kívánalmaival; ne romboljunk, s ne mindég csak becsméljünk, s hiányaikat élesen emeljük ki, hanem építsünk, védjük krónikáink adatait, a tévesztett tételeket ne elvessük, hanem javítsuk, s pótoljuk hazafias szellemenben azok hiányait, s mi azokból megmenthető, azt támogassuk, mert csak ez úton fogunk bírni valódi magyar, s nem idegen szellemű történelemmel! Keljünk mi a magunk sajátjának egy szívvel lélekkel védelmére, hiszen vannak elegendő külföldön, kik mindent, a mi magyar, vagy a magyar névnek dicsőségére szolgál, lerombolni, vagy legalább folyvást ostromállapotban tartani szeretnek!

Különben úgy a hazai, mint a külföldi íróknak a Névtelen jegyző ellen tett kifogásaira Wenzel, Szabó Károly, Vas József s több más jeles íróink derekasan megfeleltek; mind a mellett az ellenvéleményesek némi szóbeli változatokkal s csékély eltérésekkel most is a rég elmondottakat ismétlik.

Egy nyomon haladásukra a többek közül szolgáljon például, hogy Schlözer és iskoláját nagyon bántja az, hogy a Névtelen jegyző oly sokat foglalkozik a kúnokkal, s kérdésbe teszik: mi ok indíthatta erre a krónikást?

Schlözer — mint láttuk — ezt úgy fejté meg, hogy »ez embernek — úgymond — politikai terve volt, mert az időben Vladimir és Halics herczegségeket a magyarok jogtalanul elfoglalni akarván, szükség vala annak kimutatására, hogy e két tartomány azelőtt 300 évvel magyar hódítmány volt. Ezenkívül, mivel az időben a kúnok udvari kegyenczek valának, ezek kegyének megnyerése, s annak elfeledtetése végett, hogy ezek mint foglyok és szökevények jöttek be az országba, kelle a Névtelen jegyzőnek udvarlásul e részben egy mesét kigondolni.

Ugyan-e nyomon haladva, Hunfalvy szintén felveti e kérdést: mi végett költötte Anonymus a dolgokat? s erre így válaszol: a meseírónak is célja szokott lenni. Nekem úgy látszik, mintha Anonymus a kúnokat lehető kedvező világban akarná feltüntetni a magyarok előtt; azért költözteti

¹⁾ Kovachich Script. min. Tom. 2. p. 84.

be már Álmossal, hogy törzsökös lakosoknak tessenek, azért szerepelnek a honfoglalásban többnyire kún vitézek, azért kapnak kún hősök legtöbb donatiókat. Mind két vélemény oda megy ki, hogy a Névtelen, Schlözer ezen undorító, piszkos, vad népének kíván udvarolni.

Szabad legyen a fentebbi kérdésre adott feleletre — ennek szavait megfordított alakban használva — azt válaszolni, hogy: nekem meg úgy tetszik, mintha Schlözer iskolája a kúnokat lehetőleg nem kedvező világban akarná feltüntetni a magyarok előtt, azért nem költözteti be már Álmossal, hogy ne törzsökös lakosoknak tessenek, azért nem akarják őket szerepeltetni a honfoglalásban!

Ezt látszik igazolni az, hogy Hunfalvy a Schlözer által lepiszkolt besenyő, kún, palócz és jászokat jövevény — mi a jöttmenttel határos — népeknek mondja; míg az erdélyi szászokat, mint »az erdélyi történetben előkelő szereplőket, mint Erdélynek legszebb gyöngyeit, mint a középkor fényét, »a m. kir. oklevelekben használt »hospites« szó nyomán »vendégek«-nek czímezi.

A »hospes« szó jelentésének horderejét érezte már Schlözer, s ezért e szónak az ó-, közép-latin, a német és magyar nyelvheni jelentései magyarázatára három egész lapot használ fel. Holott minden törekvés csak azon eredményre vezet, hogy a »hospes« szó ellentétes fogalma az ország tősgyökeres régi lakosának, az tehát idegen, jövevény jelentéssel bír; mert valakinek házában egy más egyén lehet vendég; de hogy egy nemzetnél más nemzet vagy annak egy kis töredéke vendég lehessen, azt e szó fogalma sem engedi meg, mert a vendég ott, hova beszáll, örökre s állandóan maradni nem szokott. Ellenben magyar királyaink, midőn országuknak egy részét gyarmatosítani kívánták, külföldről telepítettek be idegen lakosokat; így történt, hogy a flandriai szászok egy kis töredéke saját hazájában anyagi, vagy politikai intézményeivel elégedetlen lévén, jobb jövő reményében ott hagyta szülőföldjét, s mint idegen bejött a magyar hazába, hol mint jövevény, némi előjogokkal felruházott. A »hospes« tehát helyesen mást, mint idegent, jövevényt nem jelenthet.

Eppen ezért feltűnő, hogy az ellenvéleményesek a besenyő, jász és kúnokat török-tatár nyelvű és nemzetiségű, tehát egészen idegen népeknek hirdetik; sőt szerintök a székelek is Erdélybe határörökül Magyarországból telepítették át: mégis mindezek az országos törvényekben s oklevelekben soha és sehol »hospes« szóval nem czímeztetnek; mi azt igazolja, hogy a magyar ezeket nem idegeneknek, jövevényeknek, sem vendégeknek, hanem oly testvér-népeknek tekintette, melyek

vele eredetre, nyelvre s nemzetiségre igen közel rokonok; míg ellenben az idegen szászok századok mulva is a jövővenyt kifejező »hospes» czímen fordulnak elő.

Hunfalvya palócoknak a magyarokhoz Kiewnél csatlakozott kúnokkal való azonosságát megtagadja azon okból, mivel — mint ezt Schlözer is mondja — az orosz évkönyvek 1061-ben említik először a kúnokat, s ezek csak Sz. László alatt harcoltak legelőször a magyarokkal, tehát a palóc-kúnok a magyarok beköltözésekor még nem léteztek; a palócok beköltözését a XII. század első felébe teszi; de mivel erre nézve nincsen bizonyítéka, ezt csak lehetőnek mondja.

Honnét termettek tehát elő a palóc-kúnok oly nagy számmal 1061-ben, ha azok a magyaroknak beköltözésekor még nem léteztek? De igen is léteztek; mert két orosz évkönyv a Makarische Stufenbuch és a Nikoni krónika világosan írja, hogy a fekete tengernél lakott s kumannak is nevezett russ nemzet kezdte a római tartományt pusztítani, s Konstantinápolyba szándékozott — — de isten haragja jött rájuk, s fejedelmek Oskold és Dir semmit nem végezve tértek haza; s ezen oroszokkal Basilius császár békét kötött. Ez esemény az orosz krónikákban 876-ik évre van téve. Erre felkiált Schlözer: de hát a kúnok lennének az oroszok? ezt meg nem foghatja, s végre is, hogy ezen adat a Névtelen jegyző hitelességét ne támogatassa, kimondja, hogy az orosz írónál ez egészen új toldás, s a cuman nevet esztelenül a byzanti írótól vették át; hogy ez a szomszéd kazarokra se vonatkozhatik, mint ezt le Quien és Evers erősen állítják. Pusztá tagadással azonban nem lehet bizonyítani, s így hitelre méltó, hogy a kúnok a magyarok bejövetele előtt ismeretesek valának, kikhez Kiewnél csatlakoztak is, s így erős alappal birunk arra nézve, hogy a mai palócok ezen kúnoknak ivadékai; ezt támogatja az is, hogy a kúnok népiesen azoknak mondattak; az azok pedig már 850 körül a kazarokkal szövetkezve, a besenyőket megtámadták, s így ez időben az új vagy kún nemzet már megvolt s szerepelt.

Czáfolni igyekszik Hunfalvy azon nézetet is, hogy a palócok régi telephelyei tótság által lévén környezve, itt a palócok, ha ősi nyelvök nem magyar lett volna, el nem magyarosodhatának. Téves — úgymond — e nézet, mert a mai ethnographiai állapotot helyezi a múltba, holott a felvidék számos német lakossága azt mutatja, hogy ott akkor a tótság se számra, se terjedelemre nem volt olyan, mint ma, mert a beköltözött németség is lakhelyet kapott az üres földeken; s így a palócok — úgymond — magyarok közé jutva, már elmagyarosodtak akkor, mikor a tótság terjeszkedése megindult. Hunfalvy

a palócok beköltözését 1104—1141-ig terjedő időre teszi; 1232-ben az apátfalvi alakító oklevél már a palóczságon magyar helyneveket mutat fel, s így a palócok elmagyarosodása és ker. hitre térése 1141—1232-re esik.

Itt tehát az kíván bizonyítást, hogy ezen 90 év alatt a palócok telephelyei körül magyarok, nem pedig tótok laktak, s hogy a tótságnak e vidéken terjeszkedése e 90. év után való időben történt. Erre nézve azonban Hunfalvy semmi történelmi adatot fel nem hoz; sőt a német beköltözés idejét se tudja meghatározni, s csak azt állítja, hogy a hol ezek letelepedtek, azon vidék üres volt. Mivel azonban azt látjuk, hogy a palóc vidékek közelében-német telepítvények nincsenek, ott tehát a legrégebb telepítésű lakosok maradtak meg, ezek pedig tótok lévén, tőlök a palócok a magyar nyelvet meg nem tanulhatták.

Hunfalvy szerint — a magyar nemzet az alakulás harmadik — a szlávok hatásának — korát mai hazájában élte a szlávok beolvadása által, melynek az igen számos szláv szót köszönjük a magyar nyelvben. Erre nézve megjegyezzük, hogy valamely nemzet egy más idegen nemzetre oly hatást gyakorolhasson, hogy ez amattól igen sok szótat nyelvébe átsajátítson, szükség, hogy e hatást gyakorló nemzet amazzal mind száma, mind elterjedése következtében húzamosb és szélesebb mérvű érintkezésben legyen. Ha már a szláv elem hazánkban ez időben oly csekély volt, mint Hunfalvy állítja — (456. l.), úgy az e nyelvi hatást nem gyakorolhatta; azt kell tehát hinnünk, hogy a szláv elem a honfoglaláskor erős volt annyira, hogy több megye, mint Csongrád, Nógrád, megalakulásakor ennek nyelvéből nyerte elneveztetését, s így az Nógrád, Heves és Borsod-megyékben a palóc telepítvények körül is elterjedve volt.

Egyébiránt a palócok legrégebb idő óta hegyek között lakván, annyira elszigetelve éltek, hogy palóc nyelvöket ime századok lefolyása alatt se veszítették el. Ha tehát a XII. század első felében — mint Hunfalvy állítja — e vidék népeisége csekély volt, s így ezen elszigeteltség még könnyebben vala fentartható, mikép történhetett volna meg az, hogy a palócok 90 év alatt ősi nyelvöket, vallásukat elveszítsék, s ezek helyett a magyarokét fogadják el?

Hogy pedig e palócok magyar nyelvűek valának, azt bizonyítják éppen a Hunfalvy által felhozott régi pogány helynevek: Bélkő, Áldozókő, Hamuhegy, melyek az 1232-ben alapított »kúnok Bélháromkúti apátsága» mellett fordulnak elő, valamint a Jerney után elősorolt mai palóc faluk nevei, melyek mást, mint magyar nyelvet, nem jelezhetnek. Áldozókő, Hamuhegy pogány vallási fogalmakra mutatnak; e neveket a térítő szerzetesek nem adták e helyeknek; sőt az ala-

pítványi oklevél szerint Kilit egri püspök az apátságának adományozott: Apátfalva, Királd, Dochond, Ostoros, Pázmán, Medsa, Magy, Kis-Dukány, Omolt, Vellin, Chanfalva nevű falukat a kún eredetű Beel nemzetségbeli nemesektől szerezvén, a »Bélkő«, s a »bélháromkúti« elnevezés is a kún nemzetség feje: Beelről s így magyar nyelven történt.

Ez adat fontosságát érezvén Hunfalvy, azt mondja, hogy a palóczok »ha eredetileg magyar nyelvűek nem valának is, még pogánykorukban magyarosodtak meg. De lehet-e hinni, hogy ha a palócz beköltözés 1100 és 1140 között történt volna, a palóczok ezen, a Mátra bércei között elzárt szálláshelyeiken ősi nyelvöket, vallásukat 1232-ig, tehát 90, vagy ennél is rövidebb idő alatt teljesen elfeledjék s megváltoztassák; míg az ugyanezen időtájban beköltözött szászok nyelvöket s nemzetiségöket mind e mai napig megtartották. Ezenkívül fenmarad az a kérdés, hogy a palóczok hol és kiktől tanulták volna el azon sajátos kiejtésű magyar nyelvet, mely mint kizárólagos sajátjuk, ma is palócz nyelvjárásnak neveztetik?

A palócz-kúnok nem magyarsága iránti vélemény tehát pusztá állítás!

IX.

Általában a kúnokra és palóczokra nézve figyelmet érdemel, hogy ezek nem szétszórva, távol megyékbeli községekben, hanem mindenütt nagyobb tömegekben telepedtek le; így a palóczokat is Heves, Borsod, Gömör, Nógrád megyék összesaroklásánál egy tömegben találjuk Szécsény, Fülék, Rimaszombat, Pelsőcz, Sajó vize, Sz. Péter, Apátfalva, Eger és Pásztó között lévő területen, ma 150 községben 120 ezret meghaladó lélekszámmal. Itt tehát a Mátra erdős bércei között egy tömör egészet képezvén, fentartották ősi nyelvöket, községi és határ helyneveiket, s ezekben mind magyar nevekre találunk. Sőt — mint Pintér megjegyzi — arra sincs eset, hogy palócz, ha tót községek közé van is beékelve, tóttá vált volna; erre felhossa például Nógrád megyében Losonez mellett fekvő Rap és Miksi palócz községeket, melyek az őket körülvevő tótok között ma is tiszta magyar palóczok. Ez nem is lehet másképen oly népnél, mint a palócz, melynek az elzárkózás őseitől öröklött szokása annyira, hogy az egyik palócz faluba a másikból feleséget sem visznek. ¹⁾

Hol van tehát a legkisebb bizonyíték, adat, nyom vagy csak hagyomány is arra nézve, hogy a palóczok valaha más,

¹⁾ Pintér S. A palóczokról 13. 15. 70. 90. l.

mint a mai magyar-palócz nyelven beszéltek volna; pusztá okoskodással, feltevésekből vont következtetésekkel valódi tényt elrontani nem lehet.

Ennél is kevesebb az, mit Hunfalvy a jászok »philisteus« nevééről ír; hogy ezen csodálatos nevet — Schlözer is így nevezi: abenteuerlich — a tudákoság találta volt ki — úgy mond — s mivel ij németül: Pfeil, phil, Zsigmond királynak egy németül tudó íródeákja nem is mulasztá el tudását az által kimutatni, hogy az addigi jászok philisteusnak is nevezte; amint hogy már Zsigmondnak egy 1393-ki oklevelében »philistei seu jassones« kifejezés előfordul. Hunfalvynak ezen állítását gróf Kuún Géza is 1880-ban megjelent »Codex cumanicus« című munkájában szintén elfogadta. Ugyanezt ismétli Hunfalvy »kún vagy Petrarcha codex« című 1881-ik évi értekezésében; végre hirdeti ezt a német tudós-világnak szintén 1881-ben megjelent »die Ungern oder Magyaren« című néprajzi munkájában.

Ezen állítása igazolásául Hunfalvy semmi történelmi adatot nem hozván fel, azt kell hinnünk, hogy ezt csak abból következteti, miszerint a hazai jászok philisteus neve — tudomása szerint — először Zsigmondnak 1393-ik évi oklevelében fordulván elő, ezt ez idő tájban valami német udvari írónak kelle gyártani. Ez állítás azonban a történelem adataival ellenkezően, ezt az igazság érdekében szükséges helyreigazítani.

A hazai és külföldi írók s oklevelek a philisteus név használatát illetőleg jóval megelőzték Zsigmond német íródeákjának új nemzeti név gyártásában állítólag kifejtett tudákoságát.

IX. Bonifác pápa 1399-ik évi oklevelében írja, hogy már régen értesült b. eml. XXII. János pápa által (ki a pápaságot 1316—1334-ig viselte), hogy a kúnok, philisteusok, tatárok, patarenusok és más hitetlen szakadár nemzetek a pogányoknak különböző tartományaikból felkerekedve, Magyarországon megszállottak stb. ¹⁾ eszerint a magyarországi jászok philisteus néven már 1334-ik év előtt említettnek; — továbbá 1346-ban Nagy Lajos királyunk a velenceiek ellen magyarok, horvátok, bosnyákok, philisteusok, kúnok stb. nemzetéből 120 ezer főre szaporodott sereget vezetett ²⁾, — Bazanói János egykorú olasz író szerint Nagy Lajos 1348-ban Aversában durazzo Károlyt egy hitetlen philisteus által fejeztette le ³⁾, — 1350-ben a sághi konvent

¹⁾ Wadding Fejérméi Cod. dipl. X. 2. 670. l.

²⁾ Katona hist. IX. 460—71. l.

³⁾ Muratori Script. rer. ital. Tom. XV. vol. 613.

levelében említették: Tüttös mester, kir. ajtónálló, piísi főispán, és philisteusok bírja¹⁾, — 1357-ben Széchy Miklós országbíró oklevelében az egyik peres fél: László a philisteusok vajdája²⁾, — 1365-ben I. Lajos királynak oklevelében említettnek: Bidin (Vidin) városában lévő philisteusok vagy jászok³⁾, — 1366-ban Konth Miklós nádor és kúnok bírja »az Arukmelléki szállási philisteusokat« a szomszéd birtokoknak hatalmasul való használatától eltiltja⁴⁾, — végre 1391-ben Csáktornyai István nádor és kúnok bírja Apáthiszállásról való Temesváriának nevezett Miklósnak fia Miklós kir. philisteus kértére határjárást rendel⁵⁾.

Ezen nyolcz, nagy részben a Zsigmond korát megelőző időbeli hiteles történelmi adat igazolja, hogy a philisteus nevet nem egy ó-német szótár alapján, nem egy német íródeák tudákos kieszelése adta a jászoknak; hanem ezt megelőzőleg több mint félszázaddal használtatott úgy az írók által, mint a király és országnagyok hiteles okleveleiben, ismeretes volt Nápolytól Jászvásárig, mely fővárosa Moldvának nem csak Jászvásár, hanem philisteusok vására név alatt is a régi írónál előfordul s mindkét nevét a régi jászphilisteusoktól itt lakásuk idejében s ezek magyar nyelve után nyerte, s midőn Moldvában az oláh elem elhatalmasodott, 1412-ben a Jászvásárt már Jászkitargra átfordítva találjuk.

Különben a fentebbi adatoknak nagy részét hogy Cornides már ismerte, kitetszik 1780. jun. 20. Szarka Jánoshoz írt levelének ezen szavaiból: a mi jászaink philisteus névvel a pápák és olasz írók által már sokkal előbb említettnek, mintsem e szó a magyar királyok okleveleiben s törvényeiben előfordul.

Hasonló könnyen elbánik Hunfalvy a székelyek primipilus elnevezésének származtatásával; s mivel a primipilus nevezet először 1407-ben fordul elő, ismét egy Zsigmond korabeli »tudós és németül is értő notarius«-hoz folyamodik, s minthogy — úgymond — a székely telekfeld nyíl, középkori német nyelven pil, s mivel a ló-fő az első nyilasokat bírta, ez ezen notarius előtt nagyon könnyen primipilusnak tetszik vala, s meglőnek a primipilus és primipilátus elnevezések.

Hol van mind erre a történelmi adat, hol itt a történelmi igazság? miért kelle nagy nyelvészünknek a primipilus tiszta

¹⁾ Gróf Zichy es. oklvt. II. 438. 476. 1

²⁾ Horváth P. Comment. és Palugyay Ikon ker. leír. I. 148—9 l.

³⁾ Hercz. Batthyáni es. kőrmendi ltára.

⁴⁾ Bánfy család kolozsvári ltára.

⁵⁾ Jászakisér v. ltár eredeti.

latin szónak egyik részét a pilust a középkori német pil szóból átvenni, s egy szokatlan latinnémet összetételű szót alkotni, midőn a latin pilus szó ez elnevezés jelentését kellően felvilágosítja? nagyon tudós és hatalmas színben tűnnek fel Zsigmondnak ezen íródeákjai, kik ezen két régi nemzetnek s ennek egy osztályának ó-német szóból tetszésök szerint latin neveket adtak, még pedig oly tekintélylyel és hatálylyal, hogy e nevek azután századokig országosan használtattak.

Valóban sem a m. kir. korlátnoksnak, melynél a kir. oklevelek szerkesztettek, hivatalos befolyását s nemzeti érületét, sem a jászok és székelyeknek nemzeti érvényét nem állítaná kedvező színben előttünk az, ha Hunfalvy föntebbi állításai történelmileg igazak volnának, s ha csak föltenni merészelnénk is, hogy a magy. kir. korlátnoksnági iroda ily új nemzeti nevek gyárává válhatott volna.

A nemzetiség és nyelvre nézve kimondja Hunfalvy, hogy ugorok: a hunnok, bolgárok, avarok; csuvas-török: a kabarkozár; a besenyő: ugor, tehát rokon a magyarhoz; a kún pedig török nyelvű nép. Ha e véleményt vizsgáljuk, azon eredményhez jutunk, hogy ha a magyar az ugor családdhoz tartozik: úgy az ugoroknak mondott hún, bolgár és avar is rokon a magyarhoz; bebizonyított tény, hogy a besenyő és kún egynyelvű, a besenyő azonban a magyarhoz rokon ugor, tehát a kúnak is hasonló rokonságú ugoroknak, nem pedig tátrának kell lenni, s így mindezen nemzetek, Hunfalvy szerint is, rokonok a magyarhoz.

E nemzetek nyelvéből fennmaradt egyes szavak azonban Hunfalvy előtt jelentéktelenek. Jelese a »hunnivars« szóra így nyilatkozik: ¹⁾ a hunnivar szó nem várat, hanem folyót jelent. Vegyük ez állítást vizsgálat alá. Mint tudjuk, ezen, a hunnoktól fennmaradt szó az 550-ik év körül élt Jordanesnél maradt fenn, ki leírja ²⁾, hogy midőn Etele fia Valemir góth vezért 456-ik évben megtámadták, annyira megverettek, hogy az ellenségnek — a húnoknak — alig egy része menekült meg, mely futásnak indulva, Scythiának azon részeibe törekedett, melyek mellett a Dnieper, más olvasás szerint helyesen Duna folyamnak folyói mennek el, melyeket a magok nyelvén Hunnivarnek neveznek. (»Eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua Hunnivar apellant«) E szerint a hunnok a Duna folyóit nevezték volna saját nyelvökön hunnivarnek.

¹⁾ Ethnogr. 115. 339. 1.

²⁾ De getar. origin. et reb. gest. Langl. 1597. 133. 177. 188. 1.

Ebből azt látjuk, hogy a szétszórt hunnok a gothok elől oly vidékre menekültek, mely nekik biztos védelmet nyújtson; ilyen vala pedig a Duna hullámai s torkolatai által már maga a természettől megerősített vidék. Így van és lehet csak helyes értelme a hunivar szónak. Vulcan a Jornandes munkája után függesztett eltérő olvasásoknál megjegyzi ugyan: »Danubii, aliter Danaprie«, azonban hogy itt a Dniepert nem lehet érteni, azonnal látni fogjuk.

Jornandes kortársa a K. u. 562-ik év körül élt történetíró Procopius Justinian császárnak építkezéseit leírván a 4-ik könyv 6-ik fejezete e címet viseli: a Jusztinian által megerősített Dunapart Viminaciumtól — a mai Viddintől — Thraciáig; ebben előadja, hogy a császár »a Duna torkolatánál, mint nevezik a hunnok régi várát — Hunnorum, ut vocant, castrum vetus — mind másképen ellátta, mind ahhoz falakat alkalmazott.« Itt tehát Procopius a Duna torkolatának — ad oram fluvii — vidékét világosan hunnok régi várának mondja, úgy hogy ha a hunnivárt egy szónak megtartjuk, ez talán húnóvárnak lenne olvasható.

E szerint Jornandesnél a quae-t akár a fluentara, akár hibásan írva a quas helyett a partes szóra visszük: folyó által védett hely jelentésre találunk. Azonban e tétel Jornandesnél, Beel, Desericzky, Schuler és Gyoroky szerint ¹⁾ így nyer helyes olvasást: »quae lingva sua Hunni, var apellant«, melyeket a hunnok a magok nyelvén várnak neveznek. Mindegyik esetben megmarad a hún szó a »vár«, mely a magyarban erősített helyet jelent, s Hunfalvy szerint is ²⁾ igen régi magyar szó lévén, ezt húnmagyar szónak el nem fogadni s jelentéktelennek mondani nem lehet.

Az itt elmondottak szolgáljanak felvilágosításul Vámbéry jeles tudósunk azon állítására is, hogy »ires feltevésekkel vannak terhelve a magyar történészek azon theoriái«, melyek a hunnivárt húnok várának fordítják; mert — mint láttuk — itt nem feltevással, hanem egykorú írók határozott adataival állunk szembe; s egy a természet által megerősített hely, vidék is képezhet oly erősséget, melyet a húnok saját nyelvökön — Jornandes szerint: lingva sua — vár, nem pedig a persa: bar szóval neveztek el. ³⁾ Hogy Vámbéry a másik hún szó a »vadon«-nak fejtegetését munkájába fel nem vette, sajnálni lehet.

¹⁾ Századok 1871. 469. l. jegyz.

²⁾ Ethnogr. 270. l.

³⁾ Magy. ered. 44. l.

⁴⁾ Ethnogr. 389. l.

Még könnyebben elbánnik Hunfalvy a fenmaradt másik hún szóval: a v a d o n n a l. »Ezt — úgymond — örmény írók fedezték fel s egy maga nem sokat bizonyít« ¹⁾ »húnok nyelvéről tehát nem tudnak semmit, ez az egyetlen igazság«. Hogy tehát ez hún szó, mely a magyar nyelvben ma is ismert jelentéssel bír, ezt nem tagadja; azt is megengedi, hogy nem sokat, tehát még is valamit bizonyít. Ily félrevetőleg azonban egy a történelem és nyelvészet adataival bizonyítaniszokott magyar tudósnak a régi nyelvmaradványokkal elbánni helyesen nem lehet.

A »vadon« szó k. u. 350—450 évek között élt b y z a n c z i F a u s t n a k örmény nyelven írt történelmi munkájában fordul elő először ²⁾, mely szerint Gergely püspök a maszkhitok arsakun királyának Sanesannak táborába jött az ige hirdetésére; de meghallván tőle a húnok nagy serege, hogy az evangéliom a rablást és pusztítást tiltja, haragra lobbanya ezt kiáltották: ha mi nem rabolunk, zsákmányozunk, mi, ily nagy tömeg sereg, miből éljünk! A király nem álhathott ellent; a püspököt egy szilaj lófarkára kötötték, s elkergették azt a táboron kívül a nagy északi tenger parti síkságára a W a t n a síkra. Ugyanezt elbeszéli a k. u. 370—489-ik év között élt, s szerinte Gergely püspököt a barbarok a caspi tenger közelében »W a t i n e« síkon lovaikkal összegázoltatták.

Ilyen két egykorú írónak egyező előadása után a vadon szó bizonyító erejét eltagadni nem lehet, mely a régi húnok nyelvének maradványát mutatja fel.

A mely joggal Hunfalvy a kozár »szárkel« szót csuvasz nyelvből származtatva, ennek alapján a kabarokat csuvaszokká teszi: ennél erősebb alapon lehet a magyar jelentésű: »vár és vadon« húnszavaknál fogva is a húnokat magyaroknak mondani és állítani.

Egy kozár várnak »Szárhel« nevét igaz, hogy Constantin: »aspron hospition« — fehérszállás jelentéssel magyarázza. Erre nézve azonban helyesen jegyzé meg Cornides Prayhoz 1773. márcz. 2-án kelt levelében, valamint maga is Pray ³⁾, hogy a »szárkel« görögös eltorzítás, s ennek helyes elolvasása ez: Szárhely. A szár elavult magyar szó, s jelent fehérét, mit a szárlábú ló és a fehér foltos homlokú vagy csőrű madár a

¹⁾ Dr. M. Laner des Faust. v. Byzanz Geschichte Armén. Köln 1879. 10—11. l. Ugyan e szó Faustus munkájának Velenczében 1832-ik évben örmény nyelven megjelent kiadásban »Vadon« alakban fordul elő. Wien. Jahrb. d. Literat. 1833. B. LXII. s. 63.

²⁾ Dr. M. Laner Mos. v. Chor. Gesch. Gross Arm. Regensburg 1869. 172. l.

³⁾ Dissert. in annal. vet. hunn. 90. l.

szárcsa név támogatnak, sőt Vámbéry szerint: sara az összes uralaltai nyelvekben fehéret jelent. ¹⁾ Ettől különbözik a »sár« szó, mely sárgát jelent, a legtisztább, legsárgább tiszta termék sárcsany, sárfűz, sárfelér szavak igazolása szerint; a »hely« szó ma is használtatik helyneveknél: Ujhely, Vásárhely, Szombathely st.

Hunfalvy azonban eltér e magyar értelmezéstől, s ez egyetlen kozár szóra egész rendszert épít. Ő a szárkelt a vogul és csuvas nyelvben meglévő sarkel-fejér ház szavakra viszi vissza; s a nyelvünkben lévő török szavakat, bár bevallja, hogy a »kel« szó egy török nyelvben sincs meg, a magyarokkal egyesült kabaroktól származtatja, s ezen egyetlen szó után a kabarokat csuvas nyelvűeknek állítja; de ebből — úgy mond — nem foly még, hogy az egész kozárság ilyen nyelvű volt, valamint a kabaroknak a magyarokkal összeolvadása se tesz fel vérrokonságot. Mind ez szép okoskodás, pusztá állítás, de mint történelmi igazság, elfogadásra nem számíthat.

A kozárok nyelvére nézve, hogy ez a tatár ághoz nem tartozik, figyelmet érdemel, a mit regensburgi rabbi Petachia XII. századi utazásában feljegyzett, melyszerint »Gazaria lakosai más nyelven beszélnek, hasonlóan másan a Turcomaniában lakók — sőt a tatároknak is saját nyelvök van.« E leírás ha nem határozza is meg tüzetesen a kozárok nyelvét, de azt kimondja, hogy a turcoman és tatár nyelvtől különbözött. ²⁾

X.

A kúnok nemzetségénél előre bocsátván Hunfalvy, hogy a kúnokat valamennyi külföldi író török, a magyar írók pedig tősgyökeres magyar nyelvű népnek tartják, a magyar írókat azzal vádolja, hogy ezek a mai állapottól következtetnek a múltra. Ez azonban nem áll, mert a magyar írók ezt nem következtetés útján mondják, hanem — mint fennebb láttuk — azt állítják, miszerint valódi tény, hogy a jász-kúnok nem csak ma, hanem fenmaradt okleveleink szerint régebben is magyar nyelven beszéltek; a ki tehát az ellenkezőt nyilvánítja, az ezen valódi tényt igazoló adatokat erős bizonyítékokkal köteles megczáfolni, s kimutatni, hogy a kúnok ősi, nem magyar nyelvűek mely idő tájban, melyik században cserélték fel mai magyar nyelvűekkel. Ide illik, a mit Hunfalvy mond: hogy a nyelv is történelmi kútforrás, sőt a kútforrások leghitelesebbje, a melyhez alanyi csalódás nem fér. A nyelvtények meglettek, mielőtt az emberek csak okoskodhattak is. Lehet azokat jól, lehet rosszul fejtegetni, de

¹⁾ Magyarok eredete 64. l.

²⁾ I. Chr. Wagenseil. Exercit. sex. 1697. p. 170—1.

magokat a nyelvtényeket okoskodás által se teremteni, se megsemmisíteni nem lehet. ¹⁾

Attér ezután Hunfalvy a kúnok töröknyelvűségét — nézetét szerint támogató adatokra. Mivel nem döntök, mellőzhetőnek mondja a régiékiek tanúságát; Comnen Anatót, ki a kúnokat és besenyőket egy nyelvűeknek mondja, és az Edrisiét, mely szerint a besenyők nyelve a baskirokéól különbözött; a miből Roesler azt következteti, hogy mivel a baskirok a magyarokhoz tartoznak, a kúnok pedig a besenyőkkel egy nyelvűek, tehát a kún nyelv is a magyartól különbözik. Ez adatokat azonban nem kellett volna mellőzni, mert ezen adatok Hunfalvy álláspontjáról is bizonyítanak, a kúnok nem török nyelvűsége mellett; mert ha a besenyők nyelve (Ethn. 405. l.) ugor, tehát rokon volt a magyarhoz, úgy a besenyőkkel egy nyelvű kúnoktól se lehet ugyan ezen rokonságot vagy is a finn ág ugor családjához tartozóságot megtagadni.

E következtetés súlyosságát érezvén Hunfalvy, a Petrarka-codexről írt értekezésében már a besenyő nyelvet nem mondja ugornak, hanem oly törökfélének, mint a kún; de a mit erre nézve felhoz, az a bizonytalanságon és lehetőségen felül nem emelkedik. (40—42. l.)

Attér ezután az újabb nézetekre, s a töröknek vélő nézet első bizonyítványául, a kúnok nyelvét illetőleg, a Petrarka-féle szótárt hozza fel; hogy azonban ismételni ne kelljen, itt összefoglalva vesszük szemügyre, úgy az Ethnographiában mint a Petrarka-codexről írt értekezésben felhozott érveléseket.

A Petrarka szótárra, az olaszoknak a kúnokkal folyt kereskedésére, s a kúnok mint üzleti nyelvnek forgalmára nézve fennebb már előadtuk indokolt czáfolatunkat.

Felhozza ezután Rogeriust, hogy a kúnok csak azért jöttek be előbb, hogy megösmerkedvén a nyelvvel, az őket követő tatároknak segítségére lehessenek. Ezen indokra is már fennebb válaszoltunk, s itt elég lesz azt helyreigazítani, hogy Rogerius szerint a magyarok a kúnokat nem a tatárokkal, hanem a ruthenekkel való szövetkezéssel gyanúsították.

Az Oláh Miklósnál említett bóza nevű kún ital használatából vett érvelés fennebb már szintén megczáfoltatott; hasonlóan a kún miatyánk és a kún nyelvnek Varró halálával elenyészése.

Végre nyilvánítja Hunfalvy (408. l.) hogy a hajdani kún nemzet magyar nyelvűségének bizonyításával a világhistoriában nagyobb helyet akarni szerezni a magyar névnek, valóság-

¹⁾ Századok 1881. 101. l.

gos gyermekesség. Jerney ellenében ¹⁾ tett ezen nyilatkozatra szabad legyen válaszolnunk, hogy a hajdani kún nemzet török-tatár nyelvűségének bizonyításával a világhistoriában kisebb helyre akarni szorítani a magyar nevet, legszelidebben mondva: kosmopolitikus szükkeblűség!

Hunfalvy a Roesler nyomán felhossa E d r i s i n e k azon előadását is, hogy a baskirok nyelve a besenyőektől különbözött; a kúnnyelv egy a besenyővel, a régi baskir pedig egy a magyarral, tehát a kún nem magyar. Feltűnő, hogy ezen erősnek látszó adatra nézve mind Roesler, mind Hunfalvy azt mondják, hogy ez teljes bizalmat nem keltethetvén, azt mellőzni lehet; mi azonban mellőzni nem kívánjuk ezt sem, hanem annyi sok más után mutassuk ki ennek is tarthatatlanságát, megvizsgálva a forrást melyből Edrisi merített.

A XII-ik századnak közepén élt arab földrajzíró Edrisinél olvassuk a bevezetésben, hogy 1101—1154-ig élt Roger Sicilia s Itália királya mind saját birodalmát, mind a külföldi országokat részletesebben kívánván ismerni, mivel ezekről az addig élt földrajz-írók kellő felvilágosítást nem nyújtottak: országaiban felkerestette a tudós utazókat, s maga elébe hivatván, azokat tolmácsok által külön és együtt kikérdezte, s a mely pontra nézve tudósításuk egyezett, ez mint bizonyos elfogadtatott, különben pedig mellőztetett. A király 15. évig szünet nélkül e munkával foglalkozott, hogy a tételek pontosságával a kívánt eredményt elérje. Ezen adatokat állította össze Edrisi arab nyelven, s munkáját 1154. kezdetén befejezte.

E munkájában írja Edrisi, hogy a russok turkok, s a russok nyelve teljesen különbözik a kozárokétól s bartasokétól; — hogy a baskirok határosak a besenyőkkel, mely nép, mint ők — a baskirok — turk-fajból való; a baskirok szokásai ugyan azok, mint a bolgár-turkoké, — a besenyő ország népe nagy számú és turkfajbeli, szokásaik egyeznek a russokéval, s a besenyők nyelve különbözik mind a russ nyelvtől, mind attól, melyen a baskirok beszélnek. Itt mint látjuk — beszél Edrisi a russok, kozárok, bartasok, baskirok, besenyők, bolgárok szokásairól, nyelvéről s nemzetiségre nézve mind ezeket a turkokhoz számítja.

Mint már fennebb megjegyeztük, hogy valaki a népek nemzetisége s nyelvére nézve határozott ismerettel bírhatson, s ennek alapján ez iránt döntő véleményt mondhatson: szükség, hogy azon nemzetek között húzamosb ideig lakva, azok nyelv-

¹⁾ Kelotí utazás I. 284. l.

veit alaposan megismerje. Láttuk, hogy Edrisi a fennemlített hat nemzet nyelvére nézve mi módon szerezte ösmeretét; oly tudósok valának azok, kikről azt sem tudni, mi nyelvűek voltak, jártak-e valósággal azon népek között s megismerték-e alaposan ezeknek nyelvét, — tolmács útján kérdezte ki őket a király, s ezeknek egyező előadásaiból állította össze munkáját Edrisi arab nyelven; hiányzik tehát ez irónál a nyelv biztos meghatározhatásához annyira szükséges közvetlenség, s az értesítéseket 3-dik, 4-dik kézből kapta, s így azok e részben teljes hitelességgel nem bírhatnak.

Hogy épen a turk népségre nézve mily eltéréseket mutat fel Edrisi munkája, azt látjuk, hol a turk népségnek igen eltérő fajait elősorolja; jelesen: tibeti, baghargar, khirkir, kimaki, khizildji, khasaz, makhamat, turkeeh, arkech, khifchak, khilk, gourbas és bolgár, — e 13 névből más helyen, mint turk fajbeli népséget már csak 9-et említ, de megtoldja még: adchak és gozz-al, melyek előbb hiányoztak, s épen a fennebbi 13 fajból hiányzanak: a russok, kozárok, bartasok, baskirok, besenyők, kiket előbb — mint láttuk — határozottan turk-fajbelieknek mond. Ezekből láthatjuk, hogy mennyi hitelt érdemelhet Edrisi, midőn a besenyőket a velők egyenlő turk-fajú baskiroktól különböző nyelvű népnek hirdeti ¹⁾

A kúnok tatár-nyelvűségének támogatására felhossa Hunfalvy, hogy a kún-sz.-m i k l ó s i kún m i a t y á n k nyelve csakugyan a Petrarka kéziratbeli nyelvvél egyez meg, s e szerint a kúnok török nyelvűek lévén, nem csoda — úgymond — hogy őket szerte tatároknak is nevezék, Kún-sz.-Miklóst azelőtt Tatár-sz.-Miklósnak hívták, sőt a Nagykúnságon Tatárvidék vala.

Azt azonban, hogy a kúnmiatyánk nyelve egyez a Petrarka kéziratéval, még akkor állította Hunfalvy midőn ez utóbbit csak a Klaproth hiányos kiadásából ismerte; most azonban, ha a kún-sz.-miklós és a Petrarka-codexbeli egymástól eltérő miatyánkot összeolvassa, ezt aligha fogja állítani.

Hogy a kúnokat némely írók, főleg külföldiek, tatároknak nevezték, ebből ezek tatárnyelvűsége épen úgy nem következik, mint a magyarok turk nevéből ezeknek török nyelvűsége.

Hátra van még a Tatár-sz.-Miklós és Tatárvidék helynevek.

Tekintsük meg először is a kúnmiatyánk fő fészkenek Kún-sz.-Miklósnak hajdani Tatár előnevét. E kún szállás a

¹⁾ Geogr. d. Edrisi par A. Jaubert 1836. 1840. 402. 407. 409. 487. l.

vele szomszéd kúnszállások között, a hivatalos összeírásokban, és nem előbb fordul elő, mint Pest-Pilis-Solt megye 1526—7-ik évi adóösszeírásai lajstromában Kúnszentmiklós, valamint Budának török kézre jutásakor a kalocsai és bácsi érsekség urbariumában 1543-ban egyszerű Szentmiklós néven; hasonlóan az egri vár jövedelmeinek lajstromában 1548. és 1550-ben, ezenkívül többször nincsen róla említés. Hanem ugyanazon egri vár jövedelmeinek 1555-ik évi számadásában az 1554-ik évi hadiségély hátralékaira tett befizetéseknél említetik: Soltmegyében Laczháza fizetett 11 kapu után, Dömsöd az új vizsgálat szerint 30 kapu, Thatárszentmiklós 12 kapu után; ezután 1555. 1558. 1567. 1570. 1572. 1577. 1587. és 1589-ik években és mindig e néven fordul elő.

A 16. éves török háború után a kiskúnok fűtásukból haza szállingóznán, gróf Thurzó Szanizló nádor 1622. jún. 18. jászkún-kapitánynak Ketzler Andrászt nevezte ki, s ugyan ez évi aug. 16. kelt magyar levelében a kis-kúnoknak régi szabadságait megerősítette; mind e két levélben Szabadszállás mellett egyszerűen Szentmiklós említetik. Azonban midőn II. Ferdinand a kis-kúnok kiváltságait 1631. szept. 20-án megerősítette, ismét »universi Cumani minores ad Thatárszentmiklós pertinentes« van írva; de már 1636-ban Hartyáni Mátyás hábonyi pusztáját Kúnszentmiklós falunak adja zálogba, s ettől kezdve a fennmaradt 22 darab oklevélben mindenütt, sőt egy 1668-ban kelt oklevélben lévő pecséten is Kúnszentmiklós említetik egész 1682-ig. Ez évben azonban I. Lipót a tatárszentmiklói kis-kúnok részére 1631-ben kiállított oklevelet megerősítvén, az erről szóló oklevélbe, mint gondolni is lehet, az előbbiből átvéve ismét Tatárszentmiklós említetik. De ugyancsak 1682-ben Eszterházy Zsigmond főkapitány, Böször nevű pusztát, a szabadszállásiak, és a kún — nem pedig tatár — szentmiklósiak között osztja fel; sőt ugyan ez évben készítettett a falu új pecsétnyomát e körirattal: »T. Kún-sz.-miklósi falu pecsété 1682«, s ezentúl is mind e mai napig a község mindenkor Kúnszentmiklós nevet visel.

A XVII-ik századi, jelesen 1683—5-ik év közötti török levelekben végyesen Szentmiklós és Tatárszentmiklós néven említetik, sőt 1685-ben Hassán tibája, császár adójába minden adóra 800 oszporájával ugyanazon egy levélben kivetett Kún-sz.-miklóstra 5 adót, Tatárszentmiklóstra 9 adót, mivel a kivető török ez egyfalut kétféle neve után kettőnek hitte.

Ezek szerint Szentmiklós a régibb időben Tatár előnevet nem viselt. Tatár előnévvel 1554—1622-ig, tehát csak 68 év lefolyása alatt említetik; ettől kezdve máig Kún előnévvel

neveztetik. A tatár előnevet a szomszédságában lakott tatárok-ról, a Törökszentmiklóstól való megkülönböztetés tette szükségessé, de azért valamint a régi Balaszentmiklósnak lakosai nem voltak török-nyelvűek, úgy a tatárszentmiklói kúnokat se lehet e névvel történet megjelölés következtében tatár-nyelvűekké tenni.

Hogy Pest körül, Kúnszentmiklós vidékén, a XVI-ik században tatár telepítvények voltak, ezt 1588-ból Scheich Ali török író — mint fennebb láttuk — említi; de bizonyítja ezt a Kúnszentmiklóssal szomszéd s ma is meglévő pestmegyei falu Tatárszentgyörgy neve, mely e néven már 1507-ben mint adományozás tárgya előfordul.

Kúnszentmiklósnak Tatár nevét illetőleg figyelmet érdemel az itt kéziratban most is őrzött, úgy nevezett kún lista, mely e város régibb történetét, s az egyedül igazi kúnok ismert 56 család viselt dolgait, korához képest elég csinos és könnyű folyású versekben adja elő. Ezen kún listát a hagyomány szerint Bolyó János készítette, s kezdete következő:

Tatár kún vezérről, Szentmiklós püspökről Neveztetett hazád e két rendükről; Eként neveztetett éltig Ferdinandnak, Ki Tatárral nevét bérnyáltatta kúnok . . . , később a török időből így ír: Bátor templomának kimeszeléséért, Kalafát szenvedett kettő a többiért, Bolyónak talpára százat számlálának, Baky talpára is szintannyit rakának . . . majd Péro idejéről, francia és török háborúról beszél, s így úgy látszik, a versezet a múlt század közepéről, a kúnmiatyánk felmerülése idejéből való. E versezet négy első sora szerint Szentmiklós I. Ferdinand előtt Kún, azután pedig Tatár előnevet viselt, de — úgymond — nem az e vidéken lakott tatárokról, hanem a II. István alatt bejött kúnok Tatár nevű vezérérről; e szerint e versezet készítése idejében, az ekkor folyó tatármiatyánkos korban nem tudtak semmit arról, hogy a kúnok valaha nem magyar, hanem tatár nyelvűek lettek volna, mert ők a Tatár előnevet a régi Tatár nevű kún vezértől származtatták.

Halulbeg 1572-ik évi török adó-lajstromában »az Kún-ság tartományabeli faluk« között első helyen áll: Tataryavideke, utána Karczagujszállás stb. itt tehát nem vidék, járás vagy kerület, hanem világosan egyes falu volt a Tataryavideke, e névvel azonban sem előbb, sem később nem találkozunk. Hanem Tatárszállás mint Kolbász nagykún székhez tartozó elhagyott hely — deserta — már előfordul 1549. s 1555-ben, minden megjelölés nélkül 1560. 1570-ben a széktől elszakított faluk között említetik; 1572-ben pedig az mondatik, hogy Tatárszállás bár kúnfalu, kihalás czímén eladományoztatott, így a Kúnágtól örökre elszakadt. 1714-ben említetik Tataritelek,

1736-ban ismét Tatárszállás, s e néven ma is mint puszta Öcsöd község határához tartozik Békésmegyében, melyben van egy Tatárrét nevű helyrész is. Ebből látható, hogy a Tatáriavidéke és Tatárszállás egy ugyan azon helynév, mely hajdan a Nagykúnsághoz tartozott; a név maga mutatja, hogy ez tatárok által történt megszállásból eredt; ebből azonban a nagykúnok tatár nyelvűségét nem lehet következtetni, mert már 1558-ban mint Kolbász kún székhez tartozó népes hely Magyar-szállás is említetik, mely ma is Magyarka néven nagy-kúnpusztá, s így ez ismét azt igazolja, hogy az e szálláson megtelepedett kúnok magyar nyelvűek valának.

Hogy a kúnoknak mai tiszta magyarságában — Hunfalvy szerint — ugyan azon szláv és csuvaszos török szók vannak meg, melyek a köz magyarban, e körülmény épen a kúnok ősmagyar nyelvűségét igazolja, mert a beköltözött kúnoknak épen ezen, az ő ősi nyelvükben nem ismert magyar szavakat kelle, Rogerius szerint, ez országban megtanulniok.

XI.

Végre a jász-kúnok magyarnyelvűségét tagadóknak régi óhajta teljesült. Jeles keleti nyelvtudósunk gróf Kuun Gézáttól 1880-ban a m. Akadémia kiadásában megjelent a Petrarka-féle kún codexnek 164. lapból álló teljes szövege, történelmi és nyelvészeti bevezetés és magyarázó jegyzetek kíséretében. Azonban e nagy tudományos készültséggel összeállított munka, azt, a mi legfőbb, nem tudja igazolni, hogy a Kuthen kúnjai valaha azon nyelven beszéltek volna, melynek maradványait a kúnok keresztelt codex előtűnteti; pusztá okoskodásra alapított véleményt pedig történelmi valósággá emelni nem lehet. Érezhette azt maga a tudós kiadó is, midőn 131 lapra terjedő előbeszédében a jász-kúnok tatárnyelvűségére csak távolról is vonatkozni látszó, s bármily kétes érvényű régibb és újabb adatokat elősorol, melyek között a kúnok nevezett tatár-miatyánk is előtte nem utolsó szerepet játszik.

Erre nézve nála azt olvassuk (IX. l.), hogy Kollár a kún-miatyánk török eredetét felismervén, e dologról Oláht, Thunmant és másokat tudósított. Hogy ki volt ezen Oláh, nem tudni, mert a »Hungária et Attila« írója Oláh Miklós esztergomi érsek, kinek ezen munkáját Kollár 1763-ban kiadta, még 1568-ban meghalván, e megjegyzés reá nem vonatkozhatik.

Ezután kimondja gróf Kuun »hogy codexünk török részében a kún tájbeszédet mutatja fel« (XVI. l.), azonban épen ez állítása kíván sok bizonyítást, mire azonban nem találunk.

Ezután elmondja, hogy a kihalt kún nyelv, a tudomány és történelem nagy hasznára, fenmaradt részünkre a velencei codexen kívül: a történelmi írók és utazók némely jegyzeteiben, a bazarian nyelvjárásban, a tat nyelvjárás némely szavaiban, valamint néhány szavaiban a török-bosnyák nyelvjárásnak is, mely a kún nyelv édes testvérétől, a besenyő nyelvből származott, a nogai és némely más kipesaki nyelvjárásokban, a magyarországi kúnok nyelvmaradványaiban, végre nem kevés személy- és helynevekben.

Felhozza Plancarpin azon előadását, hogy az ő idejebeli kúnok az istent cham-nak nevezték, s a codexben is előjön a »ham« szó isten jelentéssel; majd áttér a magyar karchan és tarchan szavakra, mely utóbbi nevet egy kozar fejedelem is viselt; s annak alapján, hogy a régi babyloniai királyok pásztorknak nevezettek, kimondja, hogy Kuthen kún fejedelemnek neve, valamint egy másik kún vezérnek, Gyulának neve a »gulyás« szó után pásztort jelent. (XXVIII., XXIX. l.) A cham szóra fennebb már megtettük észrevételünket, s ehhez most csak azt adjuk, hogy a felhozott karchan és tarchan magyar szavakban is megvan a cham-mal egyjelentésű khán szó, de azért ebből a magyaroknak török-tatár eredetét senki sem merészi következtetni.

A továbbá felhozott bóza, cosmos, kurmistárnok, s a szt. László énekebeli kúnok vezérének bassa nevére (XXIX., XXX. l.) már fennebb megféleltünk.

Átalában a több különböző nyelvekben előforduló, s a codex kún rovatabeliekhez hasonló szavakból vont következtetés gyenge alappal bír, mert a mai magyar nyelvben is török, tatár, mongol, szláv, német, oláh és több más nyelvekből átvett vagy a magyarból azokba átvitt szavak találhatók; de ezekből nyelvi és nemzetiségi következtetést vonni senkinek sem jött eszébe.

Hogy hová vezet ezen eljárás, arra például szolgálhat épen Blau tr., ki gróf Kuun előadása szerint a bazarianokat kún származéknak azért állítja, mert ezek is azon földön laktak, melyen hajdan a kúnok, s nevék Baxargan a codexben kereskedőt jelent, — majd felhoz a tat nyelvből több szót, ezek között ezt: bathar, mely jelent tavát, s gróf Kuun vélekedése szerint ennek »bat« gyökeréből származott a magyar »mocsár« szó stb. Az ily egyes szavakból vont erőltetett okoskodások a kúnok tatárnyelvűségét ugyan meg nem állapítják.

Ezután kimondja, hogy az mindenki előtt világos, hogy a régi besenyők nemcsak turk eredetűek, hanem a kúnokkal is nyelvre és eredetre nézve szoros összeköttetésben vannak (XXXIII. l.), mert Comnen Anna által egy nyelvűeknek mon-

datnak a besenyőkkel, s ezeket Cedren, az, Constantin kún néven említi. Ha a besenyők eredetére nézve a turk nevet oly értelemben vesszük, mint ahogy e szót a byzanti írók a magyarokra nézve használják, úgy a turk vagy magyar eredet igaz, de ha annak turk-tatár értelmet kívánunk adni, ez már nem oly világos, mint szerző állítja. Mert igaz ugyan, hogy Edrisi a besenyőket a baskirokkal együtt turk fajbélieknek mondja, azonban később a turk fajbéli népek elősorolásánál már sem a besenyőket, sem a baskirokat nem említi. Egyébiránt Edrisi hitelességére nézve fennebb már elmondottuk észrevételeinket. Az, hogy némely görög író az uz és kún nevet a besenyőkre is ruházta: ez csak az íróknak e nemzetek valódi neve körüli tájékozatlanságából származik.

Említi továbbá a Constantinnál előforduló három kangar besenyő törzset, melyek egyikének a Jabdiertemnek nyelvéseti fejtegetésébe bocsátkozván, az értimnek megfelelő érdem — úgymond — a kún szótárban erény jelentéssel bír, míg a mongolban és mandsuban érdemet is jelent, s megvan e szó a magyarban is. Erre nézve megjegyezzük, hogyha e besenyő szó értim valóban erény, érdem jelentéssel bír, úgy ez épen arra nézve szolgál erős érvül, hogy a besenyők magyar nyelvűek valának.

Felhozza ezenkívül a besenyők Dnieper-melléki Tungát, Kraknakát stb. várai neveiből az utolsó szótagot: a »kat«-ot, mely gróf Kuunnál a chwarism nyelv szerint: köfal, Vámbérynél erősség, Hunfalvynál ugor nyelv után: ház jelentéssel bír; s így folytatja: a kat szó a magyar Cumania egy helyének nevében előfordul, jelesen Perkat, azaz birkat, annyi mint fal. Azonban nagyobb hitelesség végett fel kelle vala a tudós írónak említeni, hogy e helynév a mai Fejér megyei Perkáta község, mely János királynak egy 1537-ki oklevelében fordul elő a kún Honthorszókhoz tartozó több szállásokkal: Előszállás, Karácsonszállás, Újszállás, Jakabszállás, Sárosd, Kaytor és Perkát. Ha a Perkát vagy birkat szó gróf Kuun szerint a jász-kúnoknak nem magyar nyelvűségére mutat, úgy a többi tiszta, magyar kún szállásnevek nyomán szabad legyen még erősebb alapon azoknak magyar nyelvűségét következtetni.

A kúnok által kevéssel előbb bírt földeken lakó nogaj nemzet nyelvéből felhozza (XXXV. l.) a »kegenes« szót, mely nevet egy besenyő vezér is viselt, s ennek eredeti alakja a csagataj nyelvben: kenges, azt jelenti: tanács. Nehéz azonban belátni, hogy ez mi jelentéssel birhasson a nogaj faluk neveiben: karrukegenes, a mi lenne karrutanács, gansurtanács, tas t. tuske t.? Majd megjegyzi szerző, hogy a tudósok véleménye — tehát nem történelmi adatok — szerint a nogaj törzs kún,

besenyő s mongolok összevegyüléséből származván, ez eredet a faluk elnevezésében is feltűnik. Erre nézve igaz, hogy a besenyőknél 1049-ben Baltzarnak fia, Kegenes, híres hadvezér volt, s hogy laktak besenyők a későbbi Cumania területén, s így történt, hogy a besenyő Kegenesnek lakhelye e nevet később a nogajok alatt is megtartotta, s ezért az azovi tenger felett több nogaj-tatár falu ma is viseli e nevet; ezt azonban tatárrá, s ennek nyomán a besenyőket is tatár nyelvűekké keresztelni nem lehet.

Említi azt is, hogy A k u s tatár helynév egyez a hazánkba (1090-ben) beütött s szent László által megölt egyik kún vezérnek Ákusnak nevével. Azonban erre elég azt válaszolni, hogy nemcsak ezzel egyez, hanem azon régi magyar Ákus nemzetiség nevével is, melyről régi magyar okleveleink 1131-től kezdve számtalanszor emlékeznek, s ha már ily csekélységre építeni akarunk, a kún Akust magyar nevével fogva is magyar eredetű s nyelvűnek kell tartanunk, míg az nem igazoltatik, hogy e magyar nemzetiség az állítólagosan tatár nyelvű Akustól vette származását.

A Petrarka codexbeli kún nyelv valódiságának támogatására gróf Kuun (XL. l.) azt adja elő, hogy Dsingis khán birodalmának ama részét, melyben a széles kiterjedésű Deschti kápcsak is foglaltatik, fiának: Dsudsinak halála után unokájának Batu-nak ajándékozta, kinek győzelmes utódai időjártával az azon földeken lakó legyőzött turk népek nyelvét, intézményeit, szokásait lassanként elfogadták, mely turk nyelv kétségkívül a kúnok és besenyők nyelvével egy és ugyanaz volt, mert Julián szerzetes 1239-ben a tatár khán válaszáat egy kún által (Julian csak annyit ír: egy pogány által) fordíttatta le magyar nyelvre. A történetem tanúsága szerint Dsudszi 1227-ben meghalván, Kipcsak birtokába fia Batu 1228-ban beiktattatott, ki a khánságot haláláig 1255-ig viselte; utódja lett fia Serták, ezt követte Berke, ki 1266-ban meghalván, a khánságot Kipcsákban Mengkutimur nyerte el. Ezen utódokról írhatta a szerző, hogy időjártával (?) a legyőzött turk népek nyelvét, mely a kún és besenyő nyelvvel ugyanaz volt, elfogadta. De ha csak az 1255-ben meghalt Batunak utódai fogadták el a kún-besenyővel egyező turk nyelvet, hogy írhatott e nyelven levelet a khán már 1239-ben, pedig szerző szerint e nyelven írt, mert ime azt egy Cumániában lakó, állítólag kún le tudta fordítani, még pedig magyar nyelvre! Julian — mint fennebb láttuk — határozottan annyit ír, hogy e levél tartalmát moldvai Cumániában egy pogány magyarázta meg; de magában Magyarországon azt csak olvasni tudták el némelyek, megérteni pedig senki

nem volt képes; holott a besenyők már számosan régóta itt laktak, a kúnok pedig csak ez év tavaszán költöztek be, s így az következnie, hogy e nagyszámú két nemzet saját nyelvén írt levelet nem értett meg!

Felhozza ezután Theodorikot, Julian, Rubruquist, Zsigmond királyt, Istványt; mikre nézve már fennebb válaszoltunk; állítja, hogy a magyar nyelvben lévő több török eredetű szavak abba legnagyobb valószínűséggel a kún nyelvből csúsztak be; ilyen a csónak, kazán, pite, kása; hogy azonban ezek a magyar nyelvben a kúnok beköltözése előtt meg nem lettek volna, az bizonyítást kíván; mert mi is legnagyobb valószínűséggel azt mondhatjuk, hogy ezeket a magyarok és kúnok Ázsiából magokkal hozták.

Ezután mint legvilágosabb bizonyosságot tárgyalja gróf Kuun a kún miatyánkot, s Varróra nézve bevallja, hogy ez e kún miatyánkon és néhány köszöntésen kívül a kún nyelvből semmi mást nem tudott; fel kellett volna azonban említeni, hogy a kún nyelv ezen ismerete teljesen értelem nélküli volt, mert sem ő vagy küldött társai, sem a Jász-kúnságon senki a kún miatyánk egyetlen egy szavának jelentését nem tudták, s így e kún nyelv a Jász-kúnságban senki által nem ismertett.

A nagy-kúnságbeli Tatárvidék helynevet mellőzve, szerző a kún miatyánknak elterjedését a fülöpszállási iskola növendékeinek tulajdonítja, s így ez egyedüli forrásból származtatja, s hogy ez oly sok példányban elterjedt, hogy Gévay gyűjteményében tizenegy példányban volt meg. Erre nézve szükség megjegyezni, hogy a Bankós-féle fülöpszállási, a debreczeni, a Terbölcs-féle nagy-kúnsági, a Dugonics és Jerney által kiadott s a Gévaynál lévő példányok mind a kún-szentmiklósira viendők vissza, s az ezeken mutatkozó eltérések csak az értelem nélküli tanulás, felmondás, lediktálás s leírásokból származnak; ez eredményezte azt, hogy egyik szóból a végső szótag a másik szó elejéhez csatoltatott, s ha mégis a debreczeni példány mutatkozott Vámbéry szakértői bírálata előtt leghelyesebbnek, ez annak tulajdonítandó, hogy ez Debreczenbe legrégebben, talán az itteni ref. főiskolába járó kún-szentmiklói vagy fülöpszállási tanuló által vitetett, s így ez a későbbi elferdítésektől leginkább mentve maradt.

Feltűnő azonban, hogy ha — mint szerző állítja — a kúnok nyelvöknek e régi maradványait vallásos kegyelettel őrizték, az mégis nálok másutt sehol és több, hanem csak Fülöpszálláson és egyetlen példányban maradt fenn; még inkább feltűnő az, hogy a vallásos jász-kúnok, még ama régi időben, midőn egyfelől a keresztény vallásra tértek, másfelől

az állítólag rájuk erőszakolt magyar nyelv mellett még saját ősi tatár nyelvöket se feledték el; mégis észre nem vették, hogy az ő kún-tatár miatyánkjokból egy kérés hiányzik, mert talán tatár nyelvöket nem még a ker. vallásra térés előtt feledték és hagyták el?

Kún-Szent-Miklósra nézve említi Jerney,¹⁾ hogy a kún miatyánknak »a kún-szent-miklói levéltárba 1740. körül kellett kerülnie, miután nem árul el régibb írást a félív papíron minden hitelesítés billege nélkül készült s ennen szememmel is megvizsgált példány.« Feltűnő, hogy kis-kún hazánkba csak a félívre írt példányról szól, holott az már akkor a levéltári első — legrégebb — jegyzőkönyvbe is be volt írva. Eme ma is meglevő ívrét két hüvelyk vastag s bőrbbe kötött jegyzőkönyv címe a harmadik lapon ez: *Protocollum, quod regio privilegiata Comunitas Kunszentmiklosiensis Judice Primario Joanne Dalocsa (e névnel vakarás látszik) anno domini millesimo septingentesimo septuagesimo (itt ismét vakarás) quarto comparandum, variisque rebus memoria dignis medio Jurati Notarii Stephani Rajko exornandum decrevit.* E jegyzőkönyvben vannak lemásolva III. László 1279-ki kiváltságlevelétől kezdve az 1809-ik évi nemesi közfelkelésig több érdekes régi levelek, az 52-ik lapig egy kézírás, talán Rajkó Istváné; ezentúl az írás változik, s Baky János főbíró rendeletére folytattnak a beírások, melyek kezdetén ez áll: »scribente Andrea Már p. t. Patvarista anno 774«, a 86-ik lapig ennek írásával találkozunk; s ugyanezzel teljesen egyező amaz írás, melylyel e jegyzőkönyv legelső lapjára a híres kún miatyánk bejegyeztetett. Ezt igazolja Már András leíró nevét viselő »Ker. vallásnak világos tüköre« című kézirat könyv Losonczon 1768-ban; e szerint e jegyzőkönyvbe a kún miatyánkot »Oratio vetus Dominica Cumanorum« címmel Már András jegyezte be 1774-ben, nehogy a félíven írt példányon elveszzen.

Ezután gróf Kuun a kún miatyánk szövegének Vámbéry által tett kijavítását veszi bírálat alá, s mivel gróf Kuun a bezáró szavaknak ily fordítást ad: »te vagy a leghatalmasabb bosszúálló, legerősebb úristen« s ezek a Máté evangyeliomával nem egyeznek, szerinte nem áll az ebből vont ama következtetés, hogy e miatyánk a reformatió után protestáns térítő által fordítottatott volna.

Hogy helyes-e gróf Kuun fordítása, azt a tatár nyelvben jártas tudósok határozzák el; de ha helyes is, ez nem rontja le Vámbéry állítását, mert a kathol. egyház a miatyánkot a gróf Kuun fordításabeli szavakkal se használja, s hogy e zár-

¹⁾ Kel. ut. I. 288. l.

szavakat a tatár fordító nem szó szerint fordította le, ez csak az ő, már Vámbéry által is jelzett ügyetlenségét mutatja, a mi kitetszik abból is, hogy egy kérést egészen és a »ma« szócskát kihagyta.

Szerző a kún-szent-miklósi kún miatyánkot közli általa javított alakban is, s utána mindjárt a velencei codexbelit; e két szöveg azonban egymástól annyira eltérő, hogy szerző meg sem kísérel azoknak nyelvészeti egyeztetését; hanem a kún köszöntési s asztaláldási formulákat kijavított szöveggel lefordítja. (I. LI. 1.)

XII.

Ezután áttér a régi oklevelekben és iróknál fenmaradt személy- és helynevekre, s igyekszik ezeknek jelentését valamely keleti nyelvből magyarázni, lássuk meg, mily sikerrel.

Kúthen kún király neve chivai és kazani nyelven: pásztor; Arbucz kún főemberé: tanácsos; Turtul sólyom vagy holló, — ezekre később visszatérünk; Altokszállása — ma Atokháza kún pusztá nevére megjegyzi, hogy csagataj nyelven: oldag tesz szándékos csalást vagy kelezést. E helynév Altokszállása alakban legelőbb 1493-ban, Atokháza néven pedig 1572-ben fordul elő. Ha már szófejtégetést kívánunk tenni, előttünk van a magyar átok szó, s a csagataj nyelvhez való folyamodás csak arra szolgál, hogy kirántsuk Altokszállását a magyarságból. Azonban e szófejtégetést megczáfolja a történelem. Szabadkához nem messze, a mai Tompa pusztán székelt hajdan 1371—88-ig László kún kapitány és királyi madarász, ennek hatósága alatt volt egy Oltuk Miklós nevű kún, ki 1393-ban lólopással vádoltatott. Altokszállása Tompához közel fekszik s így az Altok helyett az Oltuk kún család-név elfogadható; mivel, mint számos példa mutatja, a jász-kún-szállások se átok, se család elvont fogalmak után, hanem legtöbbször a megszálló egyén vagy családától nyerték elnevezésüket.

Az utána következő Baychszállása, Bócsa vagy Balthaszállása akar-e lenni, ki nem vehető; Baychszállás — tudtomra — a régi kún helynevek között elő nem fordul. Szerző a Baych szót a kázan batikra kívánja visszavinni, mely posványos, mély föld jelentéssel bír; látni való, hogy itt a Baych tulajdon személynév.

Úgy látszik azonban, hogy a tudós szerző »Baychszállása« név alatt a mai Bócsa pusztát akarja érteni, mely mint Kúnszállás 1436—1572-ig Boycha, Baycha, Bócsa és »Bolchia-szállása« változatokban, de sehol nem mint »Baychszállása« fordul elő; s így ez, mint különben is személynév, a szótári

kún nyelvben jelentéssel nem bír, s hihető-e, hogy e szállást a kúnok nem saját családjuk Bojcsa nevű tagjától, hanem az általok aligha ismert kázan nyelvből átvett »batik« szó mocsáros jelentése után nevezték volna el, mely szónak, hogy belőle »baych« vagy »boicha« legyen, sok faragás és átváltoztatáson kell átesni; míg ha már szóhüvelyezni akarunk, a magyar pocs, pocsolya, közelebb és önként kínálkozhatott volna egy magyar tudósnak.

A »Tázlár« ma pestmegyei pusztá nevének gr. Kuun »kövek« jelentéssel magyarázza, mert a kún szótárban: tas, taz: kő; taslar: mérlegsúly jelentéssel bír, tehát ez se magyar; így Tas magyar vezér is kétség alá jöhet. A »Thaz« szó régi magyarságát mutatja az, hogy már sz. Gellért életrajzában említetik: beeli két szerzetes Orato és Tazlo; s Nagy-Körös egy szállóskertje ma is »Tázerdeje« nevet visel. E mellett Boniak kún vezér testvére Tasz volt 1107-ben. Hát a Bodog-lár, Maklár, Eszlár stb. magyar helynevek szinte tatár eredetűek lesznek-e? a kún szótárban: chsi savanyú, es: értelem jelentéssel bír. Egyébiránt a »lár« ragnak magyar nyelvbéli jelentését érdekes lenne nyelvészeinknek megfejteni.

De ne folytassuk tovább a bazarian, tat, mongol, mandsu, chiva, nogaj, chwarism, kázan és csagataj nyelvekből erőltetett s szükség és alap nélküli szóhüvelyezést; elég legyen ezek ellenében megjegyezni, hogy ha minden személy- és helynév, melynek egy más nyelvben, meglehetősen fordítéssal, értelmet lehet találni, indokul szolgálhat azon nyelv és nemzetiség ostromlására, úgy a föld kerektségén egy nyelv és nemzetiség sem fog annak tartathatni, melynek azt a világ századok vagy ezred év óta ismeri.

A Kelduchin kúnok szintén felhozott interpretációi fennebb már megmagyaráztattak.

Az ujjur írásra nézve gróf Kuun (LXXVI. 1.) azt adja elő, hogy a kúnok állapota az ipar és kereskedelem által a X-ik század után felvirágozván, az írás mestersége talán már ez időben hozzájuk bevitetett. A kúnoknak ezen saját írása bizonyosan az volt, mely ujjurnak nevezetik. A genuaiaknak némely okleveleiben világosan feljegyeztetett, hogy azok latinra a kún nyelvből fordítottak, s hogy ez oklevelek ujjur betűkkel irattak; a mi amaz ujjur írást jelenti, melyet a desti kipcsaki khánok is világosan a kúnoktól fogadtak el; ez írásról emlékezik Julián a tatár khán levelében stb.

Ezekre azt válaszolhatni, hogy az ázsiai kúnok mikor ismerkedtek meg az írás mesterségével, s hogy ujjur betűket használtak volna: erről a történelem nem emlékszik, s így ezt

mint bizonyosat elfogadni nem lehet. Annak pedig, hogy a tatár khánok az ujur írást a kúnoktól fogadták volna el, a történelem határozottan ellene mond.

Rubruquis 1253-ik évi utazási jelentésében világosan írja, hogy Dsingis khán az ujugurokat meghódítván, a mongolok átvették azoknak betűit, s a khánok udvarában irodavezetőkül ujugurok valának alkalmazva. Hammer szerint pedig ¹⁾ Dsingis khán az ujuguroknak fogságba esett koriátnoka által taníttatta fiait az írásra, s így az ujur írást a mongolok közvetlen az ujuguroktól, nem pedig a kúnoktól vették át. E mellett feltűnő, hogy bár szerző fennebb írja, hogy a kúnok Ázsiában saját írással bírtak, mégis alig hiszi el igaznak Balbinus szemtanúnak amaz előadását, hogy a kúnok 1253-ban koporsóikat saját vésett betűikkel látták volna el. (LXVI. l.)

A mi a genuiai okleveleit illeti: a krími olasz kereskedőknek fennebb ismertetett négy kereskedelmi szerződéseik vonatkoznak a fentforgó kérdésre; ezek közül a genuiaiak a tatár főemberekkel hármat kötöttek, de ezekben sehol nem mondatik, hogy azok latinra a kún nyelvből fordítottak volna; hanem — mint fennebb részletesen kifejtettük — mindegyikben világosan az ugarésca nyelv van említve, melyből a latinra fordítás történt; az ugarésca és kún nyelv pedig nem azonos. Egyedül a velenceieknek van egy 1333-ban kelt szerződése, melyben mondatik, hogy azt egy lengyel predikátori szerzetes fordította cumani nyelvből latinra, hogy azonban a fennebbiek után itt használt cumani nyelv kifejezés alatt a régi Cumaniában szokásban volt tatár nyelv értendő, azt fennebb kimutattuk, mely azonban a Kuthen kúnjainak nyelve soha nem volt.

Mielőtt a Petrarka-féle codexre észrevételeinket befejeznénk, nem lehet mellőzni annak felemlítését, hogy jeles keleti nyelvészünk, Vámbéry, e munka tudományos ismertetésében ki mondja, ²⁾ hogy gróf Kuun a magyarországi kúnok nyelvmaradványai, jelesen a kún miatyánk s köszöntési formulák és a Petrarka-codex kún nyelve között bizonyos összefüggést vél felfedezni: a mi azonban egyáltalában ki nem derül, mert a bizonyítékul felhozott összehasonlítások nyelvtani és szótári tekintetben el nem fogadhatók; e mellett tény az, hogy a XIII-dik században Magyarországra bejött kúnok már a XV-ik században a magyar nemzet nagy tömegében nyom nélkül elveszték, egyes szavak, mint a bóza, s különféle helynevek magokat ugyan fentartották, azonban nagyobb nyelvemlékekről, mint a miatyánk és köszöntések, mely

¹⁾ Gesch. d. gold. Horde 69. 210. l.

²⁾ Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. 1881. IV. II. S. 769.

utóbbiak nagyon meg vannak esonkítva, semmiképen nem lehet szó. A kún szótárnak minden tételéből látható, hogy azon olasz, vagy bárki más európai, ki ezen persa-kún szótárt összeállította, általában igen rossz nyelvész volt, úgy, hogy sok adatát nem olvasni, hanem megfejteni kell, s mivel a persából kölcsönzött szavak száma sokkal nagyobb, mint például ma a török nyelvben, ebből az következik, hogy a cumánok a persa műveltség befolyásának leginkább ki valának téve, körülbelül oly mérvben, mint törsefelek a Kaukázon túli földön és az északkeleti Iránban.

Ezenkívül e szótár — így folytatja Vámbéry — azt mutatja, hogy annak szerzője a kún-török és persa nyelvbeli jártassága mellett is a persa nyelvben mégis sokkal gyakorlottabb volt, mint a kún-törökben s a két szöveg összehasonlításánál a persa ott, hol olvashatónak megmaradt, sokkal helyesebb, mint a török; ennél fogva a persát kell eredetinek, a török-kúnt pedig fordításnak tekinteni. A hymnuskban és más latinból való fordításoknál azonban az írónak nyelvbeli ügyetlensége annyira feltűnő, hogy nem lehet meg nem jegyezni, hogy a codexnek ezen utolsó része általában a lehető legrosszabb török nyelvet mutatja fel, melyet valaha egy európai fordított. Egyébiránt a török nyelv tanulmányozása e codex által igen becses adatot nyert. Eddig a tudós ismertető.

E szakértői bírálatból látjuk, hogy a magyarországi kúnok és a Petrarka-codex kún nyelve között semmi összeköttetés nincsen, hogy a magyarországi kúnok már a XV. században a nagy magyar nemzettel nyelvilag annyira összeolvadtak, hogy nagyobb nyelvemlékeknek fenmaradásáról szó sem lehet, s ebben ki van mondva, hogy a kún miatyánk és köszöntések nem tekinthetők a magyarországi kúnok nyelvemlékeknek, — látjuk, hogy a codex írója igen rossz nyelvész volt s a szótárban a persa az eredeti, a kún pedig fordítás, de ez is a lehető legrosszabb török nyelven való fordítás s e szerint a codex kúnok címzett rovatának szerkesztője e nyelvet a legrosszabbul értette.

Ily szakértői bírálat a codexnek azon erejét, hogy a jász-kúnok tatárnyelvűségére nézve bizonyítékul szolgálhasson, a nyelvészeti téren is teljesen meggyengíti.

Ujabbán dr. Réthy László »Anonymus az erdélyi oláhokról« című s 1880-ban megjelent munkájában azt írja a kúnokról (45. l.), hogy »a kúnok a Dunántuli Kúnországból nem csak Magyarországra menekültek a mongolok elől, hanem nagy számban Bolgárországba is... életmódjukra nézve pedig bizonyosan oláhok, vagyis nomádok voltak, nyelv-

vők a török nyelvcsaládba tartozó, mint (a krimi) nogai tatároké, a kiket Nogaj khán vezetett át a Dunán.

Legyen erre nézve elég a moldvai régi viszonyokat alaposan ismerő szerzőnek azt válaszolni s kérdezni, hogy mivel a jászok a kúnokkal egy törzset képeztek, tehát velök egy nyelvűek voltak s szerző szerint (64. l.) Moldvában a magyarokat a besenyők, jász-kúnok, böszörmények s ezeket az oláhok váltották fel, e népek közül melyik adta Moldva fővárosának első legrégebb nevét, a »Jászvásár«-t, melyet a később beköltözött oláhok »Jaszkítarg«-ra fordítottak? s mivel a Petrarca-féle kún szótárban: sagittarius, yayli, vagy gróf Kuun szerint jaidsi, a forum pedig: baxar szóval jön elő, miért nem a török-tatáros: yaylibaxar lett e főváros neve? hol vette magát az 1550-ben még említett: »Bachluiazwar« helynév, mely mind kettő magyar lévén, azokat más nemzetnek, mint a jász-kúnoknak nem tulajdoníthatjuk, s így ezeknek nyelve a török nyelvcsaládba nem tartozhatott, mely állítás különben is semmi történelmi adattal nem igazolható.

Végre a folyó 1882. évben megjelent jeles Vámbérynek »A magyarok eredete« című munkája, mely nemzetünk őstörténelmének fejtegetésében, főleg azon kérdésre nézve: mely ázsiai fajhoz vagy nemzethez sorolandó a magyar faj, korszakot alkotó munka. A kik ez ideig őstörténelmünket, több vagy kevesebb szerencsével vizsgálták, ha a magyar nyelvet alaposan értették, a rokon keleti nyelvekben nem bírtak jártassággal; a kik pedig a keleti nyelveket tudták, ismét a magyar nyelvben nem volt alapos ismeretök; míg ezen munkában úgy a magyar, mint a vele rokon összes keleti nyelvekben teljes és alapos jártassággal találkozunk, s ezek ismereteiben való gazdagságnak nemzete és hazája iránti szeretete kiváló értéket kölcsönöz, mely — hogy többet ne említsünk — a hún rokonság, a Névtelen jegyző és Kézai krónikáinak okadatolt méltatásában is nyilvánul.

De minél nagyobb tudományos tekintély állít valamit: annyival kevesebbé mellőzhető arra nézve észrevételeinket a történelmi igazság érdekében előadni.

E munkájában Vámbéry dicsőségteljes harcot ví hatalmas szellemi fegyverekkel azon tudós nyelvészek és történészek ellenében, kik, Müller nyomán, a magyart az uralaltaji csoport finn ágában az ugor családba számítják, míg szerinte a magyar a török-tatáréhoz tartozik; de e török-tatáréhoz sorolja ő, úgy mint Müller is, a régi skythákat, párthusokat, kúnokat, avarokat, bolgárokat, kazárokat, besenyő, úz, kún és palócokat; s ezen állításai igazolásául, a történelmi, főleg keleti íróknál, az eredeti forrásokból merített adatokon kívül

felhasználja a fenmaradt személy- és helyneveket, melyeknek — úgy mond — történelmi becse abban áll, hogy megbízható támpontokul szolgálnak mindezen népek nemzetiségére nézve, mert a személy- és méltóság-nevek viselői csak oly nemzetnek lehettek tagjai, mely azon időben a törökség bélyegét hordta magán.

Ily nyelvkincsekül felhoz, a húnoktól és avaroktól hetvenhat szót, a bolgároktól negyvenötöt, a kazároktól tizenhármat, a besenyő-kúnoktól negyvenhármat, külön a kúnoktól tizet és a kiewi hét kún vezér neveit. Jellemzőnek mondja, hogy a magyarnál nemcsak a száznyolcz régi nemzetség neveinek egy része, hanem sok más régi okmányokban előforduló magyar tulajdonnevek is határozottan a török nyelvjelleg bélyegét tüntetik fel; felsorolt 261 magyar szót, mely párhuzamosan a török-tatár nyelvvél egyez. »A magyar szókinccsnek — úgy mond — körülbelül kétharmada szoros összeköttetésben áll a török szókinccsrel s csak ennek segélyével lehet amaz etimologice elemezni és felvilágosítani; s minthogy a honfoglaló magyaroknál, a nyelvekben leginkább kifejezésre jutó török nemzeti szellem uralkodott, feltehető, hogy török származásúnak kellett lenni. Azonban az évszázadok óta művelt ozmán nyelv a mi ide tartozó működésünkre csekély fontossága, erre vonatkozó farradozásunknak — úgy mond — valódi kincsbányája a Közép-Ázsia északi és északkeleti töröksége, bár ez sem tekinthető még teljesen föltárt gyanánt.

A magyar nyelvnek — így folytatja — a törökkel való rokonsági viszonya két különböző dialecticus sajátságának félreismerhetlen nyomait viseli, ez: a keleti és nyugati török; s a magyarban lévő török elemek inkább a keleti török felé hajlanak, s ennek segélyével könnyebben megfejthetők, mint a nyugoti törökkel, melynek befolyása aránylag újabbnak nevezhető, s melyet minden valószínűség szerint a nyugotra vonult magyaroknak, a hozzájuk csatlakozott kazarok, kabarok, besenyők és kúnokkal való összevegyülésének lehet tulajdonítani; (Hunfálvynál is a magyar nyelvben levő törökség abba, Ethnographiája szerint (266. l.) a kabarok által, Kún codex című értékezése szerint pedig — 34. l. — a besenyők és kúnok elmagyarosodása által került); ezért van — úgy mond Vámbéry — a magyarban sok szó, mely ma csak az altai, uigur és kirgiz nyelvekben található, de a nyugoti törökben 600 évvel előbb sem volt meg, úgy, hogy a török-magyar szókinccsnek csaknem kétharmadrészét csupán a csagataj, uigur és altai segélyével lehet etimologice megfejteni.

Mindezek — úgy mond — arra utalnak, hogy a magyar nyelvben levő török elem részint már nagyon régen

elmúlt őskorból ered, vagyis őstulajdon, részint pedig a történelmi érintkezés későbbi korából maradt fenn, s a magyar nyelv hosszas átalakuláson ment át, mely csak az itt való végleges megtelepedés után érte el teljes befejezését.

A besenyők, Vámbéry szerint, oly török ág, mely a kúnokkal közel rokonságban áll, és csak a nemzetségi felosztás által volt tőlök elkülönítve; a besenyő, az, palócz és kún ugyanazon török népnek családi, ági és nemzetségi viszonyt jelző elnevezései; továbbá a kúnok szoros rokonságban állottak a byzantiak úzaival, az arabok ghuzáival, s így a mai turkomanokkal. E török népnek — a kúnoknak — nyelvéből a velencei codexben egy becses maradványt birunk, egy oly török nyelvnek az emlékét, mely korántsem azonos a nogai tatárok tájszólásával, egy nyelv, melyet a kúnok mindenestre már a mongolok becsapása előtt beszéltek, mely tehát joggal nevezhető a kúnok nyelvének. A Magyarországon fennmaradt kún nyelvemlékek nemcsak hogy a török eredet bélyegét viselik magokon, hanem egyszersmind oly törökségnek a nyomait mutatják, mely sokkal régebb származású, mint a nogai tatárok mai dialectusa.

A nyugati törökökhöz tartoztak kétségtelenül a kúnok, kiknek egyrésze Magyarországon letelepedvén, beleolvadt a magyarságba, más a keleti rész... hihetőleg déli Oroszország török lakóival azonosult. A magyarországi kún nyelvemlékekhez tartoznak — úgymond — a Jerneynél előforduló több tárgy- és személynév, melyek nagyjából XIV., XV. és XVI. századbéli kéziratokból származnak, tehát legalább is száz évvel a kúnoknak Magyarországra való letelepedése után, midőn nyelvök már rég beleolvadt volt a magyarok nyelvébe.

Ezekből állanak röviden Vámbérynak a magyarok és kúnok török eredetéről szóló nézetei.

Ő a kún és avar neveknek inkább nemzetségi, mint nemzeti jelentőséget tulajdonít, s e nevekről nehezen megállapíthatónak mondja, hogy e nevet magok adták-e magoknak, vagy így csak a byzantiaktól neveztettek, mert van ma is Ázsiában sok oly nép, melyeknek általunk adott nevei előttök teljesen ismeretlenek. Erre nézve megjegyezhetni, hogy e névnek önmagok által is használása megállapítható, mert a hún, chun nevek már a tentyrai s egyiptomi hieroglyph feliratokban előfordulnak, chorenei Mózes örmény történetíró a III. század végéről említi a hunk földjét — mely néven ez írók a húnokat nevezik. — Hyakinth orosz szerzetes szerint a régi chinai írók chunnu népet emlegetnek, sőt khunghar nevezet

alatt a turkokat értik; e szerint midőn többféle nemzetiségű külföldi írók egy turk nemzetet kún néven említenek, azt állítani, s egy mai tényből régire következtetni, hogy a nemzet magát nem e néven nevezte, alap nincsen. Azt is látjuk a történelemből, hogy a hazánkba beköltözött kúnok mindenkor a kún nevet, mint sajátjokat használták, s ezt használták a magyar királyok is, mert a legrégebb oklevélben 1211-ben II. Endre a Borza földet a kúnok felől, s a kúnoknak Moldvából beütései ellen a német vitézi lovagrendnek adományozta; míg másfelől a magyarok a byzanti írók által reájok ruházott turk nevet soha el nem vállalták.

Ép ezért helyesen mondja a tudós szerző, hogy a török-tatár abban az időben meglehetősen ment volt idegen vallás befolyásától; idegen nevek fölvetelére tehát korántsem lehet gondolni, s hogy még kevesebbé merülhet föl kétség a nemzetségi nomenclaturának, t. i. az egyes nemzetségek, törzsek és családok neveinek eredeti voltát illetőleg, s ha a török nép egyes ágai ruházkodnak is fel más nevekkal azonban már a régen névvel bíró nagyobb töredékekre nézve e föltevés minden körülmény között ki van zárva, a minthogy ő a húnokat, avarokat, besenyőket, kazarokat nem önálló nemzetnek, hanem csak azon nép egyes törzseinek, s nemzetségeinek tartja, mely magát töröknek nevezte; ezen állításokkal valóban nehéz összeegyeztetni szerző azon fennebbi véleményét, hogy kétes, vajjon a hún és avar nevet e nemzetségek magok adták-e magoknak?

El kell tehát fogadnunk az ő török törzs létezését, mert csak így lesz megfajtható azon hasonlóság, mely úgy nyelv szerkezetre, mint egyes szavakra nézve a török és ezzel rokon keleti, valamint a magyar és az e nyelvű kúnok nyelvében mutatkozik. Elvállván azonban az idők folyama alatt az ősi egységes törzstől némely egyes törzsek, nemzetségek: ezek más éghajlati viszonyok, életmód s más népekkel huzamosb érintkezés hatása alatt külön és önálló nemzetekké és saját nyelvű népekké lettek.

Nem állhat meg szerzőnek azon állítása sem, hogy a besenyő, kún, úz és palócz ugyanazon egy török népnek nemzetségi elnevezései, és, hogy az úzok a ghuzokkal rokonok volnának. Ebből a történelem világánál csak annyit fogadhatunk el, hogy a besenyő és kún egynyelvű két nemzet, de az úz, ghúz és palócz az egy kún nemzet nevének változékai; az egykorú Comnen Anna szerint a mívelt osztály a hún, a köznép az úz névvel él, a kúnokat a byzanti írók: úz, coman, hún, scythia; az arabok: ghúz és ghöz s turcoman; az oroszok és lengyelek: palócz néven említik; ezek tehát nem jelentenek

se külön nemzetet, se rokonságot, hanem az egy kún nemzetet, mint ezt »A jász-kúnok története« című munkámban fejtegettem.

A hún, avar, bolgár, kozár és besenyő szó- és névlajstromokban Vámbéry keleti nyelvbéli kitűnő jártasságát újabb fényben mutatta fel s a felhozott szavakat, olykor nem csekély átalakítással, a keleti rokon nyelvekből fejtegette s magyarázta. Ezen szóhasonlatosságra azonban nyelvi és nemzetiségi ugyanazonosságot építeni igen kétes dolog, mert a magyar nyelvben sok szó több nyugati és keleti nyelvekben szintén feltalálható, s mégis ezen nemzetek nyelvével s nemzetiségével a magyarnak azonosságát vitatni senki nem fogja. Így a kún, kozár, besenyő és török nyelvekben mutatkozó hasonlóság nem állapíthatja meg a török nyelvvel és nemzetiséggel való ugyanazonosságot, legfeljebb csak azon következtetés alapjául szolgálhat, hogy ezen egyező elemek vagy még az ősi egy fő török törzsből származás maradványai, vagy egy ily nyelvű nemzettel későbbi huzamos érintkezésből átvett kölcsönzések; s valóban minden merészebb phantasia nélkül el kell fogadnunk azt is, hogy mivel — mint Vámbéry bevallja — a magyar nyelv alaktana bizonyos részben félreismerhetlen finn-ugor jelleget hord magán, bár ugyanabban a török grammatika is jelentékeny nyomokat hagyott: e finn-ugor jellegnek se lehet más forrásául felvenni, mint vagy egy ősi főtörzset vagy az átkölcsönzést, mert ezek nélkül azt, hogy több különélő nemzet a maga nyelvét ugyanazon szóképzés és alaki szabályok szerint fejtsse ki és mivelje, elhinni alig lehet.

Vámbéry jeles munkájában kétszázhatvanegy s így igen tekintélyes számú magyar szót mutat fel, mely a hasonlítású török-tatár szókkal egyez; azonban mégis merészség lenne azt állítani, hogy a magyarok török-tatár nyelvek és nemzetiségük volnának, mert akkor más keleti: mint a mongol és sinai nyelvek is ez állást jogosan követelhetnék.

A mi a hún és avar szófejtegetést illeti: a h u n n i v á r és v a d o n szót illetőleg észrevételünket fennebb elmondottuk. A k ú n szónak a régi kogunból, mely csoportot, sereget jelent, származtatása nem kevés erőltetéssel jár; a k ú n a x o l o n és k u n c h a vagy kunchan nevekben lehetlen a kún előnevet fel nem ismernünk; a M a n i a k h samarkandi török fejedelem névvel egyez az 1880. körül élt Maniak kún vezér neve, a Maniak egyez Bonak palóc vezér nevével, oly módon, mint a muszلمان a busurmannal; az avar méltóság T u d u n neve, ha jelentése: tudó, magyar eredetet látszik jelezni, — az u n n u g u r tisztán mutatja a kún vagy hún ujjurt, s így annak tíz-ujgurra való magyarázása felesleges; ha e bolgár személynév

O r g a n az ó-török Or-, helyesen Ur-khán, úrfejedelem, ugyane nyomon lehet Z a b e r g a n, a kutrigurok vezére Zaberkan, vagy a szintén kún néptörzs Sabir neve után: Sabirkhan, nem pedig a persa: Sáhbergen; ezekhez hasonló a magyarországi kúnzállások között előforduló: Orbogan, Orbókhán, miből lett a ma pusztá Orgován.

A besenyőknek török ághoz tartozóságára nézve felhozta Vámbéry, hogy 886 körül az Értém tartománybeli besenyők fejedelme M a j s a volt, s ma is van a Kiskúnországban Majsa város, a töröknél pedig: majcai azt teszi, zsirfolyó. Erre nézve felemlítendő, hogy 1270-től kezdve nem kún, hanem más hazai oklevélben a Maysa, Moysa szó mint hely- és személynév többször említettik; a hazai kúnoknál azonban a Majsa mint személynév a XV. században Majossa alakban jön elő, s így ennek a török majcaival összefüggése alig hihető; — felhozza a besenyők Khopon tartománya fejedelmének nevét, a J a z i-t, mely törökül síkságot jelent, de meglehet — úgymond — hogy az jazí, jaizinak olvasva, ijászt tesz; ez hihetőbb is, mivel a besenyők és kúnok egynyelvűek valának, s így a jász szó ezek magyar nyelvűsége mellett bizonyít.

Vámbéry a hún, avar, khazar, bolgár, besenyő és kún szókincseknek számát kétszázra felviszi, azonban még igen sok marad említetlenül, főleg a besenyők, kúnok és palócoknak idegen nemzetekkel vívott csatáik leírásaiból érdekes szemelynevek tömegesen kínálkoznak tudományos fejtegetésre.

Láttuk, hogy a kún, úz, ghúz, palóc egy nemzetnek neve; tudjuk, hogy a kún és besenyő egy nyelvű nép; a mi nyelvemlék tehát ezeknek nyelvéből bármi néven fennmaradt, az minden ezen népeket illeti. Vámbéry azt állítja, hogy a v e l e n c z e i c o d e x azon kún nyelven van írva, melyen a kúnok a mongolok becsapásai előtt beszéltek, ez tehát joggal nevezhető kún nyelvnek. De éppen ez a legfontosabb körülmény, ez azon egyedüli sarkpont, mely sok és hiteles bizonyítást kíván, azon tényleges helyzet ellenében, hogy nem csak most, hanem visszafelé a legkésőbb századokban, a fennmaradt oklevelek szerint, a beköltözött kúnoknál — mint ez már fennebb bőven kifejtett — szókincsekül egyedül magyar nyelvű szavakra találunk.

A magyarországi kún emlékekről pedig azt állítja a tudós szerző, hogy ezek a törökségnek oly nyomaikat mutatják, mely régibb, mint a nogáj-tatórok dialectusa. Ezen magyarországi legérdekesebb kún nyelvemléket bizonyosan a kúnoknak keresztelt M i a t y á n k képezi, melyről a tudós szerző már 1872-ben határozottan azt nyilvánította, hogy az egy írni-olvasni nem tudó, alsó néposztálybeli krimi tatár által a

reformáció után a török uralom alatt saját nyelvére eszközölt fordítás, mely valóságos nyelvészeti curiosum, melyet azonban kár volt a kiskúnoknak oly hévvel tanulgatni, mert bizony abból az ő őseik egy szót sem értettek volna. Már ha a t. szerző hitelesnek vehető állítása szerint a kún Miatyánkból a kis-kúnoknak ősei egy szót sem értettek volna: úgy az nem is az ő — állítólagos török-tatár — nyelvökön vala írva s így az ő nyelvök emlékeül s ennek török-tatársága igazolásául nem is szolgálhat.

Egyébiránt határozottan ki kell emelnünk azon lényeges körülményt, hogy Vámbéry egyszerű pusztá állításán kívül semmi bizonyítékot nem hoz fel arra nézve, hogy mind e nyelvemlékek a Kúthen kúnjainak nyelvét képviselik s hogy ezek különösen a velencei codex kún nyelvén valaha beszéltek volna. Erre vala pedig kiváló szükség, mert lehetnek e nyelvemlékek az ő-török nyelvnek becses maradványai, lehetnek a nogai tatárok nyelvénél régiebbek, elnevezhetette a codexnek egy rovatát egy, maga Vámbéry szerint rossz török nyelven beszélő valaki kúnna; de mivel — mint tudjuk — ily pusztá elnevezésre valamely nép nyelvének és nemzetiségének meghatározásánál hitelesen építeni nem lehet: azért e codexnek nyelve is sem a Magyarországra beköltözött, sem a tatárok rabszolgáivá süllyesztett kúnoknak nyelvéül — más és erős bizonyíték hiányában — el nem fogadható.

Lehetett tehát e kúnfaj népeknek nyelve az őskorban török eredetű, meggyőzhetnek minket tudományos fejtegetések e nyelvemlékekben a török elemnek, nyelvnek nyomairól, lehetnek úgy a kún, mint a magyar nyelvben is egyes szavak, melyek a török-tatár nyelvből megfejtethők; de azt, hogy e kúnfaj népek, a nyelvi rokonságon felül, valaha török-tatár nyelvűek lettek volna, ez ideig sem a történelem, sem a legügyesebb nyelvészeti fejtegetés be nem bizonyította.

Vámbéry szerint a jász-kúnok már a XIII., XIV. és XV. században beolvadtak nyoma nélkül a magyar elembe; ebből következik, hogy az e századok után keletkezett kún Miatyánk kún nyelvemlék nem lehet; tehát a XVI. századot megelőző korban kell a török-tatárságot igazoló emlékeket keresnünk, de ilyeneket az eddigiek szerint felfedezni nem sikerült. Maga az, hogy Vámbéry e beolvadásra három századot mond szükségesnek, igazolja, hogy mily sok idő kellett volna, ha ez valódi tény lenne, e beolvasztásra; de épen e háromszázados kor nyújt igen számos oklevélben bizonyosságot a jász-kúnok magyarnyelvűsége mellett, mert — mint láttuk — a mi személy- és helynevek a kúnoknál a legrégebbi időből fennmaradtak, azok az ekorbeli magyar nevektől oly mérvben

nem különböznek, hogy ebből a nem-magyar nyelvűséget alaposan lehessen következtetni.

Ezek szerint, Vámbérynak kitünő nyelvismerettel irt munkájában felsorolt adatai sem képesek a kúnok vitatott tatárnyelvűségét meggyőzőleg igazolni.

XIII.

Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy a régiebb időkben a Jász-Kúnzágon mely nyelv használtatott a hivatalos és magánlevelezéseknél és hiteles kiadványokban?

A legrégebbi oklevél, melyet jász-kún tisztviselő adott ki, 1347-ből való; kiállította ezt Budán saját nevében Kumcheg ispán, a Csertán nemzetségbeli kúnok kapitánya, Töttös királyi ajtónállómester részére, sátor alatt lakó tizenkét kúnna átköltözhetése iránt; e levél az akkor hivatalosnak országosan használt latin nyelven van írva, — szintén latin a második 1493-ból, ez egy osztálylevél, melyet Bárson Tamás királyi ispán és kazalháza Dénes György és kethenszállási Kethen Barnabás, mint a balasszéki kúnok hites ispánjai, adtak ki, — szintén latin a harmadik, melyet 1551-ben Beke János és Eresy László szentgyörgyi jász kapitányok a jákóhalmi kapitányság és haszonvételeinek örökadásáról Jászberényben állítottak ki, — a negyedik egy magánlevél magyar nyelven 1553-ból, melyben kúnhegyesi Ártánházy György a kolbászszéki kapitányok hites ispánja — juratus comes — bizonyos hadi mozgalmakról, Bornemisza Gergelyt, az egri főtisztartót, értesíti, — az ötödik 1563-ból szintén latin nyelven, melyet Jászberényben a jászvárosi bírák és esküdtek adtak ki egy ottani kert örök eladásáról, — a hatodik 1588-ból ismét magyar nyelven irt hivatalos levél, a jászberényi bíráktól, Nagyszombat város tanácsához bizonyos peres ügyben. Ezeket követik a nagy török hadjárat alatt elmenekült jászoknak Fülekről, Gyöngyösvről, a nagy-kúnoknak Szerencséről, Bajomból, Ketzer Endre főkapitányukhoz 1610., 1611. és 1613-ban magyar nyelven intézett több levelök.

Különösen érdekes azonban Szikszay Mihálynak Bécsből 1629-ben Partinger Gáspárhoz, magyar kamarai tanácsoshoz a jász-kúnoknak harminczadmentessége tárgyában latin nyelven irt levele, melyben előadja, hogy mult évben őt két marhahajtó kún házánál felkereste s következő magyar beszéddel szólította meg: »Uram! mi kúnok vagyunk, nekünk mindenkor oly szabadságunk volt, hogy mi soha sem vámot, sem harminczadot nem adtunk, melyre most némely harminczadokon erőltetnek

bennünket. Kegyelmed szerezne nekünk egy parancsolatot erről, ne háborgatnának bennünket.» A másik kún pedig ezt mondta: »Igazat köll Uram mondanunk, én az hatvan esztendődt már meghaladtam, de apám is volt hetven esztendő, mikor meghalt, és mindenkor barommal kereskedtünk, de az harminczadot mindenkor megfizettük, hanem csak az vámtól voltunk szabadosak, és más ember adósságáért nem tartóztatnak meg bennünket, én most sem kívánok egyebet.«

Van ezenkívül egy 1656 előtti kolbászszéki kún törvénytételről szóló levél, mely magok a kúnok között folyt le, ez szintén magyar nyelven van. A XVII. század második feléből már igen számosak a jász-kúnoknak a nádorhoz, főkapitányokhoz intézett levelei és kérvényei, sőt a nádorok 1622-től kezdve a szathmári békéig a jászkúnokkal leginkább csak magyar nyelven leveleztek. Ezekből láthatni, hogy már a régi időkben is a magán- és hivatalos nyelvre nézve a magyarok és kúnok között egyenlő használat volt szokásban, s a jászkúnok között azon állítólagos más ősi nyelvnek legkisebb nyoma vagy árnyéka is sehol fel nem fedezhető.

XIV.

Hunfalvy azt állítja, ¹⁾ hogy »épen az, hogy a kúnoknál sincsen magyar dialektus, legvilágosabb tanúsága, hogy itt magyarosodván el, a kész magyar nyelvet fogadták be.«

Ez állítás azonban nem helyes, mert igaz ugyan, hogy a rendes magyartól eltérő beszédmódok nem mutatnak fel oly különbséget, mint a német, a szász, a hochdeutsch és a plattdeutsch: azonban mégis van a csángó, székely, göcsej, palóc, nagy-kún és kis-kún beszédmódokban oly sajátosságos alakú eltérés, mely ezeknek tájbeszédét kiválóan jellemzi.

Ily tájbeszédet a jászkúnoknál háromféle-t találunk: a palóc, az í-s nagy-kún és az ő-s kis-kún beszédmódot oly állandóan megőrzik, hogy mind ők magok századok óta, mind százados telepítvényeiknek mindegyike ma is saját külön beszédmódját használja.

Igy még a török világban elpusztult három kis-kún szállást a XVIII. században jászok ülték meg; jelesen a Szegeddel igen közel szomszéd Dorosmát 1719-ben jász-félszarusiak és apátiak, Majsát 1738-ban s a ma már huszonhárom ezer nyi népességű Félégyházát 1743-ban szintén félszarusiak, ez utóbbit kétszáztizentizenkilenc család szállotta meg; tőszomszéd-

¹⁾ Ethnogr. 409. l.

jaik: Szeged, Kecskemét, Halas nagy városok s mégis ezeknek eltérő beszédmódját másfél század alatt még se sajátították el s ma is hangoztatják, különösen Félégyháza, a palóc, a jászbeszédet.

A Tiszántúl Kún-Szent-Márton városát, mint pusztát, a Körös parton 1719-ben jászapátiak telepítették meg, s ezeknek beszéde szintén sokban hasonlít ma is a palócokéhoz.

Hasonló kiejtésű, tehát palóc-jász telepítvényekre találunk a Bácsmegye Tisza mellékén lakó nyolczvanezer magyarnál, kik a jász-, különösen a félszarusiakkal s félegyháziakkal egyezően mondják: melláta, meffogta, hol laatta, évett kaasát, moota, keed, gyiak, gyió, negyegyik, ötögyik, metörtént, eemút, ennyi, gyünnyi, mennyi, útyi, vetyi, kergetyi, tyükör stb. ¹⁾

A jász-kúnok 1699-ki összeírásában említetik, hogy Hold-Mező-Vásárhely elpusztulván, azt ugyanez évben Szabadszállásról tizenkét család megszállotta, melyeket többen is követvén, itt kereshető oka annak, hogy a vásárhelyi ő-s beszédmód a felső-kiskúnokéhoz, a tiszai szójárásról eltérőleg, oly igen sokban hasonló.

A Nagy-Kúnokból is találunk új telepítvényt: jelesen a mai Karczag, Kisujszállás és Madaras városokból. 1786-ban Bácsmegye közepén Morovieza, Feketehegy és Pacsér mint puszták lettek megszállva s ezeknek lakosai majd egy század ráhatása alatt is vallásukon kívül nagy-kún szójárású magyar nyelvöket e mai napig tisztán fentartották.

A jász-kúnok tehát nyelvjárási tekintetben így osztályozható: a palócokhoz legközelebb állanak a jászok s ezeknek telepítvényei: Kún-Szent-Márton, Félégyháza, Majsá, Dorosma, — a nagy-kún í-s vagy az Erdős Jánosféle tiszai szójáráshoz tartozik az öt nagy-kún város, — az ő-betűs duna-tiszaközi nyelvjárást követi az alsó kis-kúnokébeli Halas, mely város századok óta távol elszigetelt helyzetében e beszédnek legtöbb sajátosságát megőrizte, továbbá a Felső-Kis-Kúnok: Fülöpszállás, Szabadszállás, Kún-Szent-Miklós, Laczháza. E szerint a palócok szóejtésen beszél tizenöt, a nagy-kún szójárással öt, a kis-kún beszédmódon szintén öt; s feltűnő, hogy a halasi beszédmód egyesíti magában a háromszéki és keresztur-fizéki székely nyelvjárásnak legtöbb sajátosságát. De lássunk némely példát.

Kend helyett a halasi és csángó ezt mondja: kee, keed, ökeeme; a nagy-kún: ökelme; a palóc és székely: kied, — a Jász-Kúnokban mindenütt szokásos: a peig, kék (kellenék), kerüt, tennap, tüle, rúla, osztán, mer hát, áhatta, azon-

¹⁾ Új M. Múz. 1855. II. 435—6. lap.

dom, kirepüt, küggy; — a halasi így szól: nyócz, a nagy-kún: nyaócz; — a kis-kún: eemönt; a nagy-kún: elment vaót; — kis-kún: mögfogta, mögmondta; jász: mélfogta, memmondta; — halasi: gyék kee; nagy-kún: jöjjik kelmed; — kis-kún: pöngő; nagy-kún: pengeő; — kis-kún: képzeed; nagy-kún: kípzeled; — jász és nagy-kún: térgyig; — kis-kún: férhő kéri; nagy-kún: firhez kéri; — kis-kún: béröték; nagy-kún: bíreletik; — kis-kún: pótoni; nagy-kún: paótolni; — kis-kún: eeköt; nagy-kún: elkeöt; — kis-kún: jó; nagy-kún: jaó, Szaolnok, aóros (kaucsó); — kis-kún: vén embör; nagy-kún: vñember; — kis-kún: má; nagy-kún: maán; — kis-kún: húsábu; jász: housábul; nagy-kún: housábú; — kis-kún: anyié; nagy-kún: anyiir; — kis-kún: arczú üttye; jász: arczú ütyi; — kis-kún: má akkó, mer, mögin; — jász és palócz: relyik, alyig, tanátok; — kis-kún és palócz: éteet; jász: étet; — nagy-kún: itelt; — kis-kún és göcsej: délre helyett délre, dohánybú, fenekeed be, szögabiró, eekerüte, ómát árít, ótár, hún vótá, diákú; — jász és baranyai: patyika; — kis-kún és baranyai: mönny má, szöggyé möggyet, tödd ee, jó lösz röggée; — Félegyháza és Majsa: möre, möte; — Majsa és Félegyháza: ett, girizd, letinkább, letfökép, lebegő; — nagy-kún és göcsej: fil, szil, lúbür, kü, bú, kir, szíp, kíp, illet, ides, firfi; — kis-kún és székely: csinána, eeső (első), beszéni, gondóta, indúnak, ünék (ülnek); — Jászapatiban azt kérdik: hun vótá? — felelet e helyett: Böthynél, Balognál így: Böthynyi, Balognyi; — J. Apatiban: szeretyi; Halason: szerettye; — Göcsejben: pöndörögyik; Halason: pöndörödik; — mindkét helyen: eeterü = elterül; — a háromszéki székely, a csángó és a halasi: apjik, anyjik, rólik, magik, dógik, ökrik, lovik, szamarik.

Van ezenkívül a halasi beszédmódnak egy megörzött ősi különössége, mi a következő példában látható: jó embör az apjik, assz mondi, hogy ha ü maj mögössze a kõnyerit, s mögtörüllye a száját, akkó a mit ödömnnek (édes anyámnak) montá, maj mögtössze, s kivössze az annyik kezibü az éteet, eekapi, fogi magát, s bekötttye a kendőibe; ezt magikná akkó monta ee, mikó má étellöttünk; de ü csak mögrázinti magát ütibe, ha észrevössze, möggondoli magát, hogy az ü nótáját dalolik belürtü, mingyá eemönt, s most is azt keresse, bion peig má sokszó mögrakták két ódará a sütétbe, de azé semmi lötteképen ott nem maradt, stb.

Az itt előforduló: apjik, anyjik, magikná, továbbá az: össze, tössze, vössze, köttye, rázinti, gondolli, fogi, dalolik, keresse, étellöttünk, semmi lötteképen — e szókakok sem a szegedi, sem a kecskeméti szójárásban nem használtatnak,

ebből tehát azokat az itt először megszállott kúnok meg nem tanulhatták, — az anyjik, magik stb. a tőlök több mint száz mértföld távolságban lakó csángóságnak és székelységnek sajátosságai s mivel hogy a halasi kúnok mind ezen szóalakokat ma is használják, ez vagy közös eredetre mutat, vagy arra, hogy ezeket a kúnok még moldvai lakásuk alatt a székelységgel mint szomszédjokkal huzamosb ideig tartott kölcsönös érintkezés útján vették vagy adták át; ezeket tehát a jász-kúnok beköltözésükkor magokkal hozván, ők más, mint magyar nyelven nem beszéltek.

Különbén a jászkúnoknál szokásos beszédmód a megtelepedés utáni legközelebbi századokra történelmi adatokkal vissza is vihető. Jelesen:

Csáktornyai István nádor és kúnok birája 1389-ben törvénytétel végett megjelent a mai Nagy-Kúnságban »Szent Fabián és Sebestyén vértanúk egyháza körül lévő kúnok szállásán,« mint írva van; ez ma Fábiana névű nagy-kún puszta, Madaras város határában. Itt a nádor előtt a vaychunnipei kúnok megjelenván, személyesen és élő szóval előadták, hogy nélik az alonnipei kúnok ellen mi követelésök van, mire nézve azonban később kiegyezvén, erről a nádor ma is meglévő oklevelet állított ki.

E szerint a Vaychunnip és Alonnip két külön kún szállás neve, ma azonban már mind kettő teljesen ismeretlen. Az Alon szó tulajdonnévre mutat, jelezve, hogy Alon kún nemzetségének a népe, a Vaichun nevet ha elemezzük, Vajk kún — e két szó tűnik fel előttünk; tudjuk, hogy Szent István pogány neve Vajk volt, e nevet viselte azon kún főnök is, kinek népéről itt szó van, s ki egy hazai oklevélben 1280-ból Wochun néven említettik, lenne tehát Vajk kúnok a népe, mely t. i. ott megszállott.

A »nép« szóra, mint helynév ragjára, a régi oklevelekben több példát találunk. 1197-ben Aradmegyében Asceunepe, 1311-ből Vasme gyében: Várnépe, 1303-ból Csallóközben Popneyp, de van Ujnép, Aszounnépe, Feketenép, Királynép stb. a »nép« alak azonban sehol elő nem fordul. Annál nagyobb figyelmet érdemel, hogy a kúnok bejövetele után már másfél századdal előfordul a nagy-kúnoknál a tájbeszéd szerinti »nép« kifejezés, mely a Nagy-Kúnságon ma is általános szokásban van, feltűnik pedig egyszerre két helynévben; s e szavak az oklevélben nem a kiadó vagy leíró által adattak ily alakban, hanem azok azon kúnoknak előadása után vétettek fel, kik — mint az oklevél mondja — a nádor előtt személyesen élőszóval mondták meg neveit lakhelyöknek,

s adták elő panaszait; a mi az ő magyar nyelvűségöknek kétségtelen bizonyítványa.

A »níp« szónak úgy alakjára, mint jelentésére nézve megfelel az »ülés« szó, mely egy 1472. jász-kún oklevélben »ilis« alakban fordul elő az »Othasylliszállás« helynévben, melynek helyes olvasása: Othas ilis vagy ülés szállás, mely kún szállás ez időben a kecskeméti kúnszékhez tartozott. Egy másik, 1451. oklevélben előfordul mint helynév: Bagdas ílese Halas székben; az ülés szó ma a Nagy-Kúnságon ílis-nek mondatik. Ezek szerint az ülés szó még a XV. században a Kis-Kúnságon »ilis, ílés« alakokban meg volt, s ez a jász-kúnok régi tájbeszédmódjának érdekes maradványa.

Ugyanezen 1451. oklevélben egy peres földrész iránt tett törvényszéki intézkedés és határjárás alkalmából Halas székhez tartozott Harka, Bőcsa és Szank szállások között mint határjelek említetnek: Ótárhalmá, Menewscuta; Halason a közbeszédben az oltár ma is ótárnak, a ménes pedig ménösnek mondatik s így a mai beszédmód ezelőtt több mint négy századdal szokásban volt.

A Jászságban 1391, és 1393-ban kelt oklevelekben a mai Kisér városának neve, mely a Tiszának egy kis ér nevű ágától származott, Kisír alakban jön elő. 1458-ban — Berény helyett — Berin, 1473-ban Négy szállás helyett: Nigy-szállás, s így e tájszóllás, különösen az »ír« szó, a jász-kúnok beköltözése után már másfél századdal említettik.

Ha végigtekintjük a magyarországi jász-kúnoknak legrégibb történelmét, azt látjuk, hogy azok IV. Béla, V. István, III. László, III. Endre, I. Károly és Nagy Lajos királyoknak számos nagy hadjárataiban mint nagy számból álló tekintélyes hadsapat voltak majdnem folytonosan elfoglalva, s már csak e miatt is se idejük, se alkalmuk nem lehetett, hogy — mint némelyek állítják — ősi tatár nyelvöket elfeledjék, s a helyett a magyart megtanulják. A nyelvváltoztatást egy nemzet se teszi kényszer nélkül, királyaink pedig bizonyosan óvakodtak volna hadseregöknek legvitézesebb csapatait, azoknak nyelvét illetőleg, semmi politikai körülmény által nem indokolt kényszer alkalmazása által magoktól elidegeníteni.

A jász-kúnok ezen eltérő beszédmódját a XVII. század elejétől kezdve általok írt leveleikben még nagyobb számú szavakban megtaláljuk.

Így 1613-ból olvassuk a kúnoknál: egészségöt, érközünk, főlsegös, készök, lészön, mennyére, mast erőtelenök, mindön, nömössek, szöröncsés íletöt, szörént, szörözön, tülünk; — 1668-ban Jász-Kisíren: tanáltunk, peniglen; — Arokszálláson:

föl- és kiegyezni helyett: egyesedni; — Kún-Szent-Miklóson: földökön tött, igyenlő, immáron, köllött, tüle.

1669-ben Szabadszállásáról: beszéllött, böcsületössen, cselekődött, eltemetött, elmönyön, esedözött, elmönt, eszös, érötte, ezök, érözük, fölöttébb, fenyöget, félelöm, fegyverös, feslött, hütös, idvösségöt, köllött, kimöntök, löhetött, mindenitöknek, mönnél nagyobb, nemzetös, öcsejért, paraszti élet, pecsinye, szömélyöket, tisztöletöt, teremötötte, töttenek, tönghünk, jüvén, vénöket, stb.

Nagy-Kúnságból 1669-ben: ihen jeö, azeleöt, leöt, éleödö, csudoron (czudaron) elburiták, kiktül, esztendötül fogvást való, miultátul fogvást, taárház, igyembajom, stb.

Hogy ezen felhozott szavakban a mai szokásos beszédmódhoz több hasonlóságot nem találunk, annak oka az, mivel eszavaka felsőbbséghez intézett kérvényekben jönnek elő s ezeknek írói mégis igyekeztek az egészen közbeszédmódot irataikban elkerülni.

Hogy régi királyaink mennyire tisztelték dicső elődjök Szent István királynak azon intését fiához; »unius lingvae uniusque moris regnum imbecille et fragile est« mutatja az hogy a nem magyar nemzetiségű és nyelvű németek, szászok, svábok, szlovákok, lengyelek, ruthének, szerbek, oláhok, örmények, cigányok Magyarországon századokkal ezelőtt nem nagy tömegekben történt letelepedésük után is ősi nyelvöket nemzeti szokásaikkal együtt megtarthatták és megtartották, ez tény; ily százados tény mellett hihető-e az, hogy a besenyők, kúnok, jászok, kik nagy tömegekben költöztek be, nagy tömegekben telepedtek le, itt kiváltságos helyzetet nyertek, s ezt vitéz fegyvereikkel fentartották: mégis a fennebbi tény alól csak egyedül ezek képeznének kivételt, s ők a magyar elem reájok nehezedeő hatása alatt ősi nem-magyar nyelvöket és nemzetiségöket elvesztették volna: ez a dolog természeti rend szerint meg nem történhetett; ha tehát mégis, tehát rendkívüli módon megtörtént volna, ezt az ellenvéleményesek erős indokokkal s kétségtelen adatokkal kötelesek bizonyítani; a mi azonban — mint a fennebbiekből láttuk — ez ideig meg nem történvén, tisztán és erős alapon áll előttünk a »jász-kúnok magyar nyelvűsége és nemzeti-sége!«